นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

วิสุทฺธิมคฺค นิทานกถา

วิสุทฺธิมโคฺค นามายํ คโนฺถ ปิฎกตฺตยสารภูโต สกลโลเก ปฏิปตฺติทีปกคนฺถานํ อโคฺค โหติ เสโฎฺฐ ปมุโข ปาโมโกฺข อุตฺตโม ปวโร จาติ วิญฺญูหิ ปสโตฺถฯ ตตฺถ หิ สงฺคีติตฺตยารูฬฺหสฺส เตปิฎกพุทฺธวจนสฺส อตฺถํ สํขิปิตฺวา สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ พฺรหฺมจริยํ ปริปุณฺณํ ปกาสิตํ สุวิสทญฺจฯ เอวํ ปสตฺถเสฺสตสฺส วิสุทฺธิมคฺคสฺส **นิทานกถาย**ปิ ภวิตพฺพเมวฯ ตสฺมาทานิ ตมฺปกาสนตฺถมิทํ ปญฺหกมฺมํ วุจฺจติ –

> ‘‘โส ปเนส **วิสุทฺธิมโคฺค** เกน กโต, กทา กโต, กตฺถ กโต, กสฺมา กโต, กิมตฺถํ กโต, กึ นิสฺสาย กโต, เกน ปกาเรน กโต, กิสฺส สกลโลเก ปตฺถโฏ’’ติฯ

ตตฺถ **เกน กโต**ติ อาจริย**พุทฺธโฆสเตฺถร**วเรน เตปิฎกสงฺคหฎฺฐกถากาเรน กโตฯ

กทา กโตติ อมฺหากํ ภควโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลโลกนาถสฺส ปรินิพฺพุติกาลโต ปจฺฉา ทสเม วสฺสสตเก (๙๗๓ -พุทฺธวเสฺส) กโตฯ

กตฺถ กโตติ สีหฬทีเป อนุราธปุเร มหาวิหาเร กโตฯ

กสฺมา กโตติ วิสุทฺธิกามานํ สาธุชนานํ ตทธิคมุปายํ สมฺมาปฏิปตฺตินยํ ญาเปตุกามตาสงฺขาเตน อตฺตโน อชฺฌาสเยน สโญฺจทิตตฺตา, **สงฺฆปาลเตฺถเรน** จ อเชฺฌสิตตฺตา กโตฯ

เอตฺถ ปน ฐตฺวา อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส อุปฺปตฺติ กเถตพฺพา, สา จ **มหาวํเส** (จูฬวํโสติปิ โวหริเต ทุติยภาเค) สตฺตตึสมปริเจฺฉเท ปนฺนรสาธิกทฺวิสตคาถาโต (๓๗, ๒๑๕) ปฎฺฐาย พาตฺตึสาย คาถาหิ ปกาสิตาเยวฯ กถํ? –

มหาวํส-พุทฺธโฆสกถา

๒๑๕. **โพธิมณฺฑสมีปมฺหิ**, ชาโต **พฺราหฺมณมาณโว;**
วิชฺชา-สิปฺป-กลา-เวที, ตีสุ เวเทสุ ปารคูฯ

๒๑๖. สมฺมา วิญฺญาตสมโย, สพฺพวาทวิสารโท;
วาทตฺถี ชมฺพุทีปมฺหิ, อาหิณฺฑโนฺต ปวาทิโกฯ

๒๑๗. วิหารเมก’มาคมฺม, รตฺตึ ปาตญฺชลีมตํ;
ปริวเตฺตติ สมฺปุณฺณ-ปทํ สุปริมณฺฑลํฯ

๒๑๘. ตเตฺถโก **เรวโต** นาม, มหาเถโร วิชานิย;
‘‘มหาปโญฺญ อยํ สโตฺต, ทเมตุํ วฏฺฏตี’’ติ, โสฯ

๒๑๙. ‘‘โก นุ คทฺรภราเวน, วิรวโนฺต’’ติ อพฺรวิ;
‘‘คทฺรภานํ รเว อตฺถํ, กึ ชานาสี’’ติ อาห ตํฯ

๒๒๐. “อหํ ชาเน”ติ วุโตฺต โส, โอตาเรสิ สกํ มตํ;
ปุฏฺฐํ ปุฏฺฐํ วิยากาสิ, วิรทฺธมฺปิ จ ทสฺสยิฯ

๒๒๑. “เตน หิ ตฺวํ สกํ วาท-โมตาเรหี”ติ โจทิโต;
ปาฬิ’มาหา’ภิธมฺมสฺส, อตฺถ’มสฺส น โส’ธิคาฯ

๒๒๒. อาห“กสฺส’ส มนฺโต”ติ,“พุทฺธมนฺโต”ติ โส’พฺรวิ;
“เทหิ เมตํ”ติ วุเตฺต หิ, “คณฺห ปพฺพชฺช ตํ”อิติฯ

๒๒๓. มนฺตตฺถี ปพฺพชิตฺวา โส, อุคฺคณฺหิ ปิฏกตฺตยํ;
เอกายโน อยํ มโคฺค, อิติ ปจฺฉา ต’มคฺคหิฯ

๒๒๔. พุทฺธสฺส วิย คมฺภีร-โฆสตฺตา นํ วิยากรุํ;
พุทฺธโฆโสติ โฆโส หิ, พุโทฺธ วิย มหีตเลฯ

๒๒๕. ตตฺถ **ญาโณทยํ** [ญาโณทยํ นามปกรณํ อิทานิ กุหิญฺจิปิ น ทิสฺสติ;] นาม, กตฺวา ปกรณํ ตทา;
ธมฺมสงฺคณิยากาสิ, กจฺฉํ โส **อฏฺฐสาลินิํ** [อิทานิ ทิสฺสมานา ปน อฏฺฐสาลินี สีหฬ ทีปิกาเยว; น ชมฺพุทีปิกา; ปรโต (๕๔-๕๕ ปิเฏฺฐสุ) เอส อาวิภวิสฺสติ]ฯ

๒๒๖. **ปริตฺตฏฺฐกถ**เญฺจว [ปริตฺตฏฺฐกถนฺติ ปิฏกตฺตยสฺส สเงฺขปโต อตฺถวณฺณนาภูตา ขุทฺทกฏฺฐกถาติ อธิเปฺปตา ภเวสฺ], กาตุํ อารภิ พุทฺธิมา;
ตํ ทิสฺวา เรวโต เถโร, อิทํ วจนมพฺรวิฯ

๒๒๗. “ปาฬิมตฺตํ อิธานีตํ, นตฺถิ อฏฺฐกถา อิธ [เอตฺถ สคีภิตฺตยารูฬฺหา โมคฺคลิปุตฺตติสฺส เตฺถรสฺส สนฺติกา อุคฺคหิตา สิสฺสานุสิสฺสปรมฺปราตตา มูลฏฺฐกถา กสฺมา ชมฺพุทีเป สพฺพโส อนฺตรหิตาติ วิมํสิตพฺพํ];
ตถาจริยวาทา จ, ภินฺนรูปา น วิชฺชเรฯ

๒๒๘. สีหฬฏฺฐกถา สุทฺธา, **มหินฺเทน** มตีมตา;
สงฺคีติตฺตยมารูฬฺหํ, สมฺมาสมฺพุทฺธเทสิตํฯ

๒๒๙. สาริปุตฺตาทิคีตญฺจ, กถามคฺคํ สเมกฺขิย;
กตา สีหฬภาสาย, สีหเฬสุ ปวตฺตติฯ

๒๓๐. ตํ ตตฺถ คนฺตฺวา สุตฺวา ตฺวํ, มาคธานํ นิรุตฺติยา;
ปริวเตฺตหิ, สา โหติ, สพฺพโลกหิตาวหา”ฯ

๒๓๑. เอวํ วุเตฺต ปสโนฺน โส, นิกฺขมิตฺวา ตโต อิมํ;
ทีปํ อาคา อิมเสฺสว [อิทเสฺสวาติ อิมเสฺสว มหานามรโญฺญ กาเล ๙๕๓-๙๗๕ พุทฺธวเสฺส; อยญฺจ วสฺสปริเจฺฉโท สีหฬราชวํสํ นิสฺสาย ทสฺสิโต; ยุโรปิยวิจกฺขณานํ ปน มเตน ๙๔๑-๙๖๔ พุทฺธวเสฺส อิติ เวทิตโพฺพ; เอวมุปริปิ;], รโญฺญ กาเล มหามติฯ

๒๓๒. มหาวิหารํ สมฺปโตฺต, วิหารํ สพฺพสาธุนํ;
มหาปธานฆรํ คนฺตฺวา, **สงฺฆปาลสฺส** สนฺติกาฯ

๒๓๓ สีหฬฏฺฐกถํ สุตฺวา, เถรวาทญฺจ สพฺพโส;
“ธมฺมสฺสามิสฺส เอโสว, อธิปฺปาโย”ติ นิจฺฉิยฯ

๒๓๔ ตตฺถ สงฺฆํ สมาเนตฺวา, “กาตุํ อฏฺฐกถํ มม;
โปตฺถเก เทถ สพฺเพ”ติ, อาห, วีมํสิตุํ ส ตํฯ

๒๓๕ สงฺโฆ คาถาทฺวยํ ตสฺสา’ทาสิ “สามตฺถิยํ ตว;
เอตฺถ ทเสฺสหิ, ตํ ทิสฺวา, สพฺเพ เทมาติ โปตฺถเก” [๒๓๔-๕ คาถาสุ อยมตฺถโยชนา– “ตตฺถ มหาวิหาเร สํฆํ มหาเนตฺวา สํฆ สนฺนิปาตํ กาเรตฺวา อาจริยปุพฺพพุทฺธโฆโส เอวมาห ‘อฏฺฐกถํ กาตุํ สเพฺพ ปาฬิ-อฏฺฐกถา-โปตฺถเก มม เทถา’ติ; โส สํโฆ ตํ วีมํสิตุํ สํยุตฺตนิกายโต ‘อนฺโตชฏา’ติอาทิกํ จ ‘สีเล ปติฏฺฐายา’ติอาทิกํ จาติ คาถาทฺวยํ ตสฺส อทาสิ ‘เอตฺถ ตว สามตฺถิยํ ญาณปฺปภาวํ ทเสฺสติ; ตํ ทิสฺวา สเพฺพ โปตฺถเก เทมา’ติวตฺวา”ติ; อิมินา ปน อยมตฺถา ทสฺสิโต โหติ “อาจริย พุทฺธโฆโส วิสุทฺธิมคฺคํ กโรโนฺต ตเทว คาถาทฺวยํ โอโลเกตฺวา, กิญฺจิปิ อญฺญํ โปตฺถกํ อโนโลเกตฺวา อกาสี”ติ; ตสฺส ปนตฺถสฺส ยุตฺตายุตฺตวิจารณา ปรโต (๓๙-๔๙-ปิฏฺฐสุ) อาคมิสฺสติ]ฯ

๒๓๖ ปิฏกตฺตย’เมเตฺถว, สทฺธึ อฏฺฐกถาย โส;
วิสุทฺธิมคฺคํ นามา’กา, สงฺคเหตฺวา สมาสโตฯ

๒๓๗ ตโต สงฺฆํ สมูเหตฺวา, สมฺพุทฺธมตโกวิทํ;
มหาโพธิสมีปมฺหิ, โส ตํ วาเจตุ มารภิฯ

๒๓๘ เทวตา ตสฺส เนปุญฺญํ, ปกาเสตุํ มหาชเน;
ฉาเทสุํ โปตฺถกํ โสปิ, ทฺวตฺติกฺขตฺตุมฺปิ ตํ อกา [๒๓๘ คาถาย อยมโตฺถ– “เทวตา ตสฺส พุทฺธโฆสสฺส เนปุญฺญํ นิปุณญฺญาปฺปสาวํ มหาชนสฺส ปกาเสตุํ เตน ลิขิตํ วิสุทฺธิมคฺคโปตฺถกํ ฉาเทสุํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา อปสฺสิยภาวํ ปาเปตฺวา ฐเปสุํ; โสปิ พุทฺธโฆโส ทุติยมฺปิ ตํ ลิขิ, ตมฺปิ เทวตา ฉเทสุํ; ตติยมฺปิ ลิขี”ติ; เตน วุตฺตํ “ทฺวตฺติกฺขตฺตุมฺปิ ตํ อกา”ติ; อิทเมว มหาวํสวจนํ นิสฺสาย วิตฺตาเรตฺวา กถิตาย พุทฺธโฆสุปฺปตฺติยา นาม กถาล เอกรเตฺตเนว วิสุทฺธิมคฺคสฺส ติกฺขตฺตุมฺปิ ลิขิตฺวา นิฏฺฐาปิตภาโว ปกาสิโต; อีทิสี ปน กถา พหูนํ วิมฺหยชนนีปิ ปริกฺขกานํ สํสยชนนี โหติ; ตสฺมา อิมิสฺสาปิ วิจารณา ปรโต (๔๗-๘-ปิฏฺฐสุ) ทสฺสิยิสฺสติ]ฯ

๒๓๙ วาเจตุํ ตติเย วาเร, โปตฺถเก สมุทาหเฏ;
โปตฺถกทฺวย’มญฺญมฺปิ, สณฺฐเปสุํ ตหึ มรูฯ

๒๔๐ วาจยึสุ ตทา ภิกฺขู, โปตฺถกตฺตย’เมกโต;
คนฺถโต อตฺถโต วาปิ, ปุพฺพาปรวเสน วาฯ

๒๔๑ เถรวาเทหิ ปาฬีหิ, ปเทหิ พฺยญฺชเนหิ วา;
อญฺญถตฺตมหู เนว, โปตฺถเกสฺวปิ ตีสฺปิฯ

๒๔๒ อถ อุคฺโฆสยี สงฺโฆ, ตุฏฺฐหฏฺโฐ วิเสสโต;
นิสฺสํสยํ’ส **เมเตฺตยฺโย,** อิติ วตฺวา ปุนปฺปุนํฯ

๒๔๓สทฺธึ อฏฺฐกถายา’ทา, โปตฺถเก ปิฏกตฺตเย;
คนฺถากเร วสโนฺต โส, วิหาเร ทูรสงฺกเรฯ

๒๔๔ปริวเตฺตสิ สพฺพาปิ, สีหฬฏฺฐกถา ตทา;
สเพฺพสํ มูลภาสาย, มาคธาย นิรุตฺติยาฯ

๒๔๕สตฺตานํ สพฺพภาสานํ, สา อโหสิ หิตาวหา;
เถริยาจริยา สเพฺพ, ปาฬึ วิย ต’มคฺคหุํฯ

๒๔๖อถ กตฺตพฺพกิเจฺจสุ, คเตสุ ปรินิฏฺฐิตึ;
วนฺทิตุํ โส **มหาโพธึ,** ชมฺพุทีปํ อุปาคมี’’ติ [โส มหาโพธิ วนฺทิตุํ ชมฺพุทีปํ อุปาคมีติ อิทํ วจนํ ปุริมวจเนหิ อสํสฏฺฐํ วิย โหติ; ปุเพฺพ หิ ‘‘อาจริยพุทฺธโฆโส โพธิมณฺฑสมีเป ชาโต’’ติ จ, ‘‘สีหฬทีปํ คนฺตฺวา สีหฬฏฺฐกถาโย มาคธภาสาย ปริวเตฺตหีติ ตสฺสาจริเยน เรวตเตฺถเรน วุโตฺต’’ติ จ วุตฺตํ; ตสฺมา อิธาปิ อาจริยพุทฺธโฆสสฺส ปวตฺติ ตทนุรูปา ‘‘ตา ภาสาปริวตฺติตฏฺฐกถาโย อาทาย สาสนุโชฺชตนตฺถํ ชมฺพุทีปํ อุปาคมี’’ติ เอวมาทินา สาสนุโชฺชตนมูลิกา เอว ภวิตุํ อรหติ, น ปน มหาโพธิวนฺทนมูลิกาติ]ฯ

อยญฺจ ปน มหาวํสกถา ๑๙๕๐ - ขริสฺตวเสฺส **หาพฺทมหาวิชฺชาลยมฺุทฺทณยเนฺต** โรมกฺขเรน มุทฺทิตสฺส วิสุทฺธิมคฺคโปตฺถกสฺส ปุเรจาริกกถายํ ‘‘อเนกาเนตฺถ อตฺถิ วิจาเรตพฺพานี’’ติ วตฺวา **ธมฺมานนฺทโกสมฺพี**นามเกน วิจกฺขเณน วิจาริตาฯ ตเมตฺถ ยุตฺตายุตฺตวิจินนายทเสฺสตฺวา อนุวิจารณมฺปิสฺส กริสฺสามฯ

ชาติเทสวิจารณา

๑. ตตฺถ หิ เตน **ธมฺมานเนฺทน** “พุทฺธโฆโส โพธิมณฺฑสมีเป (พุทฺธคยายํ) ชาโตติ น ยุตฺตเมต”นฺติ วตฺวา ตํสาธนตฺถาย จตฺตาริ พฺยติเรกการณานิ ทสฺสิตานิฯ กถํ?

(ก) “พุทฺธโฆเสน ปกาสิเตสุ ตํกาลิกวตฺถูสุ เอกมฺปิ ตํ นตฺถิ, ยํ มคเธสุ อุปฺปนฺน”นฺติ ปฐมํ การณํ ทสฺสิตํฯ ตทการณเมวฯ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร หิ สงฺคหฏฺฐกถาโย กโรนฺโต โปราณฏฺฐกถาโยเยว สํขิปิตฺวา, ภาสาปริวตฺตนมเตฺตน จ วิเสเสตฺวา อกาสิ, น ปน ยํ วา ตํ วา อตฺตโน ทิฏฺฐสุตํ ทเสฺสตฺวาฯ วุตฺตเญฺหตํ อาจริเยน –

“สํวณฺณนํ ตญฺจ สมารภโนฺต,
ตสฺสา มหาอฏฺฐกถํ สรีรํ;
กตฺวา มหาปจฺจริยํ ตเถว,
กุรุนฺทินามาทิสุ วิสฺสุตาสุฯ

วินิจฺฉโย อฏฺฐกถาสุ วุโตฺต,
โย ยุตฺตมตฺถํ อปริจฺจชโนฺต;
อโถปิ อโนฺตคธเถรวาทํ,
สํวณฺณนํ สมฺม สมารภิสฺส”นฺติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จฯ

“ตโต จ ภาสนฺตรเมว หิตฺวา,
วิตฺถารมคฺคญฺจ สมาสยิตฺวา;
วินิจฺฉยํ สพฺพมเสสยิตฺวา,
ตนฺติกฺกมํ กิญฺจิ อโวกฺกมิตฺวาฯ

สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ,
สุตฺตานุรูปํ ปริทีปยนฺตี;
ยสฺมา อยํ เหสฺสติ วณฺณนาปิ,
สกฺกจฺจ ตสฺมา อนุสิกฺขิตพฺพา”ติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จฯ

ยเถว จ อาจริยพุทฺธโฆเสน อตฺตโน อฏฺฐกถาสุ ตํกาลิกานิ มาคธิกานิ วตฺถูนิ น ปกาสิตานิ, ตเถว สีหฬิกานิปิ ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิกานิปิฯ น หิ ตตฺถ **วสภราช**กาลโต (๖๐๙-๖๕๓ -พุทฺธวสฺส) ปจฺฉา อุปฺปนฺนวตฺถูนิ ทิฏฺฐานิ ฐเปตฺวา **มหาเสน**ราชวตฺถุํ [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๒๓๖-๒๓๗], อาจริโย จ ตโต ติสตมตฺตวเสฺสหิ ปจฺฉาตเร **มหานามรโญฺญ** กาเล (๙๕๓-๙๗๕-พุ-ว) สีหฬทีปมฺปาคโตฯ ตสฺมา อฏฺฐกถาสุ ตํกาลิกมาคธิกวตฺถูนํ อปฺปกาสนมเตฺตน น สกฺกา ตกฺกตฺตา น มาคธิโกติ ญาตุนฺติฯ

[ข) ปุนปิ เตน “สเพฺพสฺปิ พุทฺธโฆสคเนฺถสุ อุตฺตรอินฺทิยเทสายตฺตํ ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐสฺส วิย ปกาสนํ นตฺถี”ติ ทุติยํ การณํ ทสฺสิตํฯ ตสฺสปิ อการณภาโว ปุริมวจเนเนว เวทิตโพฺพฯ อปิจ **สารตฺถปฺปกาสินิยา** นาม สํยุตฺตฏฺฐกถายํ, **สุมงฺคลวิลาสินิยา** นาม ทีฆนิกายฏฺฐกถายญฺจ วุตฺตสํวณฺณนายปิ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ หิ –

“ยเถว หิ กลมฺพนทีตีรโต ราชมาตุวิหารทฺวาเรน ถูปารามํ คนฺตพฺพํ โหติ, เอวํ หิรญฺญวติกาย นาม นทิยา ปาริมตีรโต สาลวนํ อุยฺยานํฯ ยถา อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม, เอวํ ตํ กุสินาราย โหติฯ ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสนมคฺค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตาฯ ตสฺมา ตํ อุปวตฺตนนฺติ วุจฺจตี”ติ [สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๘๖; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๙๘] –

ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐสฺส วิย ปกาสนมฺปิ ทิสฺสเตวฯ ตมฺปิ ปน โปราณฏฺฐกถาหิ ภาสาปริวตฺตนมตฺตเมวาติ คเหตพฺพํ, ตาทิสาย อตฺถสํวณฺณนาย มหามหินฺทเตฺถรกาลโตเยว ปภุติ วุตฺตาย เอว ภวิตพฺพตฺตาติฯ

[ค] ปุนปิ เตน “อุณฺหสฺสาติ อคฺคิสนฺตาปสฺส, ตสฺส วนทาหาทีสุ สมฺภโว เวทิตโพฺพ”ติ **วิสุทฺธิมเคฺค** (๑, ๓๐-ปิเฏฺฐ) วุตฺตสํวณฺณนํ ปกาเสตฺวา “ตสฺสา ปนสฺส อวหสนียภาโว ปากโฏเยวา”ติ จ หีเฬตฺวา “อินฺทิยรเฏฺฐ ปน อุตฺตรเทเสสุ คิมฺหกาเล วตฺถจฺฉาทนรหิตา มานุสกายจฺฉวิ สูริยสนฺตาเปน เอกํสโต ทยฺหติ, ตํ น ชานนฺติ ทกฺขิณอินฺทิยเทสิกา”ติ ตติยํ การณํ ทฬฺหตรภาเวน ทสฺสิตํฯ ตตฺถ ปน ยทิ “สูริยสนฺตาเปน เอกํสโต ทยฺหตี”ติ เอตํ อุชุกโต สูริยรสฺมิสนฺตาเปเนว ทฑฺฒภาวํ สนฺธาย วุเจฺจยฺย, เอวํ สติ **ฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสาน**นฺติ ปเท **อาตปสเทฺทน** สมานตฺถตฺตา น ยุตฺตเมวฯ ยทิ ปน สูริยสนฺตาปสญฺชาเตน อุณฺหอุตุนา ทฑฺฒภาวํ สนฺธาย วุเจฺจยฺย, เอวํ สติ อุตฺตรอินฺทิยเทเสสุ, อญฺญตฺถ จ ตาทิเสสุ อติอุณฺหฎฺฐาเนสุ สูริยสนฺตาปสญฺชาตสฺส อุณฺหอุตุโน ปฏิฆาตาย จีวรํ เสนาสนญฺจ ปฏิเสวียตีติ อยมโตฺถ น น ยุโตฺตฯ ตถา หิ วุตฺตํ **วินยฎฺฐกถายํ** (๓, ๕๘)

“สีตํ อุณฺหนฺติ อุตุวิสภาควเสน วุตฺต”นฺติฯ

สา ปน วิสุทฺธิมเคฺค ปทตฺถสํวณฺณนา โปราณสุตฺตนฺตฏฺฐกถาหิ อาคตา ภเวยฺยฯ ตถา หิ วุตฺตํ **ปปญฺจสูทนิยา** นาม มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย **สพฺพาสวสุตฺต**วณฺณนายํ (๑, ๕๘) **“อุณฺห**นฺติ เจตฺถ อคฺคิสนฺตาโปว เวทิตโพฺพ, สูริยสนฺตาปวเสน ปเนตํ วตฺถุ วุตฺต”นฺติฯ เอตฺถ จ สจายมโตฺถ อาจริเยน อตฺตโน มติวเสน วุโตฺต อสฺส, ตสฺส วตฺถุสฺส โปราณฏฺฐกถายํ วุตฺตภาวญฺจ ตสฺสา อตฺถสํวณฺณนาย อตฺตโน มติภาวญฺจ ยุตฺตภาวญฺจ ปกาเสยฺยฯ อาจริโย หิ ยตฺถ ยตฺถ โปราณฏฺฐกถาสุ อวุตฺตตฺถํ วิเสเสตฺวา ทเสฺสติ, ตตฺถ ตตฺถ ตาทิสํ ญาปกวจนมฺปิ ปกาเสติเยว, ยถา **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** (๑, ๗๒) “เอตฺถ อาณตฺติยนิสฺสคฺคิยถาวราปิ ปโยคา ยุชฺชนฺติ, อฏฺฐกถาสุ ปน อนาคตตฺตา วีมํสิตฺวา คเหตพฺพา”ติ วจนํ, ยถา จ **ปปญฺจสูทนิยํ** (๑, ๓๐) “อวิจาริตเมตํ โปราเณหิ, อยํ ปน อตฺตโน มตี”ติ วจนํฯ น เจตฺถ กิญฺจิปิ ญาปกวจนํ ปกาสิตํฯ ตสฺมา “ยเทตํ ‘**อุณฺหสฺสา**ติ อคฺคิสนฺตาปสฺสา’ติ จ, ‘**อุณฺห**นฺติ เจตฺถ อคฺคิสนฺตาโปว เวทิตโพฺพ’ติ จ วจนํ, เอตํ โปราณสุตฺตนฺตฏฺฐกถาวจน”นฺติ เวทิตพฺพนฺติฯ

(ฆ) ปุนปิ เตน **“ปปญฺจสูทนิยา** นาม มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถายํ **โคปาลกสุตฺตํ** สํวเณฺณโนฺต [ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๕๐] พุทฺธโฆโส ‘มคธวิเทหรฏฺฐานํ อนฺตเร คงฺคาย นทิยา มเชฺฌ วา ลุกตฺถลทีปกา อตฺถี’ติ สทฺทหติ มเญฺญฯ พุทฺธโฆเสน ปน ทิฏฺฐคงฺคา สีหฬทีเป มหาเวลิคงฺคาเยว, น ปน อินฺทิยรฏฺฐิกานํ เสฏฺฐสมฺมตา มหาคงฺคาติ ปากโฏเยวายมโตฺถ”ติ จตุตฺถํ การณํ ทสฺสิตํฯ ตํ ปน อิทานิ มหาคงฺคาย มเชฺฌ ตสฺมิํ ฐาเน ตาทิสํ ทีปกํ อทิสฺวา “ปุเพฺพปิ เอวเมว ภเวยฺยา”ติ เอกํสโต คเหตฺวา วุตฺตวจนมตฺตเมวฯ นทิโย ปน สพฺพทาปิ เตเนวากาเรน ติฏฺฐนฺตีติ น สกฺกา คเหตุนฺติ ปากโฏเยวายมโตฺถฯ ตสฺมา ยถา ปุเพฺพ ตสฺส โคปาลสฺส กาเล

ตสฺมึ ฐาเน มเชฺฌ คงฺคาย ตาทิสา ทีปกา สํวิชฺชมานา อเหสุํ, ตเถว โปราณฎฺฐกถาสุ เอส อโตฺถ สํวณฺณิโต, ตเทว จ วจนํ อาจริเยน ภาสาปริวตฺตนํ กตฺวา ปกาสิตนฺติ เอวเมว คเหตพฺพํฯ ตสฺมา ตมฺปิ อการณเมวาติฯ

พฺราหฺมณกุลวิจารณา

๒. อถ “พฺราหฺมณมาณโว”ติ ปทมฺปิ เตน เอวํ วิจาริตํ –

(ก) “พุทฺธโฆโส ‘พฺราหฺมณกุลชาโต’ติ น สกฺกา คเหตุํฯ กสฺมา เวทกาลโต ปฏฺฐาย ยาวชฺชตนา สเพฺพปิ พฺราหฺมณา

พฺราหฺมโณสฺย มุขมาสีทิ, พาหู ราชนฺย? กต?;
อูรู ตทสฺย ยท วคฺย?, ปทฺภฺยาํ คูโทฺร อชายตา”ติ [อิรุเวท, ๑๐-มณฺฑล, ๙๐; ตถา อถว ๖ เวท ๑๙, ๖, ๖]ฯ

อิมํ **ปุริสสุตฺตํ** นาม มนฺตํ ชานนฺตีติ สทฺทหิยาฯ

อยํ ปนสฺสา อโตฺถ – ‘พฺราหฺมโณ อสฺส (พฺรหฺมุโน) มุขํ อาสิฯ พาหู ราชโญฺญ กโต, ขตฺติยา อสฺส พาหูติ วุตฺตํ โหติฯ โย เวโสฺส, โส อสฺส อูรูฯ สุโทฺท อสฺส ปาเทหิ อชายี’ติฯ

พุทฺธโฆโส ปน ‘ปณฺฑิตพฺราหฺมโณ’ติ ญาโตปิ ตํ คาถํ น อญฺญาสิฯ ตถา หิ เตน **พนฺธุปาทาปจฺจาติ** ปทสฺส อตฺถวณฺณนายํ ‘เตสํ กิร อยํ ลทฺธิ – พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา, ขตฺติยา อุรโต, เวสฺสา นาภิโต, สุทฺทา ชาณุโต, สมณา ปิฏฺฐิปาทโต’ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๖๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๐๘] ติสฺสา เวทคาถาย อสมานโตฺถ วณฺณิโต”ติฯ

อยํ ปเนตฺถ อนุวิจารณา – ยทิ จ ตํกาลิกานมฺปิ พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ ตเถว ภเวยฺย ยถา เอติสฺสํ คาถายํ วุตฺตา, สา จตฺถวณฺณนา อาจริยสฺส มติมตฺตาฯ เอวํ สติ สา วิจารณา ยุตฺตา ภเวยฺยฯ เอติสฺสํ ปน คาถายํ “พฺราหฺมโณสฺย มุขมาสีทิ”ติ ปฐมปาเทน “พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตา”ติ อโตฺถ อุชุกโต น ลพฺภติฯ พุทฺธกาเล ปน พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ “พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตา”ติ เอวเมว อโหสีติ ปากโฏเยวายมโตฺถฯ ตถา หิ **ทีฆนิกาเย** ปาถิกวเคฺค **อคฺคญฺญสุเตฺต** (๓, ๖๗) –

> “ทิสฺสนฺติ โข ปน วาเสฏฺฐ พฺราหฺมณานํ พฺราหฺมณิโย อุตุนิโยปิ คพฺภินิโยปิ วิชายมานาปิ ปายมานาปิฯ เต จ พฺราหฺมณา ๐ โยนิชาว สมานา เอวมาหํสุ – พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ, หีนา อเญฺญ วณฺณาฯ พฺราหฺมโณว สุโกฺก วโณฺณ, กณฺหา อเญฺญ วณฺณาฯ พฺราหฺมณาว สุชฺฌนฺติ, โน อพฺราหฺมณาฯ พฺราหฺมณาว พฺรหฺมุโน ปุตฺตา โอรสา มุขโต ชาตา พฺรหฺมชา พฺรหฺมนิมฺมิตา พฺรหฺมทายาทาติฯ เต พฺรหฺมานเญฺจว อพฺภาจิกฺขนฺติ, มุสา จ ภาสนฺติ, พหุญฺจ อปุญฺญํ ปสวนฺตี”ติ –

ภควตา มหาการุณิเกน วาเสฏฺฐภารทฺวาชานํ พฺราหฺมณมาณวกานํ ภาสิตํ, เตหิ จ ตํ อภินนฺทิตํฯ เต ปน เทฺวปิ มาณวกา ชาติวเสน ปริสุทฺธพฺราหฺมณา เจว โหนฺติ ติณฺณมฺปิ เวทานํ ปารคุโน จฯ ตสฺมา “พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต นิกฺขนฺตา”ติ วจนสฺส ตํกาลิกานํ พฺราหฺมณานํ ลทฺธิวเสน วุตฺตภาโว ปากโฏเยวฯ ยถา เจตํ, เอวํ “ขตฺติยา อุรโต, เวสฺสา นาภิโต, สุทฺทา ชาณุโต, สมณา ปิฏฺฐิปาทโต”ติ วจนมฺปิ “ตํกาลิกพฺราหฺมณานํ ลทฺธิญฺญูหิ โปราณฏฺฐกถาจริเยหิ วุตฺต”นฺติ สทฺทหิตฺวา อาจริยพุทฺธโฆเสน ตํ สพฺพํ โปราณฏฺฐกถาโต ภาสาปริวตฺตนมเตฺตน วิเสเสตฺวา ปกาสิตํ ภเวยฺยฯ ตสฺมา ตายปิ เวทคาถาย อาจริยสฺส อพฺราหฺมณภาวสาธนํ อนุปปนฺนเมวาติฯ

(ข) ปุนปิ เตน อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส อพฺราหฺมณภาวสาธนตฺถํ ทุติยมฺปิ การณํ เอว มาหฎํ –

‘‘พฺราหฺมณคเนฺถสุ คพฺภฆาตวาจกํ **ภฺรูนหา**ติ ปทํ ปาฬิยํ ภูนหุ (ภูนหโน) อิติ ทิสฺสติฯ **มาคณฺฑิยสุเตฺต** ภริยาย เมถุนสํวาสาภาเวน อุปฺปชฺชนารหคพฺภสฺส นาสกตฺตํ สนฺธาย มาคณฺฑิโย ปริพฺพาชโก ภควนฺตํ ‘ภูนหุ (ภูนหโน) สมโณ โคตโม’ติ [ม. นิ. ๒.๒๐๗ อาทโย] อาหฯ ตํ พุทฺธโฆโส น ชานาตีติ ปากโฏเยว ตทตฺถสํวณฺณนายฯ ตตฺถ หิ เตน ภูนหุโนติ (ภูนหนสฺสา) ปทํ ‘หตวฑฺฒิโน มริยาทการกสฺสา’ติ [ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๐๗] วณฺณิต’’นฺติฯ

ตมฺปิ อยุตฺตเมวฯ น หิ มาคณฺฑิเยน โผฏฺฐพฺพารมฺมณาปริโภคมตฺตเมว สนฺธาย ภูนหุภาโว วุโตฺต, อถ โข ฉนฺนมฺปิ โลกามิสารมฺมณานํ อปริโภคํ สนฺธาย วุโตฺตฯ ตสฺมิญฺหิ สุเตฺต –

> ‘‘จกฺขุํ โข มาคณฺฑิย รูปารามํ รูปรตํ รูปสมฺมุทิตํ, ตํ ตถาคตสฺส ทนฺตํ คุตฺตํ รกฺขิตํ สํวุตํ, ตสฺส จ สํวราย ธมฺมํ เทเสติ, อิทํ นุ เต เอตํ มาคณฺฑิย สนฺธาย ภาสิตํ ‘ภูนหุ สมโณ โคตโม’ติฯ เอตเทว โข ปน เม โภ โคตม สนฺธาย ภาสิตํ ‘ภูนหุ สมโณ โคตโม’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ, เอวญฺหิ โน สุเตฺต โอจรตีติ…เป.… มโน โข มาคณฺฑิย ธมฺมาราโม ธมฺมรโต ธมฺมสมฺมุทิโต, โส ตถาคตสฺส ทโนฺต คุโตฺต รกฺขิโต สํวุโต, ตสฺส จ สํวราย ธมฺมํ เทเสติ, อิทํ นุ เต เอตํ มาคณฺฑิย สนฺธาย ภาสิตํ ‘ภูนหุ สมโณ โคตโม’ติฯ เอตเทว โข ปน เม โภ โคตม สนฺธาย ภาสิตํ ‘ภูนหุ สมโณ โคตโม’ติฯ ตํ กิสฺส เหตุ, เอวญฺหิ โน สุเตฺต โอจรตี’’ติ [ม. นิ. ๒.๒๐๗ อาทโย]ฯ

เอวํ ภควโต จ อนุโยโค มาคณฺฑิยสฺส จ ปฏิญฺญา อาคตาฯ

เอตฺถ หิ เมถุนปฺปฏิเสวนวเสน โผฏฺฐพฺพารมฺมณปริโภคเหตุ เอว คพฺภปติฏฺฐานํ สมฺภวตีติ ตทปริโภคเมว สนฺธาย ‘‘ภูนหู’’ติ วตฺตุํ อรหติ, ตทเญฺญสํ ปน ปญฺจนฺนํ รูปาทิอารมฺมณานํ, ตตฺถาปิ วิเสสโต ธมฺมารมฺมณสฺส สุทฺธมโนวิญฺญาเณน ปริโภคเหตุ นตฺถิ กิญฺจิ คพฺภปติฏฺฐานนฺติ เตสํ อปริโภคํ สนฺธาย ภูนหูติ วตฺตุํ น อรหติเยว, มาคณฺฑิเยน ปน สพฺพานิปิ ตานิ สนฺธาย วุตฺตภาโว ปฏิญฺญาโต, การณญฺจสฺส ทสฺสิตํ ‘‘เอวญฺหิ โน สุเตฺต โอจรตี’’ติฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ ทานิ พฺราหฺมณคเนฺถสุ ภูนหุ- (ภฺรูนหา) สโทฺท คพฺภฆาตนเตฺถ ทิสฺสติ, มาคณฺฑิยสุเตฺต ปเนโส อโตฺถ น ยุชฺชตีติ อาจริเยน ‘‘หตวฑฺฒิ มริยาทการโก’’ติ อยเมวโตฺถ โปราณฏฺฐกถาย ภาสาปริวตฺตนวเสน ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

(ค) ปุนปิ เตน ‘‘อิทมฺปน พุทฺธโฆสสฺส อพฺราหฺมณภาวสาธกํ ปจฺฉิมการณํ, โส หิ **วิสุทฺธิมเคฺค** สีลนิเทฺทเส (๑, ๓๑) พฺราหฺมณานํ ปริหาสํ กโรโนฺต ‘เอวํ อิมินา ปิณฺฑปาตปฏิเสวเนน ปุราณญฺจ ชิฆจฺฉาเวทนํ ปฏิหงฺขามิ, นวญฺจ เวทนํ อปริมิตโภชนปจฺจยํ **อาหรหตฺถก อลํสาฏก ตตฺรวฏฺฏก กากมาสก ภุตฺตวมิตกพฺราหฺมณานํ** อญฺญตโร วิย น อุปฺปาเทสฺสามีติ ปฏิเสวตี’ติ อาหฯ อิทํ ปน เอกสฺส ภินฺนพฺราหฺมณลทฺธิกสฺสาปิ วจนํ สิยาติ ตเทว ทฬฺหการณํ กตฺวา น สกฺกา ‘พุทฺธโฆโส อพฺราหฺมโณ’ติ วตฺตุ’’นฺติ ตติยํ การณํ วุตฺตํฯ ตํ ปน อติสํเวชนียวจนเมวฯ น เหตํ อาจริเยน พฺราหฺมณานํ ปริหาสํ กาตุกาเมน วุตฺตํ, น จ ตํ ปริหาสวจเนน สํโยเชตพฺพฏฺฐานํ, อญฺญทตฺถุ ยถาภูตมตฺถํ ทเสฺสตฺวา สพฺรหฺมจารีนํ โอวาทานุสาสนิทานวเสน วตฺตพฺพฏฺฐานํ, ตถาเยว จ อาจริเยน วุตฺตํฯ ตถา หิ เย โลเก ปรทตฺตูปชีวิโน สมณา วา พฺราหฺมณา วา อเญฺญ วาปิ จ ปุคฺคลา, เต ปจฺจเวกฺขณญาณรหิตา อสํวเร ฐิตา กทาจิ อติปณีตํ รสํ ปหูตํ ลทฺธา อปริมิตมฺปิ ภุเญฺชยฺยุํ, วิเสสโต ปน พฺราหฺมณา โลกิกวตฺถุว

เสน จ, ชาตกาทิสาสนิกวตฺถุวเสน จ ตาทิสา อเหสุนฺติ ปากฏาฯ อิมสฺมิญฺหิ โลเก วสฺสสต สหสฺสหิ วา วสฺสโกฏีหิ วา อปริจฺฉินฺนทฺธาเน โก สกฺกา วตฺตุํ ''เนทิสา ภูตปุพฺพา''ติฯ ตสฺมา ตาทิเสหิ วิย น อปริมิตโภชเนหิ ภวิตพฺพนฺติ โอวาทานุสาสนิทานวเสเนว วุตฺตํฯ ตเทวํ อตฺถสํหิตมฺปิ สมานํ อโยนิโสมนสิกโรโต อนตฺถเมว ชาตํ, ยถา สภริยสฺส มาคณฺฑิยพฺราหฺมณสฺส อนาคามิมคฺคผลตฺถายปิ เทสิตา คาถา [ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สามาวตีวตฺถุ] เตสํ ธีตุยา อนตฺถาย สํวตฺตตีติ สํเวโคเยเวตฺถ พฺรูเหตโพฺพติฯ

ปตญฺชลิวาทวิจารณา

๓. อถ เตน “ปาตญฺชลีมตํ ปริวเตฺตตี”ติ วจนมฺปิ เอวํ วิจาริตํฯ

(ก) “พุทฺธโฆโส ปตญฺชลิสฺส วา อเญฺญสํ วา อุตฺตรอินฺทิยรฎฺฐิกานํ วาทํ อปฺปกเมว อญฺญาสิฯ ปตญฺชลิวาเทสุ หิ **อณิมา ลฆิมา**ติ อิทเมว ทฺวยํ ทเสฺสสิ [วิสุทฺธิ. ๑.๑๘๔] ตตฺตฺตริ โยคสุตฺตํ อชานโนฺต, ปตญฺชลิวาทสฺส จ ตุเลตฺวา ทีปนา ตสฺส คเนฺถสุ น ทิสฺสติ, ปตญฺชลินา กตปกรณญฺจ ปตญฺชลีติ นามมตฺตมฺปิ จ ตตฺถ ทีปิตํ นตฺถิฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปน ปญฺญาภูมินิเทฺทเส ‘ปกติวาทีนํ ปกติ วิยา’ติ [วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๔] ปกติวาท (สํขฺยาวาท) นามมตฺตํ ปกาสิตํ, ตเตฺถว จ ‘ปฎิญฺญา เหตูติอาทีสุ หิ โลเก วจนาวยโว เหตูติ วุจฺจตี’ติ [วิสุทฺธิ. ๒.๕๙๕] อุทาหริตํ, เตน ญายติ ‘พุทฺธโฆโส อินฺทิยตกฺกนยทีปเก ญายคนฺถสฺมึ กิญฺจิ มูลภาคมตฺตํ อปริปุณฺณํ ชานาตี’ติ”ฯ

ตํ ปน สพฺพมฺปิ เกวลํ อาจริยสฺส อพฺภาจิกฺขณมตฺตเมวฯ อติคมฺภีรสฺส หิ อติครุกาตพฺพสฺส สุปริสุทฺธสฺส ปิฎกตฺตยสฺส อตฺถสํวณฺณนํ กโรเนฺตน สุปริสุโทฺธเยว ปาฬินโย จ อฎฺฐกถานโย จ โปราณเถรวาทา จาติ อีทิสาเยว อตฺถา ปกาเสตพฺพา, ยํ วา ปน อตฺถสํวณฺณนาย อุปการกํ สทฺทวินิจฺฉยปฎิสํยุตฺตํ โลกิยคนฺถวจนํ, ตเทว จ ยถารหํ ปกาเสตพฺพํ, น ปน อนุปการานิปิ ตํตํคนฺถตกฺกตฺตุนามานิ จ, เตหิ วุตฺตวจนานิ จ พหูนิ, น จ เตสํ อปฺปกาสเนน “น เต อฎฺฐกถาจริโย ชานาตี”ติ วตฺตโพฺพฯ ยทิ หิ ยํ ยํ โลกิยคนฺถํ อตฺตนา ชานาติ, ตํ สพฺพํ อนุปการมฺปิ อตฺตโน อฎฺฐกถายมาเนตฺวา ปกาเสยฺย, อติวิตฺถารา จ สา ภเวยฺย อปริสุทฺธา จ อสมฺมานิตา จ สาสนิกวิญฺญูหีติ อาจริเยน ปตญฺชลิวาทาทโย น วิตฺถาเรน ปกาสิตาติ ญาตพฺพํ, อญฺญทตฺถุ เยหิ เยหิ โลกิยคเนฺถหิ กิญฺจิ กิญฺจิ อาจริเยน อาเนตฺวา ปกาสิตํ, เต เต จ คนฺถา, อเญฺญปิ จ ตาทิสา อาจริเยน ญาตาเตฺวว ชานิตพฺพา วิญฺญูหิ, ยถา สมุทฺทสฺส เอกเทสํ ทิสฺวา สโพฺพปิ สมุโทฺท เอทิโสติ ญายติฯ อาจริโย ปน ยตฺถ ยตฺถ เวทปฎิสํยุตฺตวจนานิ อาคตานิ, ตตฺถ ตตฺถ เวทคเนฺถหิปิ กิญฺจิ กิญฺจิ อาเนตฺวา ปกาเสสิเยวฯ ตถา หิ อาจริเยน **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** นาม ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ –

“**ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทานํ”นฺติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๕๖] จ,

“**อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา อิติห อาส อิติห อาสาติ อีทิสวจนปฎิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, เตสํ อิติหาสปญฺจมานํ เวทานํ”นฺติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๕๖] จ,

“ยิฎฺฐํ วุจฺจติ มหายาโค”ติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒] จ,

“**อคฺคิโหม**นฺติ เอวรูเปน ทารุนา เอวํ หุเต อิทํ นาม โหตีติ อคฺคิชุหนํฯ ทพฺพิโหมาทีนิปิ อคฺคิโหมาเนว, เอวรูปาย ทพฺพิยา อีทิเสหิ กณาทีหิ หุเต อิทํ นาม โหตีติ เอวํ ปวตฺติวเสน ปน วิสุํ วุตฺตานี”ติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๑] จ,

“สาสปาทีนิ ปน มุเขน คเหตฺวา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิปนํ, วิชฺชํ ปริชปฺปิตฺวา ชุหนํ วา มุขโหม”นฺติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๑] จ –

เอวมาทินา เวทปฏิสํยุตฺตวจนานิ เวทคนฺถานุรูปโต วณฺณิตานิฯ ตานิ จ โปราณฏฺฐกถาโต ภาสาปริวตฺตนวเสน วุตฺตานิปิ ภเวยฺยุํ, เวทคเนฺถสุ ปน อโกวิเทน ยาถาวโต ภาสาปริวตฺตนํ กาตุมฺปิ น สุกรเมว, ตสฺมา อาจริยสฺส เวทคเนฺถสุ โกวิทภาโวปิ ปากโฏเยวฯ เอวํ เวทคเนฺถสุ จ ตทญฺญโลกิยคเนฺถสุ จ สุโกวิทเสฺสว สมานสฺส เตสํ วิตฺถารโต อปฺปกาสนํ ยถาวุตฺตการเณเนวาติ เวทิตพฺพํฯ

อปิ จ อาจริโย อตฺตโน คนฺถารเมฺภเยว –

‘‘ตโต จ ภาสนฺตรเมว หิตฺวา,
วิตฺถารมคฺคญฺจ สมาสยิตฺวา;
วินิจฺฉยํ สพฺพมเสสยิตฺวา…เป….
ยสฺมา อยํ เหสฺสติ วณฺณนาปี’’ติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จฯ

‘‘อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปตฺวา วิคตโทสํฯ

สมยํ อวิโลเมเนฺต, เถรานํ เถรวํสปทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสีนํ;
หิตฺวา ปุนปฺปุนาคต-มตฺถํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จ–

เอวํ โปราณฏฺฐกถานํ ภาสาปริวตฺตนสํขิปนวเสเนว วิเสเสตฺวา อภินวฏฺฐกถาโย กริสฺสามีติ ปฏิญฺญํ กตฺวา ยถาปฏิญฺญาตเมว อกาสิ, น อตฺตโน ญาณปฺปภาเวน วิเสเสตฺวาติปิ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา อฏฺฐกถาสุ ปตญฺชลิวาทาทีนํ วิตฺถารโต อปฺปกาสนมารพฺภ ‘‘พุทฺธโฆโส ปตญฺชลิวาทาทีนิ ปริปุณฺณํ น ชานาตี’’ติ วจนํ เกวลํ อาจริยสฺส อพฺภาจิกฺขณมตฺตเมวาติฯ

กพฺพสตฺถวิจารณา

๔. ปุนปิ โส เอวมาห ‘‘กิญฺจาปิ พุทฺธโฆโส รามายณมหาภารตสงฺขาตานํ มหากพฺพสตฺถานํ สุกุสโล วิย น ทิสฺสติ, ตถาปิ ตานิ ทเสฺสสิฯ กถํ? **อกฺขาน**นฺติ ภารตยุชฺฌนาทิกํ, ตํ ยสฺมิํ ฐาเน กถียติ, ตตฺถ คนฺตุมฺปิ น วฏฺฏตีติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๓] จ, ตสฺส (สมฺผปลาปสฺส) เทฺว สมฺภารา ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา ตถารูปิกถากถนญฺจาติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๘] จ ทเสฺสสี’’ติฯ

ตํ ปน ปุริมวจนโตปิ อเหตุกตรํ เกวลํ อนาทรีกรณมตฺตเมวฯ อติคมฺภีรตฺถสฺส หิ อติครุกรณียสฺส ปิฎกตฺตยสฺส อตฺถสํวณฺณนายํ นิรตฺถกสฺส สมฺผปลาปสมุทายภูตสฺส กพฺพสตฺถสฺส วิตฺถารโต ปกาสเนน กิํ สิยา ปโยชนํ, อญฺญทตฺถุ สาเยวสฺส อสมฺมานิตา, อนาทริยา จ วิญฺญูหีติฯ

พาหุสจฺจคุณมกฺขนํ

๕. ปุนปิ ธมฺมานโนฺท อาจริยสฺส พาหุสจฺจคุณํ มเกฺขตุกาโม เอวมาห – ‘‘ตสฺส (พุทฺธโฆสสฺส) สมยนฺตรโกวิทสงฺขาตํ พาหุสจฺจํ น ตโต อุตฺตริตรํ โหติ, ยํ อาธุนิกานํ คนฺถนฺตรโกวิทานํ สีหฬิกภิกฺขูนํ ยํ วา เอกาทสเม ขริสฺตวสฺสสตเก (๑๐๐๑-๑๑๐๐) อุปฺปนฺนานํ ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิกานํ **อนุรุทฺธ-ธมฺมปาลา**ทีนํ ภิกฺขูน’’นฺติฯ

ตํ ปน สพฺพถาปิ อยุตฺตวจนเมวฯ ยทิ หิ อาธุนิกา วา สีหฬิกภิกฺขู, โปราณา วา อาจริยอนุรุทฺธ-ธมฺมปาลเตฺถราทโย สมยนฺตรพาหุสจฺจวเสน อาจริยพุทฺธโฆเสน สมานา วา อุตฺตริตรา วา ภเวยฺยุํ, เต อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส อฏฺฐกถาหิ อนารทฺธจิตฺตา หุตฺวา ตโต สุนฺทรตรา ปริปุณฺณตรา จ อภินวฏฺฐกถาโย กเรยฺยุํ, น ปน เต ตถา กโรนฺติ, น เกวลํ น กโรนฺติเยว, อถ โข เตสํ เอโกปิ น เอวํ วทติ ‘‘อหํ พุทฺธโฆเสน พาหุสจฺจวเสน สมสโมติ วา อุตฺตริตโร’’ติ วา, อญฺญทตฺถุ เต อาจริยสฺส อฏฺฐกถาโยเยว สํวเณฺณนฺติ จ อุปตฺถเมฺภนฺติ จ, อาจริยฏฺฐาเน จ ฐเปนฺติฯ เตเนตํ ญายติ สพฺพถาปิ อยุตฺตวจนนฺติฯ

มหายานิกนยวิจารณา

๖. ปุน โส ตาวตฺตเกนาปิ อสนฺตุฏฺโฐ อาจริยํ อวมญฺญนฺโต เอวมาห – ‘‘มหายานนิกายสฺส ปธานาจริยภูตานํ **อสฺส โฆส-นาคชฺชุนานํ** นยํ วา, นามมตฺตมฺปิ วา เตสํ น ชานาติ มเญฺญ พุทฺธโฆโส’’ติฯ ตํ ปน อติวิย อธมฺมิกํ นิรตฺถกญฺจ นิคฺคหวจนมตฺตเมวฯ น หิ นิกายนฺตริกานํ วาทนยานํ อตฺตโน อฏฺฐกถายํ อปฺปกาสเนน โส เต น ชานาตีติ สกฺกา วตฺตุํฯ นนุ อาจริเยน อาคมฏฺฐกถาสุ คนฺถารเมฺภเยว –

‘‘สมยํ อวิโลเมนฺโต, เถรานํ เถรวํสปทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสิน’’นฺติ จ,

อิธาปิ วิสุทฺธิมเคฺค –

‘‘มหาวิหารวาสีนํ, เทสนานยนิสฺสิตํ;
วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺส’’นฺติ [วิสุทฺธิ. ๑.๒] จ,

‘‘ตสฺสา อตฺถสํวณฺณนํ กโรเนฺตน วิภชฺชวาทิมณฺฑลํ โอตริตฺวา อาจริเย อนพฺภาจิกฺขเนฺตน สกสมยํ อโวกฺกมเนฺตน ปรสมยํ อนายูหเนฺตน สุตฺตํ อปฺปฏิพาหเนฺตน วินยํ อนุโลมเนฺตน มหาปเทเส โอโลเกเนฺตน ธมฺมํ ทีเปเนฺตน อตฺถํ สงฺคาเหเนฺตน ตเมวตฺถํ ปุนราวเตฺตตฺวา อปเรหิปิ ปริยายนฺตเรหิ นิทฺทิสเนฺตน จ ยสฺมา อตฺถสํวณฺณนา กาตพฺพา โหตี’’ติ [วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๑] จ,

‘‘สาสนํ ปนิทํ นานา-เทสนานยมณฺฑิตํ;
ปุพฺพาจริยมโคฺค จ, อโพฺพจฺฉิโนฺน ปวตฺตติ;
ยสฺมา ตสฺมา ตทุภยํ, สนฺนิสฺสายตฺถวณฺณนํ;
อารภิสฺสามิ เอตสฺสา’’ติ [วิสุทฺธิ. ๒.๕๘๑] จ,

ปฏิญฺญํ กตฺวา ยถาปฏิญฺญาตปฺปกาเรเนว อฏฺฐกถาโย กตาฯ เอวเมตาสํ กรเณ การณเมฺปตฺถ ปกาเสตพฺพํ, ตสฺมา ทานิ ตมฺปกาสนตฺถํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปรินิพฺพุติกาลโต ปฏฺฐาย ยาว อาจริยพุทฺธโฆสสฺส กาโล, ตาว สาสนปฺปวตฺติกฺกมมฺปิ วกฺขามฯ

สาสนปฺปวตฺติกฺกโม

ภควโต หิ ปรินิพฺพุติกาลโต ปจฺฉา วสฺสสตพฺภนฺตเร พุทฺธสาสเน โกจิปิ วาทเภโท นาม นตฺถิฯ วสฺสสตกาเล ปน ทุติยสงฺคีติกาเรหิ เถเรหิ นิกฺกฑฺฒิตา วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ปกฺขํ ลภิตฺวา ธมฺมญฺจ วินยญฺจ อญฺญถา กตฺวา มหาสงฺคีตินาเมน วิสุํ สงฺคีติมกํสุฯ ตทา สงฺคีติทฺวยา รูฬฺหปุราณธมฺมวินยเมว สมฺปฏิจฺฉนฺตานํ เถรานํ คโณ **เถรวาโท**ติ จ ตทเญฺญสํ **มหาสงฺฆิโก**ติ จ โวหรียนฺติฯ

ปุน มหาสงฺฆิกโต (๑) **โคกุลิโก** (๒) **เอกโพฺยหาริโก**ติ เทฺว อาจริยคณา อุปฺปนฺนาฯ ปุน โคกุลิกโต (๓) **ปญฺญตฺติวาโท** (๔) **พาหุลิโก (พหุสฺสุติโก)**ติ เทฺว อุปฺปนฺนาฯ ปุน พาหุลิกโตปิ (๕) **เจติยวาทิคโณ** อุปฺปโนฺนติ เอเต ปญฺจ มูลภูเตน มหาสงฺฆิเกน สห ฉ ปาฏิเยกฺกา อาจริยคณา อเหสุํฯ

วิสุทฺธเตฺถรวาทโตปิ (๑) **มหิสาสโก** (๒) **วชฺชิปุตฺตโก**ติ เทฺว อาจริยคณา อุปฺปนฺนาฯ ปุน มหิสาสกโต (๓) **สพฺพตฺถิวาโท** (๔) **ธมฺมคุตฺติโก**ติ เทฺว อุปฺปนฺนาฯ ปุน สพฺพตฺถิวาทโตปิ (๕) **กสฺสปิโย,** ตโตปิ (๖) **สงฺกนฺติโก,** ตโตปิ (๗) **สุตฺตวาที**ติ ตโย อุปฺปนฺนาฯ วชฺชิปุตฺตกโตปิ (๘) **ธโมฺมตฺตริโย** (๙) **ภทฺทยานิโก** (๑๐) **ฉนฺนาคาริโก** (๑๑) **สมฺมิติโย**ติ จตฺตาโร อุปฺปนฺนาติ เต เอกาทส มูลภูเตน วิสุทฺธเตฺถรวาเทน สห ทฺวาทส อาจริยคณา อเหสุํฯ อิติ อิเม จ ทฺวาทส ปุริมา จ ฉาติ อฏฺฐารส อาจริยคณา ทุติยตติยสงฺคีตีนํ อนฺตเร ชาตา อเหสุํฯ

เตสุ มูลภูโต **เถรวาทคโณ**เยว โปราณธมฺมวินยครุโก หุตฺวา อนูนมนธิกํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ โปราณิกํ ธมฺมวินยํ ธาเรสิฯ อิตเร ปน สตฺตรส ภินฺนคณา โปราณิกํ ธมฺมวินยํ อญฺญถา อกํสุฯ เตน เตสํ ธมฺมวินโย กตฺถจิ อูโน กตฺถจิ อธิโก หุตฺวา อปริปุโณฺณ เจว อโหสิ อปริสุโทฺธ จฯ เตน วุตฺตํ ทีปวํเส ปญฺจมปริเจฺฉเท –

๓๐. ''นิกฺกฑฺฒิตา ปาปภิกฺขู, เถเรหิ วชฺชิปุตฺตกา;
อญฺญํ ปกฺขํ ลภิตฺวาน, อธมฺมวาที พหู ชนาฯ

๓๑. ทสสหสฺสา สมาคนฺตฺวา, อกํสุ ธมฺมสงฺคหํ;
ตสฺมายํ ธมฺมสงฺคีติ, มหาสงฺคีติ วุจฺจติฯ

๓๒. มหาสงฺคีติกา ภิกฺขู, วิโลมํ อกํสุ สาสเน;
ภินฺทิตฺวา มูลสงฺคหํ, อญฺญํ อกํสุ สงฺคหํฯ

๓๓. อญฺญตฺร สงฺคหิตํ สุตฺตํ, อญฺญตฺร อกรึสุ เต;
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, วินเย นิกาเยสุ จ ปญฺจสุ…เป….

๔๙. อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, เอกเทสญฺจ สงฺคหํ;
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ, ฉเฑฺฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เตฯ

๕๐. นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณียานิ จ;
ปกติภาวํ ชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เตฯ

๕๑. สตฺตรส ภินฺนวาทา, เอกวาโท อภินฺนโก;
สพฺพวฎฺฐารส โหนฺติ, ภินฺนวาเทน เต สหฯ

๕๒. นิโคฺรโธว มหารุกฺโข, เถร วาทานมุตฺตโม;
อนูนํ อนธิกญฺจ, เกวลํ ชินสาสนํ;
กณฺฏกา วิย รุกฺขมฺหิ, นิพฺพตฺตา วาทเสสกาฯ

๕๓. ปฐเม วสฺสสเต นตฺถิ, ทุติเย วสฺสสตนฺตเร;
ภินฺนา สตฺตรส วาทา, อุปฺปนฺนา ชินสาสเน''ติ [กถา. อฎฺฐ. นิทานกถา]ฯ

อโสกรโญฺญ จ กาเล ปริหีนลาภสกฺการา อญฺญติตฺถิยา ลาภสกฺการํ ปตฺถยมานา ภิกฺขูสุ ปพฺพชิตฺวา สกานิ สกานิ ทิฎฺฐิคตานิ ทีเปนฺติ ''อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย, อิทํ สตฺถุสาสน''นฺติฯ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ปพฺพชฺชํ อลภมานาปิ สยเมว เกเส ฉินฺทิตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา วิหาเรสุ วิจรนฺตา อุโปสถกมฺมาทิกรณกาเล สงฺฆมชฺฌํ ปวิสนฺติ, เต ภิกฺขุสเงฺฆน ธเมฺมน วินเยน สตฺถุสาสเนน นิคฺคยฺหมานาปิ ธมฺมวินยานุโลมาย ปฎิปตฺติยา อสณฺฐหนฺตา อเนกรูปํ สาสนสฺส อพฺพุทญฺจ มลญฺจ กณฺฎกญฺจ สมุฎฺฐาเปนฺติฯ เกจิ อคฺคึ ปริจรนฺติ, เกจิ ปญฺจาตเป ตปนฺติ, เกจิ อาทิจฺจํ อนุปริวตฺตนฺติ, เกจิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ โวภินฺทิสฺสามาติ ตถา ตถา ปคฺคณฺหนฺติฯ ตทา ภิกฺขุสโงฺฆ น เตหิ สทฺธึ อุโปสถํ วา ปวารณํ วา อกาสิ, อโสการาเม สตฺต วสฺสานิ อุโปสโถ อุปจฺฉิชฺชิ [กถา. อฎฺฐ. นิทานกถา; ปารา. อฎฺฐ. ๑.ตติยสงฺคีติกถา]ฯ

อิมญฺจ ปน ปวตฺตึ อุปาทาย เอวมฺปิ สกฺกา คเหตุํ ''สตฺตรสนฺนํ ภินฺนวาทคณานํ ธมฺมวินยสฺส ปจฺฉิมกาเลสุ อปริสุทฺธตรภาโว อีทิเสนปิ การเณน อโหสี''ติฯ กิญฺจาปิ หิ พุทฺธสาสนภูเต ปริสุทฺธธมฺมวินเย ''โกจิปิ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต นาม นตฺถิ อญฺญตฺร นิพฺพานธาตุยา, ปรมตฺถโต อตฺตาปิ นตฺถิ, สเพฺพปิ สงฺขารา อนิจฺจา อทฺธุวา อสสฺสตา อนตฺตาเยวา''ติ อโตฺถ อติวิย ปากโฎ โหติ, ตถาปิ ทานิ อเถรวาทิกานํ คเนฺถสุ จ ปุเพฺพ เวตุลฺลวาทาทีสุ จ ''พุโทฺธ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อตฺตา''ติ จ, ''สเพฺพปิ สตฺตา นิจฺจา ธุวา สสฺสตา อตฺตา''ติ จ อโตฺถ ทิสฺสติฯ

อถ อโสโก ธมฺมราชา สาสนํ วิโสเธตุกาโม **โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส** สนฺติเก ปฐมเมว สมยํ อุคฺคณฺหิตฺวา เอกลทฺธิเก เอกลทฺธิเก ภิกฺขู เอกโต กาเรตฺวา เอกเมกํ ภิกฺขุสมูหํ ปโกฺกสาเปตฺวา ปุจฺฉิ ''กึ วาที ภเนฺต สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติฯ ตโต เย เย ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ สสฺสตวาที''ติ วา, ''เอกจฺจสสฺสตวาที''ติ วา เอวมาทินา อตฺตโน อตฺตโน วาทานุรูปํ มิจฺฉาวาทํ อาหํสุ, เต เต ''นยิเม ภิกฺขู, อญฺญติตฺถิยา อิเม''ติ ตถโต ญตฺวา เตสํ เสตกานิ วตฺถานิ ทตฺวา อุปฺปพฺพาเชสิฯ เต สเพฺพปิ สฎฺฐิสหสฺสมตฺตา อเหสุํฯ

อถเญฺญ ภิกฺขู ปุจฺฉิตฺวา เตหิ ''วิภชฺชวาที มหาราช สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติ วุเตฺต ''สุทฺธํ ทานิ ภเนฺต สาสนํ, กโรตุ ภิกฺขุสโงฺฆ อุโปสถ''นฺติ วตฺวา อารกฺขญฺจ ทตฺวา นครํ ปาวิสิฯ สมโคฺค สโงฺฆ สนฺนิปติตฺวา อุโปสถํ อกาสิฯ ตสฺมึ สมาคเม **โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร** ยานิ จ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ ยานิ จ อายตึ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สเพฺพสมฺปิ เตสํ ปฎิพาหนตฺถํ สตฺถาราทินฺนนยวเสเนว ตถาคเตน ฐปิตมาติกํ วิภชโนฺต ปรปฺปวาทมทฺทนํ **กถาวตฺถุํ** นาม อภิธมฺมปิฎเก ปญฺจมํ ปกรณํ อภาสิฯ ตโต โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรปฺปมุขา ติปิฎกปริยตฺติธรา ปภินฺนปฎิสมฺภิทาปตฺตา สหสฺสํ ภิกฺขู เถรวาทิโน สงฺคีติทฺวยารูฬฺหํ ปริสุทฺธํ โปราณธมฺมวินยํ ปุน สงฺคายิตฺวา สุรกฺขิตํ รกฺขึสุ [ปารา. อฎฺฐ. ๑.ตติยสงฺคีติกถา]ฯ

อถ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร นวสุ ปจฺจนฺตฎฺฐาเนสุ สาสนปติฏฺฐาปนตฺถํ นว นายกเตฺถเร อุจฺจินิตฺวา เปเสสิฯ เตสุ อฎฺฐหิ เถเรหิ อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตฎฺฐานํ คนฺตฺวา พุทฺธสาสเน ปติฏฺฐาปิเต **มหามหินฺทเตฺถโร** ฉตฺตึสาธิกทฺวิสเต (๒๓๖) พุทฺธวสฺส ชมฺพุทีปโต สีหฬทีปํ คนฺตฺวา **เทวานํปิยติสฺสราช**ปฺปมุขํ ทีปกชนสมูหํ ปสาเทตฺวา พุทฺธสาสนํ สมฺปติฏฺฐาเปสิ, เตน จ รญฺญา ทินฺนํ **มหาเมฆวนุยฺยานํ** ปฏิคฺคเหตฺวา ตตฺถ **มหาวิหารํ** นาม สงฺฆารามํ ปติฏฺฐาเปสิ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.ตติยสงฺคีติกถา]ฯ ตโต ปภุติ สีหฬทีเป พุทฺธสาสนํ ยาว **วฏฺฏคามณิราช**กาลา นิกายนฺตรวาทากุลรหิตํ นิมฺมลํ สุปริสุทฺธํ หุตฺวา สมุชฺชลิตฺถฯ วฏฺฏคามณิราชกาลโต ปน ปฏฺฐาย นิกายนฺตรวาทาปิ สีหฬทีปมฺปาคมิํสุฯ ตทา **วิสุทฺธเตฺถรวาทิโน** ยถา ปุราณธมฺมวินโย เตหิ นิกายนฺตรวาเทหิ อสมฺมิโสฺส อมลีโน ปกติปริสุโทฺธ หุตฺวา ติเฏฺฐยฺย, ตถา ตํ มหุสฺสาเหน สุรกฺขิตํ รกฺขิํสุฯ กถํ?

อภยคิรินิกายุปฺปตฺติ

วฏฺฏคามณิราชา หิ (๔๒๕-พุทฺธวสฺส) รชฺชํ ปตฺวา ปญฺจมาสมตฺตกาเล **พฺราหฺมณติสฺสนามริเกน** สตฺตหิ จ ทมิฬโยเธหิ อุปทฺทุโต สงฺคาเม จ ปราชิโต ปลายิตฺวา สาธิกานิ จุทฺทสวสฺสานิ นิลียิตฺวา อญฺญตรเวเสน วสติ [มหาวํเส ๓๓-ปริเจฺฉเท ๓๗-คาถาโต ปฏฺฐาย]ฯ ตทา ลงฺกาทีเป มนุสฺสา โจรภเยน ทุพฺภิกฺขภเยน จ อุปทฺทุตา ภิกฺขูนํ จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐาตุํ น สโกฺกนฺติ, เตน ภิกฺขู เยภุยฺเยน ตโต ชมฺพุทีปํ คนฺตฺวา ธมฺมวินยํ ธาเรนฺตา วิหรนฺติฯ ลงฺกาทีเปเยว โอหีนาปิ เถรา ยถาลเทฺธหิ กนฺทมูลปเณฺณหิ ยาเปนฺตา กาเย วหเนฺต นิสีทิตฺวา ปริยตฺติธมฺมํ สชฺฌายํ กโรนฺติ, อวหเนฺต วาลุกํ อุสฺสาเปตฺวา ตํ ปริวาเรตฺวา สีสานิ เอกฏฺฐาเน กตฺวา ปริยตฺตึ สมฺมสนฺติฯ เอวํ ทฺวาทส สํวจฺฉรานิ สาฏฺฐกถํ เตปิฏกํ อหาเปตฺวา ธารยิํสุฯ ยทา ปน วฏฺฏคามณิราชา ทมิฬราชานํ หนฺตฺวา (๔๕๕-๔๖๖ พุทฺธวสฺสพฺภนฺตเร) ปุนปิ รชฺชํ กาเรสิ [มหาวํเส ๓๓, ๗๘-คาถา]ฯ ตทา เต เถรา ชมฺพุทีปโต ปจฺจาคตเตฺถเรหิ สทฺธิํ เตปิฏกํ โสเธนฺตา เอกกฺขรมฺปิ อสเมนฺตํ นาม น ปสฺสิํสุ [อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๐; วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๐]ฯ โยปิ จ **มหานิเทฺทโส** ตสฺมิํ กาเล เอกเสฺสว ทุสฺสีลภิกฺขุโน ปคุโณ อโหสิ, โสปิ **มหาติปิฏก**เตฺถเรน **มหารกฺขิ**ตเตฺถรํ ตสฺส สนฺติกา อุคฺคณฺหาเปตฺวา รกฺขิโต อโหสิ [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๕๘๕]ฯ เอวํ ทุพฺภิกฺขรฏฺฐโกฺขภุปทฺทเวหิ ปีฬิตตฺตา ทุทฺธรสมเยปิ ธมฺมวินยํ สกฺกจฺจํ ธารยิํสุฯ

ราชา **อภยคิริํ** นาม วิหารํ กาเรตฺวา อตฺตโน กตูปการปุพฺพสฺส **มหาติสฺส**เตฺถรสฺส อทาสิฯ โส ปน เถโร กุลสํสคฺคพหุลตฺตา มหาวิหารวาสีหิ ภิกฺขูหิ ปพฺพาชนียกมฺมํ กตฺวา นีหโฏฯ ตทาสฺส สิโสฺส **พหลมสฺสุติสฺส**นามโก เถโร ตํ กมฺมํ ปฏิพาหิ, เตนสฺส สโงฺฆ อุเกฺขปนียกมฺมํ อกาสิฯ โส มหาวิหารวาสีนํ กุชฺฌิตฺวา อภยคิริวิหารเมว คนฺตฺวา เตน มหาติสฺสเตฺถเรน เอกโต หุตฺวา วิสุํ คณํ วหโนฺต วสิฯ เต จ เทฺว เถรา น มหาวิหารํ ปุนาคมิํสุ [มหาวํเส ๓๓, ๗๙-คาถาทีสุฯ นิกายสงฺคเห]ฯ ตโต ปฏฺฐาย สีหฬทีเป มหาวิหารวาสี, อภยคิริวาสีติ เทฺว นิกายาชาตาฯ อิทํ ตาว สีหฬทีเป สาสนปริหานิยา ปฐมํ การณํฯ

ธมฺมรุจินิกายุปฺปตฺติ

ตทา จ ราชา อภยคิริวาสีสุเยว ภิกฺขูสุ วิเสสโต ปสโนฺน หุตฺวา เตเยว จตูหิ ปจฺจเยหิ ปวาเรตฺวา ปคฺคณฺหาติ, ราชมหามตฺตาทโยปิ อภิญฺญาตา อภิญฺญาตา พหู ชนา ตสฺมิญฺจ อาราเม อญฺญตฺถ จ พหู อาวาเส กตฺวา เตสํ เทนฺติฯ เอวํ อภยคิริวาสิโน ภิกฺขู พหูนํ อภิญฺญาตชนานํ สกฺกตา เจว โหนฺติ ปูชิตา จ มานิตา จฯ ปุน จ อภยคิริวาสิโน พหลมสฺสุติสฺสเตฺถราทโยอินฺทิยรฎฺฐโต อาคตํ วชฺชิปุตฺตกคณปริยาปนฺนสฺส ธมฺมรุจินิกายสฺส ธมฺมวินยภูตํ สกฺกตภาสาโรปิตํ อภินวมฺปิ ปิฎกํ สมฺปฏิจฺฉนฺติ [มหาวํเส ๓๓, ๙๙ คาถาสุฯ นิกายสงฺคเห], เตน เตปิ ธมฺมรุจินิกายิกา นาม อเหสุํฯ อิทํ สีหฬทีเป สาสนปริหานิยา ทุติยํ การณํฯ

ปิฏกตฺตยสฺส โปตฺถการฺปนํ

มหาวิหารวาสิโน ปน โปราณิกํ ปาฬิภาสาย สณฺฐิตํ ปริสุทฺธปิฏกเมว ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ตญฺจ มุขปาเฐเนว ธาเรนฺติฯ ตทา ปน เถรา ปจฺฉิมชนานํ สติปญฺญาหานึ ทิสฺวา พุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ยาว ตํกาลา มุขปาเฐนาภตํ สาฏฺฐกถํ ปิฏกตฺตยํ โปตฺถเก อาโรเปตุํ สมารภึสุฯ สมารภมานา จ เต **อนุราธราชธานิ**ปุรโต อฑฺฒสฏฺฐิมิลปฺปมาเณ **มลย**ชนปเท **มาตุล** [มาตเล อิติ เอตรหิ โวหาโร] นคเร **อาโลก**เลเณ วสนฺตา เอกสฺส ตเนฺทสิกสฺส ชนปทาธิปติโน อารกฺขํ คเหตฺวา ตํ **โปตฺถการฺปนกมฺม**มกํสุ [มหาวํเส ๓๓, ๑๐๐-๑๐๑-คาถาสุ]ฯ เตนิทํ ญายติ ‘‘ตทา มหาวิหารวาสิโน เถรา ราชราชมหามเตฺตหิ อลทฺธูปการา หุตฺวา อตฺตโน พเลเนว ปิฏกตฺตยสฺส โปตฺถการฺปนกมฺมมกํสู’’ติ จ, ‘‘ตญฺจ ยเถว ปจฺฉิมชนานํ สติปญฺญาหานึ ทิสฺวา กตํ, ตเถว ทุพฺภิกฺขรฏฺฐโกฺขภาทิภยุปทฺทุตกาเลสุ ทุทฺธรภาวมฺปิ ทิสฺวา’’ติ จ, ตถา ‘‘อภยคิริวาสีนํ สมฺปฏิจฺฉิตสมยนฺตรวาเทหิ อนากุลนฺตฺถมฺปิ กต’’นฺติ จฯ เอวํ มหาวิหารวาสิโน เถรา ปริสุทฺธเตฺถรวาทปิฏกํ สมยนฺตเรหิ อสมฺมิสฺสนฺตฺถาย ยถา ปุเร, ตถา ปาฬิภาสาย เอว โปตฺถเก อาโรเปตฺวาปิ สุรกฺขิตํ รกฺขึสุฯ ยทิ หิ ตทา เตปิฏกํ โปตฺถเกสุ อนาโรปิตมสฺส, ปจฺฉากาเลสุ สมยนฺตรโต อาคตสุตฺตานิ ‘‘เนตานิ อมฺหาก’’นฺติ ปฏิกฺขิปิตุํ น สุกรานิ ภเวยฺยุํฯ ยโต จ โข ตทา สาฏฺฐกถํ เตปิฏกํ โปตฺถเกสุ อาโรปิตํ, ตโตเยว อนาคตกาเลสุ สมยนฺตราคตสุตฺตานิ เตหิ โปตฺถเกหิ สํสเนฺทตฺวา ปฏิกฺขิปิตุํ สุกรานิ โหนฺติฯ

ตถา หิ **ภาติยราช**กาเล (๕๒๔-๕๕๒-พุ-ว) มหาวิหารวาสีนํ อภยคิริวาสีหิ วินเย วิวาโท อุปฺปชฺชิฯ ตทา ราชา **ทีฆการายนํ** นาม พฺราหฺมณชาติกํ อมจฺจํ เถรานํ สนฺติกํ เปเสสิฯ โส อุภินฺนํ สุตฺตํ สุตฺวา วินิจฺฉยํ อทาสิ [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๓๘๔]ฯ ตถา **โวหารกติสฺสราช**กาเล จ (๗๕๘-๗๘๐ พุ-ว) **โคฐาภยราช**กาเล จ (๗๙๗-๘๑๐ พุ-ว) เถรวาทิกา โปตฺถการูเฬฺหน ธมฺมวินเยน สํสเนฺทตฺวา อธมฺมวาทํ ปฏิกฺขิปึสุ [นิกายสงฺคเห ๑๒-ปิฏฺฐ]ฯ

อธมฺมวาทุปฺปตฺติ

อยํ ปน อาทิโต ปฏฺฐาย สาสนมลภูตานํ อธมฺมวาทานํ อุปฺปตฺติฯ **อโสกรโญฺญ** หิ กาเล อุปฺปพฺพาเชตฺวา นิกฺกฑฺฒิตา **อญฺญติตฺถิยา** พุทฺธสาสเน อลทฺธปติฏฺฐา โกธาภิภูตา **ปาฏลิปุตฺตโต** นิกฺขมิตฺวา **ราชคห**สมีเป **นาลนฺทายํ** สนฺนิปติตฺวา เอวํ สมฺมนฺตยึสุ ‘‘มหาชนสฺส พุทฺธสาสเน อนวคาหตฺถาย สกฺยานํ ธมฺมวินโย นาเสตโพฺพ, ตญฺจ โข เตสํ สมยํ อชานนฺเตหิ น สกฺกา กาตุํ, ตสฺมา เยน เกนจิ อุปาเยน ปุนปิ ตตฺถ ปพฺพชิตพฺพเมวา’’ติฯ เต เอวํ สมฺมนฺตยิตฺวา ปุน อาคนฺตฺวา วิสุทฺธเตฺถรวาทีนมนฺตรํ ปวิสิตุํ อสโกฺกนฺตา ตทเญฺญสํ สตฺตรสนฺนํ มหาสงฺฆิกาทินิกายานํ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน อญฺญติตฺถิยภาวํ อชานาเปตฺวา ปพฺพชิตฺวา ปิฏกตฺตยมุคฺคณฺหิตฺวา ตญฺจ วิปริวเตฺตตฺวา ตโต **โกสมฺพิํ** คนฺตฺวา ธมฺมวินยนาสนาย อุปายํ มนฺตยิตฺวา ๒๕๓-พุทฺธวเสฺส ฉสุ ฐาเนสุ วสนฺตา (๑) **เหมวติโก** (๒) **ราชคิริโก** (๓) **สิทฺธตฺถิโก** (๔) **ปุพฺพเสลิโย** (๕) **อปรเสลิโย** (๖) **วาชิริโย** (๗) **เวตุโลฺล** (๘) **อนฺธโก** (๙) **อญฺญมหาสงฺฆิโก**ติ นว อภินเว นิกาเย อุปฺปาเทสุํ [นิกายสงฺคเห ๙-ปิเฎฺฐ]ฯ เตสํ นามานิ จ ลทฺธิโย จ **กถาวตฺถุอฎฺฐกถายํ** อาคตาเยวฯ

เตสุ เหมวติกา สทฺธมฺมปติรูปกํ พุทฺธภาสิตภาเวน ทเสฺสตฺวา

(๑) **วณฺณปิฏกํ** นาม คนฺถํ อกํสุฯ

ราชคิริกา (๒) **องฺคุลิมาลปิฏกํ,**

สิทฺธตฺถิกา (๓) **คูฬฺหเวสฺสนฺตรํ,**

ปุพฺพเสลิยา (๔) **รฏฺฐปาลคชฺชิตํ,**

อปรเสลิยา (๕) **อาฬวกคชฺชิตํ,**

วชิรปพฺพตวาสิโน วาชิริยา (๖) **คูฬฺหวินยํ** นาม คนฺถํ อกํสุฯ

เตเยว สเพฺพ มายาชาลตนฺต-สมาชตนฺตาทิเก อเนเก **ตนฺตคเนฺถ** จ, มรีจิกปฺป-เหรมฺภกปฺปาทิเก อเนเก **กปฺปคเนฺถ** จ อกํสุฯ

เวตุลฺลวาทิโน ปน (๗) **เวตุลฺลปิฏก**มกํสุฯ

อนฺธกา จ (๘) **รตนกูฏา**ทิเก คเนฺถ,

อญฺญมหาสงฺฆิกา จ (๙) **อกฺขรสาริยา**ทิสุตฺตเนฺต อกํสุ [นิกายสงฺคเห ๙-ปิเฎฺฐ]ฯ

เตสุ ปน สทฺธมฺมปติรูปเกสุ เวตุลฺลวาโท, วาชิริยวาโท, รตนกูฏสตฺตนฺติ อิมานิเยว ตีณิ ลงฺกาทีปมุปาคตานิ, อญฺญานิ ปน วณฺณปิฏกาทีนิ ชมฺพุทีเปเยว นิวตฺตนฺตีติ **นิกายสงฺคเห** วุตฺตํฯ วณฺณปิฏกาทีนมฺปิ ปน ลงฺกาทีปมุปาคตจฺฉายา ทิสฺสเตวฯ ตถา หิ **สมนฺตปาสาทิกาย** วินยฎฺฐกถายํ (๓, ๙-ปิเฎฺฐ)

“วณฺณปิฏก องฺคุลิมาลปิฏกรฏฺฐปาลคชฺชิตอาฬวกคชฺชิตคูฬฺหมคฺคคูฬฺหเวสฺสนฺตร คูฬฺหวินย เวทลฺลปิฏกานิ [เอตฺถ “เวปุลฺล, เวทลฺลํ, เวตุลฺลนฺติ อตฺถโก เอกํ, โพธิสตฺตปิฏกเสฺสว นาม”นฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ วุตฺตํ อสงฺเคน นาม อาจริเยน อภิธมฺมสมุจฺจเย นาม มหายานิกคเนฺต (๗๙-ปิเฏฺฐ) “เวปุลฺลํ กตมํ? โพธิสตฺตปิฏกสมฺปยุตฺตํ ภาสิตํฯ ยทุจฺจเต เวปุลฺลํ, ตํ เวทลฺลมปฺยุจฺจเต, เวตุลฺลมปฺยุจฺจเตฯ กิมตฺถํ เวปุลฺลมุจฺจเต? สพฺพสตฺตานํ หิตสุขาธิฏฺฐานโต, อุฬารคมฺภีรธมฺมเทสนาโต จฯ กิมตฺถมุจฺจเต เวทลฺลํ? สพฺพาวรณวิทลนโตฯ กิมตฺถมุจฺจเต เวตุลฺลํ? อุปมานธมฺมานํ ตุลนาภาวโต”ติ] ปน อพุทฺธวจนานิเยวาติ วุตฺต”นฺติ จฯ

สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตฏฺฐกถายมฺปิ (๒, ๑๘๖-ปิเฏฺฐ)

“คูฬฺหวินยํ คูฬฺหเวสฺสนฺตรํ คูฬฺหมโหสธํ วณฺณปิฏกํ องฺคุลิมาลปิฏกํ รฏฺฐปาลคชฺชิตํ อาฬวกคชฺชิตํ เวทลฺลปิฏกนฺติ อพุทฺธวจนํ สทฺธมฺมปติรูปกํ นามา”ติ จ–

เตสํ ปฏิเกฺขโป ทิสฺสติฯ น หิ ตานิ อสุตฺวา, เตสญฺจ อตฺถํ อชานิตฺวา สีหฬฏฺฐกถาจริเยหิ ตานิ ปฏิกฺขิปิตุํ สกฺกา, นาปิ ตํ ปฏิเกฺขปวจนํ ชมฺพุทีปิกฏฺฐกถาจริยานํ วจนํ ภวิตุํ, มหามหินฺทเตฺถรสฺส สีหฬทีปํ คมนสมเย เตสํเยว อภาวโตฯ ตสฺมา ตานิ จ ตทญฺญานิ จ มหายานิกปิฏกานิ ตํกาลิกานิ เยภุเยฺยน สีหฬทีปมฺปาคตานีติ คเหตพฺพานิฯ เตสุ จ **วชฺชิปุตฺตกคณ**ปริยาปนฺนสฺส **ธมฺมรุจินิกายสฺส** ปิฏกานํ ตทุปาคมนํ ปุเพฺพว วุตฺตํฯ ตทเญฺญสํ ปน ตทุปาคมนํ เอวํ เวทิตพฺพํฯ

เวตุลฺลวาทสฺส ปฐมนิคฺคโห

โวหารกติสฺสรโญฺญ กาเล (๗๕๘-๗๘๐-พุ-ว) อภยคิริวาสิโน ธมฺมรุจินิกายิกา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเรน สาสนวินาสนตฺถาย ภิกฺขุเวสธารีหิ เวตุลฺลวาทิพฺราหฺมเณหิ รจิตํ เวตุลฺลปิฏกํ สมฺปฏิคฺคเหตฺวา ‘‘อิทํ พุทฺธภาสิต’’นฺติ ทเสฺสนฺติฯ ตํ มหาวิหารวาสิโน เถรวาทิกา ธมฺมวินเยน สํสเนฺทตฺวา อธมฺมวาโทติ ปฏิกฺขิปึสุฯ ตํ สุตฺวา ราชา สพฺพสตฺถปารคุ **กปิลํ** นาม อมจฺจํ เปเสตฺวา วินิจฺฉยํ การาเปตฺวา อพุทฺธภาสิตภาวํ ญตฺวา สพฺพํ เวตุลฺลโปตฺถกํ ฌาเปตฺวา ตลฺลทฺธิเก จ ปาปภิกฺขู นิคฺคเหตฺวา พุทฺธสาสนํ โชเตสิ [นิกายสงฺคเห ๑๒-ปิเฏฺฐ]ฯ วุตฺตเญฺหตํ มหาวํเส –

๓๖-๔๑. ‘‘เวตุลฺลวาทํ มทฺทิตฺวา, กาเรตฺวา ปาปนิคฺคหํ;
กปิเลน อมเจฺจน, สาสนํ โชตยี จ โส’’ติฯ

สาคลิยนิกายุปฺปตฺติ

ปุนปิ เต อภยคิริวาสิโน **โคฐาภย**รญฺโญ กาเล (๗๙๗-๘๑๐-พุ-ว) เวตุลฺลวาทํ ตเถว ทเสฺสนฺติฯ ตทา ปน เตสุ **อุสฺสิลิยาติโสฺส** นาม มหาเถโร **โวหารกติสฺส**ราชกาเล เวตุลฺลวาทีนํ ภิกฺขูนํ กตนิคฺคหํ สุตฺวา ‘‘วิจารณสมฺปนฺนสฺส รญฺโญ สมเย ตเถว ภเวยฺย, น ภทฺทกเมต’’นฺติ จินฺเตตฺวา ‘‘น มยํ เตหิ เอกโต โหมา’’ติ ติสตมเตฺต ภิกฺขู คเหตฺวา ทกฺขิณคิริวิหารํ คนฺตฺวา **ธมฺมรุจินิกาย**โต วิสุํ หุตฺวา วสิฯ เตสุ **สาคโล** นาม มหาเถโร ตเตฺถว ทกฺขิณคิริมฺหิ วสโนฺต อาคมพฺยาขฺยานมกาสิฯ ตโต ปฏฺฐาย ตํ เถรมารพฺภ ตสฺสเนฺตวาสิโน **สาคลิยา** นาม อเหสุํฯ เตสมฺปิ วาโท ปจฺฉา **มหาเสน**ราชกาเล **เชตวนวิหาเร** ปตฺถริ [นิกาย ๑๓-ปิเฎฺฐ]ฯ

เวตุลฺลวาทสฺส ทุติยนิคฺคโห

โคฐาภโย ปน ราชา ปญฺจสุ [มหาวิหาร, เจติย, ถูปาราม, อิสฺสรสมณก, เวสฺสคิริวิหารสงฺขาเตสุ] วิหาเรสุ มหาภิกฺขุสงฺฆํ เอกโต สนฺนิปาเตตฺวา ตํ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา เวตุลฺลวาทสฺส อพุทฺธภาสิตภาวํ ญตฺวา ตํวาทิโน สฏฺฐิ ปาปภิกฺขู ลกฺขณาหเต กตฺวา รฏฺฐโต ปพฺพาเชสิ, เวตุลฺลโปตฺถกานิ จ ฌาเปตฺวา พุทฺธสาสนํ โชเตสิ [มหาวํเส ๓๖, ๑๑๑-๑๑๒-คาถาสุ, นิกาย ๑๓-ปิฏฺฐ]ฯ

ตทา รฏฺฐโต ปพฺพาชิเตสุ เตสุ ภิกฺขูสุ เกจิ **กาวีรปฏฺฏนํ** คนฺตฺวา ตตฺถ วสนฺติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย เอโก อญฺญติตฺถิยมาณวโก เทสนฺตรโต กาวีรมาคนฺตฺวา ปฏฺฏนคามิเกหิ เตสํ ภิกฺขูนํ กตูปหารํ ทิสฺวา ลาภสกฺการํ นิสฺสาย เตสํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา **สงฺฆมิโตฺต**ติ นาเมน ปากโฏ อโหสิฯ โส มหาวิหารวาสีนํ ธมฺมวินิจฺฉยํ นิสฺสาย โคฐาภยรญฺญา เวตุลฺลวาทเหตุ เตสํ ภิกฺขูนํ รฏฺฐา ปพฺพาชิตภาวํ ญตฺวา มหาวิหารวาสีนํ กุโทฺธ หุตฺวา “เวตุลฺลวาทํ วา เน คาหาเปสฺสามิ, วิหาเร วา เนสํ อุมฺมูเลตฺวา วินาเสสฺสามี”ติ สีหฬทีปํ คนฺตฺวา ราชานํ ปสาเทตฺวา ตสฺส เทฺว ปุเตฺต สิปฺปํ สิกฺขาเปสฺสามีติ อารภิฯ ตถาปิ อตฺตโน วาทสฺส ชานนสมตฺถํ **เชฏฺฐติสฺสํ** โอหาย อนาคเต อตฺตโน วจนํ การาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํ กนิฏฺฐํ **มหาเสนกุมาร**เมว สงฺคณฺหิตฺวา สิปฺปํ สิกฺขาเปสิฯ วิตฺโน อจฺจเยน เชฏฺฐติสฺสกุมาเร รชฺชํ ปเตฺต (๘๑๐-๘๑๙-พุ-ว) โส ตสฺส รโญฺญ ภีโต กาวีรปฏฺฏนเมว คโต [มหาวํเส ๓๖, ๑๑๓-คาถาทีสุ, นิกาย ๑๔-ปิฏฺฐ]ฯ

มหาเสนรโญฺญ ปน กาเล (๘๑๙-๘๔๕-พุ-ว) โส ปุน สีหฬทีปมาคนฺตฺวา **อภยคิริวิหาเร** วสโนฺต มหาวิหารวาสีหิ เวตุลฺลวาทํ คาหาเปตุํ นานาปกาเรหิ วายามมกาสิฯ ตถาปิ เตหิ ตํ คาหาเปตุํ อสโกฺกโนฺต ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา นานาการเณหิ สญฺญาเปตฺวา “โย โกจิ เอกสฺสปิ ภิกฺขุสฺส มหาวิหารวาสิโน อาหารํ ทเทยฺย, ตสฺส สตํ ทโณฺฑ”ติ รโญฺญ อาณาย นคเร เภรึ จราเปสิฯ ตทา มหาวิหารวาสิโน นคเร ปิณฺฑาย จรนฺตา ตโย ทิวเส ภิกฺขมลทฺธา มหาปาสาเท สนฺนิปติตฺวา “สเจ มยํ ขุทาเหตุ อธมฺมํ ธโมฺมติ คเณฺหยฺยาม, พหู ชนา ตํ คเหตฺวา อปายคามิโน ภวิสฺสนฺติ, มยญฺจ สเพฺพ สาวชฺชา ภวิสฺสาม, ตสฺมา น มยํ ชีวิตเหตุปิ เวตุลฺลวาทํ ปฏิคฺคณฺหิสฺสามา”ติ สมฺมนฺตยิตฺวา มหาวิหาราทิเก สพฺพวิหาเร ฉเฑฺฑตฺวา **โรหณชนปท**ญฺจ **มลยปเทส**ญฺจ อคมึสุ [มหาวํเส ๓๗, ๒-๖-คาถาสุฯ นิกายสงฺคเห ๑๔-ปิฏฺฐ]ฯ

เวตุลฺลวาโท

กีทิโส **เวตุลฺลวาโท** นาม, ยโต มหาวิหารวาสิโน อติวิย ชิคุจฺฉึสูติ? อิทานิ เวตุลฺลวาทสฺส สรูปํ สพฺพากาเรน ปกาเสตุํ น สกฺกา, เวตุลฺลนาเมน โปตฺถกานํ วา นิกายสฺส วา เอตรหิ อปากฏภาวโตฯ อภิธมฺมปิฏเก ปน กถาวตฺถุอฏฺฐกถายํ [กถา. อฏฺฐ. ๗๙๓-๗๙๔ อาทโย] กติปยา เวตุลฺลวาทา อาคตาฯ กถํ? –

‘‘ปรมตฺถโต มคฺคผลาเนว สโงฺฆ, มคฺคผเลหิ อโญฺญ สโงฺฆ นาม นตฺถิ, มคฺคผลานิ จ น กิญฺจิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติ จ (๑)ฯ

‘‘มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ ตานิ ทกฺขิณํ วิโสเธตุํ สโกฺกนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ทกฺขิณํ วิโสเธตี’’ติ จ (๒)ฯ

‘‘มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ ตานิ กิญฺจิ ภุญฺชนฺติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สโงฺฆ ภุญฺชติ ปิวติ ขาทติ สายตี’’ติ จ (๓)ฯ

มคฺคผลาเนว สโงฺฆ นาม, น จ สกฺกา เตสํ กิญฺจิ ทาตุํ, น จ เตหิ ปฏิคฺคณฺหิตุํ, นาปิ เตสํ ทาเนน โกจิ อุปกาโร อิชฺฌติ, ตสฺมา น วตฺตพฺพํ สงฺฆสฺส ทินฺนํ มหปฺผล’’นฺติ จ (๔)ฯ

‘‘พุโทฺธ ภควา น กิญฺจิ ปริภุญฺชติ, โลกานุวตฺตนตฺถํ ปน ปริภุญฺชมานํ วิย อตฺตานํ ทเสฺสติ, ตสฺมา นิรุปการตฺตา น วตฺตพฺพํ ตสฺมึ ทินฺนํ มหปฺผล’’นฺติ จ (๕)ฯ

‘‘ภควา ตุสิตภวเน นิพฺพโตฺต ตเตฺถว วสติ, น มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉติ, นิมฺมิตรูปมตฺตกํ ปเนตฺถ ทเสฺสตี’’ติ จ (๖)ฯ

‘‘ตุสิตปุเร ฐิโต ภควา ธมฺมเทสนตฺถาย อภินิมฺมิตํ เปเสสิ, เตน เจว, ตสฺส จ เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อายสฺมตา อานเนฺทน ธโมฺม เทสิโต, น พุเทฺธน ภควตา’’ติ จ (๗)ฯ

‘‘เอกาธิปฺปาเยน เมถุโน ธโมฺม ปฏิเสวิตโพฺพฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – การุเญฺญน วา เอเกน อธิปฺปาเยน เอกาธิปฺปาโย, สํสาเร วา เอกโต ภวิสฺสามาติ อิตฺถิยา สทฺธึ พุทฺธปูชาทีนิ กตฺวา ปณิธิวเสน เอโก อธิปฺปาโย อสฺสาติ เอกาธิปฺปาโย, เอวรูโป ทฺวินฺนมฺปิ ชนานํ เอกาธิปฺปาโย เมถุโน ธโมฺม ปฏิเสวิตโพฺพ’’ติ จ (๘) เอวํ เวตุลฺลวาทีนํ ลทฺธิโย อาคตา, เอตฺตกาเยว เนสํ วาทา เถรวาทคนฺถวเสน ทานิ ปญฺญายนฺติฯ

เอตฺถ จ อาทิโต จตูหิ วาเทหิ สุตฺตนฺตาคตสโงฺฆ จ มิจฺฉา คหิโต, วินยาคตสโงฺฆ จ สพฺพถา ปฏิกฺขิโตฺตฯ ตทนนฺตรํ ตโย วาทา อิสฺสรนิมฺมานวาทานุวตฺตกาฯ อนฺติมสฺส ปน อสทฺธมฺมวาทภาโว อติวิย ปากโฏติฯ

อภิธมฺมสมุจฺจเย ปน เวตุลฺลปิฏกสฺส โพธิสตฺตปิฏกภาโว ปกาสิโต, ตสฺมา สทฺธมฺมปุณฺฑริกสุตฺตาทิเก โพธิสตฺตปิฏเก อาคตวาโทปิ ‘‘เวตุลฺลวาโท’’ติ เวทิตโพฺพ [อภิธมฺมสมุจฺจเย ๗๙-ปิเฏฺฐ]ฯ

มหาวิหารนาสนํ

มหาวิหารวาสีสุ ปน วุตฺตปฺปกาเรน สพฺพวิหาเร ฉเฑฺฑตฺวา คเตสุ สงฺฆมิตฺโต ปาปภิกฺขุ ราชานํ สญฺญาเปตฺวา โลหปาสาทาทิเก จตุสฏฺฐฺยาธิเก ติสตมเตฺต ปริเวณปาสาเท นาเสตฺวา สมูลํ อุทฺธราเปตฺวา อภยคิริวิหารํ อานยาเปสิฯ วิหารภูมิยญฺจ กสาเปตฺวา อปรเณฺณ วปาเปสิฯ เอวํ ตทา มหาวิหาโร นว วสฺสานิ ภิกฺขูหิ สุโญฺญ อโหสิ อาวาสวิรหิโต จฯ อถ ราชา **เมฆวณฺณาภยสฺส** นาม กลฺยาณมิตฺตภูตสฺส อมจฺจสฺส สนฺตชฺชนปุพฺพงฺคเมน วจเนน มหาวิหารํ ปุน ปากติกํ กตฺวา เต จาปิ อปกฺกเนฺต ภิกฺขู อาเนตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐหิ [มหาวํเส ๓๗-๓๐-คาถาสุฯ นิกายสงฺคเห ๑๔-๑๕-ปิเฏฺฐสุ]ฯ

เชตวนวาสินิกายุปฺปตฺติ

ปุนปิ ราชา **ทกฺขิณาราม**วาสิมฺหิ ชิมฺหมานเส **กุหกติสฺสเตฺถเร** ปสโนฺน หุตฺวา ตสฺสตฺถาย มหาวิหารสีมพฺภนฺตเร **โชติวนุยฺยาเน** เชตวนวิหารํ กาเรตุมารภิฯ มหาวิหารวาสิโน ภิกฺขู ตํ นิวาเรตุํ อสโกฺกนฺตา ปุนปิ ตโต อปกฺกมิํสุฯ ตทาปิ มหาวิหาโร นว มาสานิ ภิกฺขูหิ สุโญฺญ อโหสิฯ ราชา ปน อตฺตโน อชฺฌาสยวเสเนว ตตฺถ **เชตวนวิหารํ** กาเรตฺวา ตสฺส กุหกติสฺสเตฺถรสฺส อทาสิเยวฯ ตตฺถ ทกฺขิณคิริวิหารโต **สาคลิยา** ภิกฺขู อาคนฺตฺวา วสิํสุฯ ปจฺฉา จ เต **อมฺพสามเณรสิลากาล**รโญฺญ กาเล (๑๐๖๗-๑๐๘๐-พุ-ว) เวตุลฺลวาทิโน อเหสุํ [มหาวํเส ๓๗, ๓๒-คาถาทีสุ, นิกายสงฺคเห ๑๕-ปิเฏฺฐ]ฯ

เอวํ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส สีหฬทีปมาคมนกาลโต (๙๖๕-พุ-ว) ปุเพฺพเยว วิสุทฺธเตฺถรวาทีหิ มหาวิหารวาสีหิ วิรุทฺธสมยา **อภยคิริวาสิโน** (๔๕๕-พุ-ว) **สาคลิยา** (๗๙๗-๘๑๐-พุ-ว) **เชตวนวาสิโน** (๘๒๙-๘๔๕-พุ-ว) จาติ ตโย นิกายา อุปฺปนฺนา อเหสุํฯ เตสุ ปน อภยคิริวาสิโนเยว วิเสสโต ปากฏา เจว โหนฺติ พลวโนฺต จฯ ตถา หิ เต วิสุทฺธเตฺถรวาทปิฏกญฺจ วชฺชิปุตฺตกปริยาปนฺนธมฺมรุจินิกายปิฏกญฺจ มหิสาสกาทินิกายปิฏกญฺจ มหายานปิฏกญฺจ สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เตสุ ธมฺมรุจินิกายปิฏกสฺส สมฺปฏิจฺฉิตภาโว ปากโฏเยวฯ มหิสาสกาทินิกายปิฏกสฺส สมฺปฏิจฺฉิตภาโว ปน **ผาหิย**นฺนามสฺส จินภิกฺขุโน อทฺธานกฺกมสลฺลกฺขณกถาย เจว อฏฺฐกถาสุ ปฏิกฺขิตฺตวณฺณปิฏกาทินามวเสน จ เวทิตโพฺพ, ตถา มหายานปิฏกสฺส สมฺปฏิจฺฉิตภาโวปิฯ

ผาหิยมทฺธานกฺกมกถา

ผาหิยนฺนาเมน หิ จินภิกฺขุนา ๙๕๖-พุทฺธวเสฺส สีหฬทีปโต สกฺกตภาสาโรปิตํ มหิสาสกวินยปิฏกญฺจ ทีฆาคโม จ สํยุตฺตาคโม จ สนฺนิปาตปิฏกญฺจ อตฺตนา สห จินรฏฺฐมานีตนฺติ ตสฺส อทฺธานกฺกมกถายํ ทสฺสิตํฯ ตญฺจ สพฺพํ อภยคิริวิหารโตเยว ลทฺธมสฺส, มหาวิหารวาสีนํ สกฺกตาโรปิตปิฏกาภาวโตฯ อฏฺฐกถายํ ปฏิกฺขิตฺตวณฺณปิฏกาทีนิ จ ตเตฺถว ภเวยฺยุํ, มหาวิหารวาสีหิ เตสํ อปฺปฏิคฺคหิตภาวโตฯ ตถา ''ผาหิยมฺภิกฺขุสฺส สีหฬทีเป ปฏิวสนกาเล (๙๕๔-๙๕๖-พุ-ว) มหาวิหาเร ติสหสฺสมตฺตา ภิกฺขู วสนฺติ, เต เถรวาทปิฏกเมว อุคฺคณฺหนฺติ, น มหายานปิฏกํฯ อภยคิริวิหาเร ปญฺจสหสฺสมตฺตา ภิกฺขู วสนฺติ, เต ปน เทฺวปิ ปิฏกานิ อุคฺคณฺหนฺติ **มหายานปิฏก**ญฺจว **เถรวาทปิฏก**ญฺจา''ติ จ เตเนว จินภิกฺขุนา ทสฺสิตํฯ

ยสฺมา ปน อภยคิริวาสิโน มหายานปิฏกมฺปิ อุคฺคณฺหนฺติ, ตสฺมา ตสฺมึ วิหาเร มหายานิกานํ ปธานาจริยภูเตหิ อสฺสโฆสนาคชฺชุเนหิ กตคนฺถาปิ สํวิชฺชมานาเยว ภเวยฺยุํ, ตโตเยว เตสํ นยญฺจ นามญฺจ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโรปิ อเญฺญปิ ฏีกาลิกา มหาวิหารวาสิโน สุตสมฺปนฺนา เถรา ชาเนยฺยุํเยวฯ อปิจ ทกฺขิณอินฺทิยรเฏฺฐ สมุทฺทสมีเป คุนฺตาชนปเท **นาคารชุนโกณฺฑํ** นาม ฐานมตฺถิ, ยตฺถ **นาคชฺชุโน** มหายานิกานํ ปธานาจริยภูโต วสโนฺต พุทฺธสาสนํ ปติฏฺฐาเปสิฯ อาจริยพุทฺธโฆสสฺส จ ตเนฺทสิกภาวนิมิตฺตํ ทิสฺสติ, ตํ ปจฺฉโต (๓๓-ปิเฏฺฐ) อาวิภวิสฺสติฯ ตสฺมาปิ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร นาคชฺชุนสฺส จ อสฺสโฆสสฺส จ นยญฺจ นามญฺจ ชาเนยฺยเยวาติ สกฺกา อนุมินิตุํฯ

ชานโตเยว ปน เตสํ นยสฺส วา นามสฺส วา อตฺตโน อฏฺฐกถายมปฺปกาสนํ เตสํ นิกายนฺตรภาวโตเยวสฺสฯ ตถา หิ เตสํ อสฺสโฆสนาคชฺชุนานํ **อสฺสโฆโส** [(๕๗๐-๖๗๐-พุทฺธวสฺสพฺภนฺตเร)] เถรวาทโต ภิเนฺนสุ เอกาทสสุ คเณสุ **สพฺพตฺถิวาทคเณ** ปริยาปโนฺน, **นาคชฺชุโน** จ **มหาสงฺฆิก-เจติยวาทิ**คณาทีหิ ชาเต **มหายานนิกาเย** ปริยาปโนฺน, มหาวิหารวาสิโน จ อาทิโตเยว ปฏฺฐาย นิกายนฺตรสมเยหิ อสมฺมิสฺสนตฺถํ อตฺตโน ปิฏกํ อตีว อาทรํ กตฺวา รกฺขนฺติ, อยญฺจ อาจริยพุทฺธโฆโส เตสมญฺญตโรฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺส คนฺถนิคมเนสุ **''มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตนา''**ติฯ ตสฺมา ''อาจริยพุทฺธโฆโส เตสํ นยํ ชานโนฺตเยว อตฺตโน คเนฺถสุ นิกายนฺตรสมเยหิ อสมฺมิสฺสนตฺถํ นปฺปกาเสสี''ติ เวทิตพฺพํฯ

เอตฺตาวตา จ ยานิ ''โพธิมณฺฑสมีปมฺหิ, ชาโต พฺราหฺมณมาณโว''ติอาทินา วุตฺตสฺส มหาวํสวจนสฺส วิจารณมุเขน อาจริยพุทฺธโฆสสฺส วมฺภนวจนานิ ธมฺมานนฺทโกสมฺพินา วุตฺตานิ, ตานิ อมูลกภาเวน อนุวิจาริตานิฯ ตถาปิ ''อาจริยพุทฺธโฆโส โพธิมณฺฑสมีเป ชาโต''ติ เอตํ ปน อตฺถํ สาเธตุํ ทฬฺหการณํ น ทิสฺสเตว ฐเปตฺวา ตํ มหาวํสวจนํ, ยมฺปิ **พุทฺธโฆสุปฺปตฺติยํ** วุตฺตํ, ตมฺปิ มหาวํสเมว นิสฺสาย วุตฺตวจนตฺตา น ทฬฺหการณํ โหตีติฯ

มรมฺมรฏฺฐิกภาวกถา

เอกเจฺจ ปน มรมฺมรฏฺฐิกา ‘‘อาจริยพุทฺธโฆโส มรมฺมรเฏฺฐ **สถุํ** นาม นครโต **สีหฬทีปํ** คนฺตฺวา สงฺคหฏฺฐกถาโย อกาสี’’ติ วทนฺติฯ ตํ ธมฺมานเนฺทน อนุชานิตฺวา ‘‘ตมฺปิ โถกํ ยุตฺติสมฺปนฺนํ, อหํ เอวํ สทฺทหามิ ‘พุทฺธโฆโส ทกฺขิณอินฺทิยรเฏฺฐ **เตลงฺค**ชาติโก’ติ, เตลงฺคชาติกา จ พหู ชนา **มรมฺม**รเฏฺฐ จ **อิโนฺทจิน** รเฏฺฐ จ คนฺตฺวา วสนฺติ, **ตลฺหิง?** อิติ โวหาโร จ ตโตเยว เตลงฺคปทโต อุปฺปโนฺนฯ ตถา ‘พุทฺธโฆโส อฏฺฐกถาโย กตฺวา สีหฬทีปโต มรมฺมรฏฺฐํ คนฺตฺวา ปจฺฉิมภาเค ตเตฺถว วสี’ติปิ คเหตุํ สกฺกา, ตสฺส หิ คนฺถา มรมฺมรเฏฺฐ สีหฬรฏฺฐโตปิ สุรกฺขิตตรา โหนฺตี’’ติ จ วตฺวา ปติฏฺฐาปิตํฯ

ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิกภาวยุตฺติ

พหู ปน อาธุนิกา วิจกฺขณา ธมฺมานนฺทาทโย “อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร **ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิโก**”ติ วทนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ ยุตฺติ, เยภุเยฺยน หิ อฏฺฐกถาฎีกาการา เถรา ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิกาเยวฯ ตถา หิ พุทฺธวํสฏฺฐกถาย จ อภิธมฺมาวตารฏฺฐกถาย จ วินยวินิจฺฉยฏฺฐกถาย จ การโก **อาจริยพุทฺธทตฺตเตฺถโร** โจฬรเฏฺฐ ตมฺพปณฺณินทิยํ **อุรคนคเร** ชาโต อาจริยพุทฺธโฆเสน เอกกาลิโก จฯ ปรมตฺถวินิจฺฉย-นามรูปปริเจฺฉท-อภิธมฺมตฺถสงฺคหานํ การโก **อาจริยอนุรุทฺธเตฺถโร** [เอกเจฺจ ปน วทนฺติ-ปรมตฺถวินิจฺฉยการโก เอโก, นามรูปปริเจฺฉทอภิธมฺมตฺถสงฺคหานํ การโก เอโกติ เทฺว อนุรุทฺธเตฺถราติ] **กญฺจิวรรเฏฺฐ กาเวรินคร**ชาติโกฯ ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺนอุทานาทิปาฬิยา สํวณฺณนาภูตาย ปรมตฺถทีปนิยา การโก **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโรปิ** ทกฺขิณอินฺทิยรเฏฺฐ กญฺจิปุรชาติโกฯ ตเถวายมฺปีติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตญฺหิ **มโนรถปูรณิยา** นาม องฺคุตฺตรฏฺฐกถาย นิคมเน –

“อายาจิโต สุมตินา, เถเรน ภทนฺตโชติปาเลน;
กญฺจิปุราทีสุ มยา, ปุเพฺพ สทฺธึ วสเนฺตนา”ติฯ

เอตฺถ จ **กญฺจิปุรํ** นาม มทรสนครสฺส อีสกํ ปจฺฉิมนิสฺสิเต ทกฺขิณทิสาภาเค ปญฺจจตฺตาลีสมิลปฺปมาเณ ปเทเส อิทานิ กญฺชีวร อิติ โวหริตนครเมวฯ

ตถา **ปปญฺจสูทนิยา** นาม มชฺฌิมฏฺฐกถาย นิคมเนปิ –

“อายาจิโต สุมตินา, เถเรน พุทฺธมิเตฺตน;
ปุเพฺพ มยูรทูต [มยูรรูป (สี.), มยูรสุตฺต (สฺยา.)] ปฏฺฏนมฺหิ สทฺธึ วสเนฺตนา”ติ – วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ **มยูรทูตปฏฺฏนํ** นาม อิทานิ มทรสนครสมีเป มิลโปร อิติ โวหริตฏฺฐานนฺติ โปราณปฺปวตฺติคเวสีหิ วุตฺตํฯ

อิมาหิ ปน นิคมนคาถาหิ ทกฺขิณอินฺทิยรเฏฺฐเยว นิวุตฺถปุพฺพตํ ปกาเสติ, โพธิมณฺฑสมีเป วา, มรมฺมรเฏฺฐ วา นิวุตฺถปุพฺพตาย ปกาสนญฺจ น ทิสฺสติฯ เตน อาจริยพุทฺธโฆโส ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิโก น โหตีติ น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํฯ

สมนฺตปาสาทิกายมฺปิ วินยฏฺฐกถายํ (๓, ๑๓) อาจริเยน เอวํ วุตฺตํ –

“ยํ ปน อนฺธกฏฺฐกถายํ ‘อปริกฺขิเตฺต ปมุเข อนาปตฺตีติ ภูมิยํ วินา ชคติยา ปมุขํ สนฺธาย กถิต’นฺติ วุตฺตํ, ตํ อนฺธกรเฏฺฐ ปาเฬิกฺกสนฺนิเวสา เอกจฺฉทนา คพฺภปาฬิโย สนฺธาย วุตฺต”นฺติฯ

อิมินา ปน วจเนน “อนฺธกฏฺฐกถา อนฺธกรฏฺฐิเกหิ เถเรหิ กตา”ติ ปากฏา โหติ, อาจริยพุทฺธโฆโสปิ จ อนฺธกฏฺฐกถาย สนฺธายภาสิตมฺปิ ตเนฺทสิกคพฺภปาฬิสนฺนิเวสาการมฺปิ สุฏฺฐุ ชานาติ, ตสฺมา ตเนฺทสิโก น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

ตถา อิมสฺสปิ วิสุทฺธิมคฺคสฺส นิคมเน – **“โมรณฺฑเขฏกวตฺตพฺพนา”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **เขโฏ**ติ ปทสฺส คาโมติ วา, ชานปทานํ กสฺสกานํ นิวาโสติ วา, ขุทฺทกนครนฺติ วา ตโย อตฺถา สกฺกตาภิธาเน ปกาสิตา, ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺเฐสุ จ ยาวชฺชตนาปิ คาโม **เขฑา**ติ โวหรียติฯ ตสฺมา โมรณฺฑวฺหเย เขเฏ ชาโต โมรณฺฑเขฏโก, โมรณฺฑเขฏโก อิติ วตฺตพฺพ โมรณฺฑเขฏกวตฺตพฺพ, เตน โมรณฺฑเขฏกวตฺตพฺพนาติ วจนตฺถํ กตฺวา ‘‘โมรณฺฑคาเม ชาโตติ วตฺตพฺพน เถเรนา’’ติ อโตฺถ คเหตพฺพฯ อิทานิ ปน ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺเฐ **คุนฺตาชนปเท** นาคารชุนโกณฺฑโต เอกปณฺณาสมิลมตฺต (๕๑) อมรวติโต จ อฏฺฐปณฺณาสมิลมตฺต (๕๘) ปเทเส **โกตเนมลิปุรี**ติ จ **คุนฺทลปลฺลี**ติ จ โวหริตํ ฐานทฺวยมตฺถิ, ตตฺถ จ พหูนิ พุทฺธสาสนิกโปราณสนฺตกานิ ทิฏฺฐานิ, **เนมลี**ติ เตลคุโวหาโร จ โมรสฺส, **คุนฺทลุ** อิติ จ อณฺฑสฺส, ตสฺมา ตํ ฐานทฺวยเมว ปุเพฺพ **โมรณฺฑเขโฏ**ติ โวหริโต **อาจริยพุทฺธโฆสสฺส ชาติคาโม** ภเวยฺยาติ โปราณฏฺฐานคเวสีหิ คหิโตฯ ยสฺมา ปเนตํ ‘‘โมรณฺฑเขฏกวตฺตพฺพนา’’ติ ปทํ ‘‘โมรณฺฑคามชาเตนา’’ติ ปทํ วิย ปาฬินยานุจฺฉวิกํ น โหติ, อเณฺญหิ จ พหูหิ วิเสสนปเทหิ เอกโต อฏฺฐตฺวา วิเสสฺยปทสฺส ปจฺฉโต วิสุํ ฐิตํ, อาคมฏฺฐกถาทีสุ จ น ทิสฺสติ, ตสฺมา เอตํ เกนจิ ตํกาลิเกน อาจริยสฺส ชาติฏฺฐานํ สญฺชานเนฺตน ปกฺขิตฺตํ วิย ทิสฺสตีติฯ

อิเมสุ ปน ตีสุ ‘‘อาจริยพุทฺธโฆโส โพธิมณฺฑสมีเป ชาโตติ จ มรมฺมรฏฺฐิโกติ จ ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐิโก’’ติ จ วุตฺตวจเนสุ ปจฺฉิมเมว พลวตรํ โหติ อาจริยเสฺสว วจนนิสฺสิตตฺตา, ตสฺมา ตเทว นิสฺสาย อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส อุปฺปตฺติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ

อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติ

อาจริยพุทฺธโฆโส ทสเม พุทฺธวสฺสสตเก (๙๐๑-๑๐๐๐-พุ-ว) **ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐ โมรณฺฑคาเม** พฺราหฺมณกุเล ชาโต, โส ตีสุ เวเทสุ เจว สพฺพวิชฺชาสิปฺปคเนฺถสุ จ ปารงฺคโต หุตฺวา พุทฺธสาสนธมฺมํ สุตฺวา ตมฺปิ อุคฺคณฺหิตุกาโม ตสฺมึเยว ทกฺขิณอินฺทิยรฏฺฐ เอกสฺมึ เถรวาทิกวิหาเร **มหาวิหารวาสีนํ** เรวตเตฺถรปฺปมุขานํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ปพฺพชฺชเญฺจว อุปสมฺปทเญฺจ คณฺหิตฺวา ปิฏกตฺตยปาฬิมุคฺคณฺหิ ฯ โส เอวํ ปิฏกตฺตยปาฬิมุคฺคณฺหโนฺตเยว อญฺญาสิ ‘‘อยเมกายนมโคฺค ทสฺสนวิสุทฺธิยา นิพฺพานสจฺฉิกิริยายา’’ติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ ตสฺส วิสิฏฺฐญาณปฺปภาวสมฺปนฺนภาวํ ญตฺวา ‘‘อิมสฺส พุทฺธสาสเน กิตฺติโฆโส พุทฺธสฺส วิย ปวตฺติสฺสตี’’ติ สมฺปสฺสมานา **‘‘พุทฺธโฆโส’’**ติ นามมกํสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยนา’’ติฯ

โส เอวํ ปิฏกตฺตยปาฬิมุคฺคณฺหิตฺวา **มทรส** นครสมีปฏฺฐานภูเต **มยูรทูตปฏฺฏนมฺหิ** จ **กญฺจิปุรา**ทีสุ จ วสโนฺต **อนฺธกฏฺฐกถาย** ปริจยํ กตฺวา ตาย อสนฺตุฏฺฐจิโตฺต สีหฬฏฺฐกถาสุปิ ปริจยํ กาตุกาโม ตา จ ปาฬิภาสมาโรเปตฺวา อภินวีกาตุมาสีสโนฺต สีหฬทีปมคมาสิฯ ตสฺมิญฺจ กาเล สีหฬทีเป **มหานาโม** นาม ราชา รชฺชํ กาเรติ, โส จ ราชา **อภยคิริวาสีสุ** ปสโนฺน เตเยว วิเสสโต ปคฺคณฺหาติฯ

เอกเจฺจ ปน อาธุนิกา วิจกฺขณา เอวํ วทนฺติ ‘‘อาจริยพุทฺธโฆสสฺส สีหฬทีปาคมเนน **สิริเมฆวณฺณราช**กาลโต (๘๔๖-พุ-ว) ปุเรตรํเยว ภวิตพฺพ’’นฺติฯ อิทญฺจ เนสํ การณํ, ตสฺส รโญฺญ นววสฺสกาเล (๘๕๕-พุ-ว) พุทฺธสฺส **ทาฐาธาตุกลิงฺครฏฺฐ**โต สีหฬทีปมานีตา, ตโต ปฏฺฐาย สีหฬราชาโน อนุสํวจฺฉรํ มหนฺตํ ธาตุปูชาอุสฺสวํ กโรนฺติฯ ยทิ จ อาจริยพุทฺธโฆโส ตโต ปจฺฉา สีหฬทีปมาคเจฺฉยฺย, ตมฺปิ ปาสาทิกํ มหุสฺสวํ ทิสฺวา อตฺตโน คเนฺถสุ ปกาเสยฺย ยถา ผาหิยํ นาม จินภิกฺขุ มหานามราชกาเล (๙๕๓-๙๗๕-พุ-ว) ตํ ทิสฺวา อตฺตโน อทฺธานกฺกมกถายํ ปกาเสสิ, น ปน อาจริยสฺส คเนฺถสุ ตํปกาสนา ทิสฺสติ, เตเนตํ ญายติ ‘‘อาจริยพุทฺธโฆโส ทาฐาธาตุสมฺปตฺตกาลโต (๘๕๕-พุ-ว) ปุเรตรํเยว สีหฬทีปมาคนฺตฺวา อฏฺฐกถาโย อกาสี’’ติฯ ตํ ปน น ทฬฺหการณํ โหติ, ติปิฏกปาฬิยา หิ อตฺถสํวณฺณนาย ยํ วา ตํ วา อตฺตโน ปจฺจกฺขทิฏฺฐํ ปกาเสตพฺพํ น โหติ, น จ อตฺถสํวณฺณนา อทฺธานกฺกมกถาสทิสาฯ กิญฺจ ภิเยฺย, สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถายํ ทีปวํสโตปิ กิญฺจิ อาเนตฺวา ปกาสิตํ, ทีปวํเส จ ยาว มหาเสนราชกาลา (๘๑๙-๘๔๕-พุ-ว) ปวตฺติ ปกาสิตาติ สิริเมฆวณฺณราชกาลโต (๘๔๕-๘๗๓-พุ-ว) ปุเพฺพ ทีปวํโสเยว ลิขิโต น ภเวยฺยฯ ยทิ จ อฏฺฐกถาโย ตโต ปุเพฺพเยว กตา ภเวยฺยุํ, กถํ ตตฺถ ทีปวํโส สกฺกา ปกาเสตุนฺติฯ

อาจริยพุทฺธโฆโส ปน สีหฬทีปํ ปตฺตกาเล (๙๖๕-พุ-ว) **มหาวิหารเมว** คนฺตฺวา ตตฺถ สีหฬมหาเถรานํ สนฺติเก สีหฬฏฺฐกถาโย สุณิฯ วุตฺตญฺหิ สมนฺตปาสาทิกายํ –

‘‘มหาอฏฺฐกถเญฺจว, มหาปจฺจริเมว จ;
กุรุนฺทิญฺจาติ ติโสฺสปิ, สีหฬฏฺฐกถา อิมาฯ

พุทฺธมิโตฺตติ นาเมน, วิสฺสุตสฺส ยสสฺสิโน;
วินยญฺญุสฺส ธีรสฺส, สุตฺวา เถรสฺส สนฺติเก’’ติ [ปริ. อฏฺฐ. นิคมนกถา]ฯ

อิมินา ปน อฏฺฐกถาวจเนน มหาอฏฺฐกถาทีนํ ติสฺสนฺนํเยว อฏฺฐกถานํ สุตภาโว ทสฺสิโตฯ สมนฺตปาสาทิกายํ ปน สงฺเขปอนฺธกฏฺฐกถานมฺปิ วินิจฺฉโย ทสฺสิโตเยว, กสฺมา ปน ตา อาจริเยน สีหฬฏฺฐกถานํ สนฺติเก น สุตาติ? ตาสุ หิ อนฺธกฏฺฐกถา ตาว อนฺธกรฏฺฐิกภาวโต, กตปริจยภาวโต จ น สุตาติ ปากโฏเยวายมตฺโถฯ สงฺเขปฏฺฐกถา ปน มหาปจฺจริฏฺฐกถาย สํขิตฺตมตฺตภาวโต น สุตาติ เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ **วชิรพุทฺธิฏีกายํ** คนฺถารมฺภสํวณฺณนายํ [วิชิร. ฏี. คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา] จูฬปจฺจริฏฺฐกถาอนฺธกฏฺฐกถานมฺปิ **อาทิ**-สทฺเทน สงฺคหิตภาโว วุตฺโต, **สารตฺถทีปนี-วิมติวิโนทนี**ฏีกาสุ [สารตฺถ. ฏี. ๑.๙๒ ปาจิตฺติยกณฺฑ; วิ. วิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา] ปน อนฺธกสงฺเขปฏฺฐกถานํ สงฺคหิตภาโว วุตฺโต, สมนฺตปาสาทิกายญฺจ จูฬปจฺจรีติ นามํ กุหิญฺจิปิ น ทิสฺสติ, มหาฏฺฐกถา มหาปจฺจรี กุรุนฺที อนฺธกสงฺเขปฏฺฐกถาติ อิมานิเยว นามานิ ทิสฺสนฺติ, พหูสุ จ ฐาเนสุ ‘‘สงฺเขปฏฺฐกถายํ ปน มหาปจฺจริยญฺจ วุตฺต’’นฺติอาทินา [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๙๔] ทฺวินฺนมฺปิ สมานวินิจฺฉโย ทสฺสิโตฯ ตสฺมา วชิรพุทฺธิยํ จูฬปจฺจรีติ วุตฺตฏฺฐกถา มหาปจฺจริโต อุทฺธริตฺวา สงฺเขเปน กตฏฺฐกถา ภเวยฺย, สา จ สงฺเขเปน กตตฺตา **สงฺเขปฏฺฐกถา** นาม ชาตา ภเวยฺยฯ เอวญฺจ สติ มหาปจฺจริยา สุตาย สาปิ สุตาเยว โหตีติ น สา อาจริเยน สุตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอวํ สีหฬฏฺฐกถาโย สุณนฺตเสฺสว อาจริยพุทฺธโฆสสฺส ติกฺขคมฺภีรชวนญาณปฺปภาววิเสสสมฺปนฺนภาวญฺจ ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิตสีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทย-สมุทิตภาวญฺจ สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมตฺถปญฺญาเวยฺยตฺติ- ยสมนฺนาคตภาวญฺจ อเนกสตฺถนฺตโรจิตสํวณฺณนานยสุโกวิทภาวญฺจ ญตฺวา ตํสวนกิจฺจปรินิฏฺฐิตกาเล **สงฺฆปาลา**ทโย เถรา ตํ วิสุทฺธิมคฺคาทิคนฺถานํ กรณตฺถาย วิสุํ วิสุํ อายาจิํสุฯ เอตฺถ จ อาจริยสฺสยถาวุตฺตคุเณหิ สมฺปนฺนภาโว อตฺตโน วจเนเนว ปากโฏฯ วุตฺตญฺหิ อตฺตโน คนฺถนิคมเนสุ –

> ‘‘ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมตฺเถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตนา’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมตฺเถนา**ติ ปเทน อาจริยพุทฺธโฆสตฺเถโร มหาวิหารวาสีนํ วิสุทฺธตฺเถรวาทีนํ เทสนานยสงฺขาเต สกสมเย จ มหาสงฺฆิกาทิมหายานิกปริโยสานานํ นิกายนฺตรภูตานํ ปเรสํ ปิฏกคนฺถนฺตรวาทนยสงฺขาเต ปรสมเย จ ตถา ตํกาลิกอญฺญติตฺถิยสมณพฺราหฺมณานํ เวทตฺตยาทิสงฺขาเต ปรสมเย จ โกวิโท, เตสํ สกสมยปรสมยานํ ทุโรคาหทุพฺพุธตฺถสงฺขาเต คหนฏฺฐาเนปิ จ โอคาหิตุํ สมตฺโถติ ทีเปติฯ **ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคโต**ติ ปเทน อาจริยพุทฺธโฆสตฺเถโร โปราณฏฺฐกถาโย สงฺขิปิตุญฺจ ปฏิสงฺขริตุญฺจ สมตฺโถติ ทีเปตีติ เวทิตพฺพํฯ

อายาจนการณํ

กสฺมา ปน เต ตํ อายาจิํสูติ? วุจฺจเต, มหาวิหารวาสิโน หิ อาทิโตเยว ปฏฺฐาย ปิฏกตฺตยํ ยถา ตีสุ สงฺคีตีสุ ปาฬิภาสาย สงฺคีตํ, ยถา จ **วฏฺฏคามณิราช**กาเล (๔๕๕-๔๖๗-พุ-ว) โปตฺถเกสุ อาโรปิตํ, ตถา โปราณํ ปาฬิปิฏกเมว อุคฺคณฺหนฺติ เจว วาเจนฺติ จ, น สกฺกตาโรปิต ปิฏกํฯ อฏฺฐกถาโย จ ติวสฺสสตมตฺตโต ปุเร กตาฯ ตถา หิ อฏฺฐกถาสุ **วสภราช**กาลโต (๖๐๙-๖๕๓-พุ-๐) ปจฺฉา สีหฬิกเตฺถรานเญฺจว อเญฺญสญฺจ วตฺถุ น ทิสฺสติ ฐเปตฺวา **มหาเสน**ราชวตฺถุํ [ปารา. อฏฺฐ. ๒.๒๓๖-๒๓๗], ยาว อาจริยพุทฺธโฆสกาลาปิ จ ตา เอว โปราณฏฺฐกถาโย อตฺถิ น อภินวีกตาฯ เตน เตสํ ปิฏเกสุ เยภุเยฺยน ชนา ปริจยํ กาตุํ อสญฺชาตาภิลาสา โหนฺติ อสญฺชาตุสฺสาหาฯ ทีปนฺตเรสุ จ อตฺตโน ปิฏกํ ปตฺถราเปตุํ น สโกฺกนฺติ อฏฺฐกถานํ ทีปภาสาย อภิสงฺขตตฺตาฯ อภยคิริวาสิโน ปน วฏฺฏคามณิราชกาลโต ปฏฺฐาย สกฺกตภาสาโรปิตํ ธมฺมรุจินิกายาทิปิฏกมฺปิ มหายานปิฏกมฺปิ นวํ นวํ ปริยาปุณนฺติ เจว วาเจนฺติ จ, เตน เตสํ ปิฏเกสุ เยภุเยฺยน ชนา ปริจยํ กาตุํ สญฺชาตาภิลาสา โหนฺติ สญฺชาตุสฺสาหา, นวํ นวเมว หิ สตฺตา ปิยายนฺติฯ ตโตเยว เต ทีปนฺตเรสุปิ อตฺตโน วาทํ ปตฺถราเปตุํ สโกฺกนฺติฯ ตสฺมา เต มหาวิหารวาสิโน เถรา อตฺตโน สีหฬฏฺฐกถาโย ปาฬิภาสาย อภิสงฺขริตุกามา ตถา กาตุํ สมตฺถํ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส ญาณปฺปภาววิเสสํ ยถาวุตฺตคุณสมฺปนฺนภาวญฺจ ญตฺวา อายาจิํสูติ เวทิตพฺพํฯ

วิสุทฺธิมคฺคสฺส กรณํ

เตสุ ตาว วิสุทฺธิมคฺคํ อาจริยพุทฺธโฆโส สงฺฆปาลเตฺเถรน อเชฺฌสิโต มหาวิหารสฺส ทกฺขิณภาเค ปธานฆเร มหานิคมสฺสามิโน ปาสาเท [ปริ. อฏฺฐ. นิคมนกถา] วสนฺโต อกาสิฯ เอตฺตาวตา จ "โส ปเนส วิสุทฺธิมโคฺค เกน กโต, กทา กโต, กตฺถ กโต, กสฺมา กโต"ติ อิเมสํ ปญฺหานมเตฺถ วิตฺถาเรน วิภาวิโต โหติฯ

อิทานิ กิมตฺถํ กโตติอาทีนํ ปญฺหานมตฺถํ ปกาสยิสฺสามฯ ตตฺถ **กิมตฺถํ กโต**ติ เอตสฺส ปน ปญฺหสฺส อโตฺถ อาจริเยเนว ปกาสิโตฯ กถํ?

"สุทุลฺลภํ ลภิตฺวาน, ปพฺพชฺชํ ชินสาสเน;
สีลาทิสงฺคหํ เขมํ, อุชุํ มคฺคํ วิสุทฺธิยาฯ

ยถาภูตํ อชานนฺตา, สุทฺธิกามาปิ เย อิธ;
วิสุทฺธิํ นาธิคจฺฉนฺติ, วายมนฺตาปิ โยคิโนฯ

เตสํ ปาโมชฺชกรณํ, สุวิสุทฺธวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, เทสนานยนิสฺสิตํฯ

วิสุทฺธิมคฺคํ ภาสิสฺสํ, ตํ เม สกฺกจฺจ ภาสโต;
วิสุทฺธิกามา สเพฺพปิ, นิสามยถ สาธโว"ติ [วิสุทฺธิ. ๑.๒]ฯ

ตสฺมา เอส วิสุทฺธิมโคฺค วิสุทฺธิสงฺขาตนิพฺพานกามานํ สาธุชนานํ สีลสมาธิปญฺญาสงฺขาตสฺส วิสุทฺธิมคฺคสฺส ยาถาวโต ชานนตฺถาย กโตติ ปธานปฺปโยชนวเสน เวทิตโพฺพฯ อปฺปธานปฺปโยชนวเสน ปน จตูสุ อาคมฏฺฐกถาสุ คนฺถสลฺลหุกภาวตฺถายปิ กโตติ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อาคมฏฺฐกถาสุ** –

"มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค, เอส จตุนฺนมฺปิ อาคมานญฺหิ;
ฐตฺวา ปกาสยิสฺสติ, ตตฺถ ยถาภาสิตมตฺถํ;
อิเจฺจว เม กโต"ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา]ฯ

ตนฺนิสฺสโย

กึ นิสฺสาย กโตติ เอตสฺสปิ ปญฺหสฺส อโตฺถ อาจริเยเนว ปกาสิโตฯ วุตฺตญฺหิ เอตฺถ คนฺถารเมฺภ –

“มหาวิหารวาสีนํ, เทสนานยนิสฺสิต”นฺติ [วิสุทฺธิ. ๑.๒]ฯ

ตถา นิคมเนปิ –

“เตสํ สีลาทิเภทานํ, อตฺถานํ โย วินิจฺฉโย;
ปญฺจนฺนมฺปิ นิกายานํ, วุโตฺต อฎฺฐกถานเยฯ

สมาหริตฺวา ตํ สพฺพํ, เยภุเยฺยน สนิจฺฉโย;
สพฺพสงฺกรโทเสหิ, มุโตฺต ยสฺมา ปกาสิโต”ติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา]ฯ

อิมินา ปน วจเนน อยมโตฺถ ปากโฎ โหติ – “วิสุทฺธิมคฺคํ กุรุมาโน อาจริโย มหาวิหารวาสีนํ เทสนานยสงฺขาตา ปญฺจนฺนมฺปิ นิกายานํ โปราณฎฺฐกถาโย นิสฺสาย ตาสุ วุตฺตํ คเหตพฺพํ สพฺพํ วินิจฺฉยํ สมาหริตฺวา อกาสี”ติฯ ตสฺมา ยา ยา เอตฺถ ปทวณฺณนา วา วินิจฺฉโย วา สาธกวตฺถุ วา ทสฺสียติ, ตํ สพฺพํ ตสฺส ตสฺส นิทฺธาริตปาฬิปทสฺสนิกายสํวณฺณนาภูตาย โปราณสีหฬฎฺฐกถาโต อาเนตฺวา ภาสาปริวตฺตนวเสเนว ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยมฺปิ หิ วิสุทฺธิมโคฺค น เกวลํ อตฺตโน ญาณปฺปภาเวน กโต, วิสุํ ปกรณภาเวน จ, อถ โข จตุนฺนมฺปิ อาคมฎฺฐกถานํ **อวยวภาเวเนว** กโตฯ วุตฺตญฺหิ ตาสํ นิคมเน –

“เอกูนสฎฺฐิมโตฺต, วิสุทฺธิมโคฺคปิ ภาณวาเรหิ;
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย, อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

ตสฺมา เตน สหายํ, อฎฺฐกถา ภาณวารคณนาย;
สุปริมิตปริจฺฉินฺนํ, จตฺตาลีสสตํ โหตี”ติอาทิ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๓.นิคมนกถา]ฯ

ยา ปน วิสุทฺธิมเคฺค มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธินิเทฺทเส “อยํ ตาว วิสุทฺธิกถายํ นโยฯ อริยวํสกถายํ ปนา”ติอาทินา [วิสุทฺธิ. ๒.๗๑๗] เทฺว กถา วุตฺตา, ตาปิ มหาวิหารวาสีนํ เทสนานเย อโนฺตคธา อิมสฺส วิสุทฺธิมคฺคสฺส นิสฺสยาเยวาติ เวทิตพฺพาติฯ

ตกฺกรณปฺปกาโร

เกน ปกาเรน กโตติ เอตฺถ อนนฺตรปเญฺห วุตฺตปฺปกาเรเนว กโตฯ ตถา หิ อาจริโย สํยุตฺตนิกายโต

> ‘‘สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปโญฺญ, จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ;
> อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ, โส อิมํ วิชฏเย ชฏ’’นฺติ [สํ. นิ. ๑.๒๓] –

อิมํ คาถํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ตตฺถ ปธานวเสน วุตฺตา สีลสมาธิปญฺญาโย วิสุํ วิสุํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา อกาสิฯ เอวํ กุรุมาโน จ ปญฺจหิปิ นิกาเยหิ สีลสมาธิปญฺญาปฏิสํยุตฺตานิ สุตฺตปทานิ อุทฺธริตฺวา เตสํ อตฺถญฺจ สีหฬฏฺฐกถาหิ ภาสาปริวตฺตนวเสน ทเสฺสตฺวา ตาสุ วุตฺตานิ สีหฬิกวตฺถูนิ จ วินิจฺฉเย จ ปกาเสสิฯ วิเสสโต ปน ตสฺมึ กาเล ปากฏา สกสมยวิรุทฺธา สมยนฺตรา จ พหูสุ ฐาเนสุ ทเสฺสตฺวา สเหตุกํ ปฏิกฺขิตฺตาฯ กถํ?

ตตฺถ หิ **จริยาวณฺณนายํ** ‘‘ตตฺร ปุริมา ตาว ติโสฺส จริยา ปุพฺพาจิณฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกเจฺจ วทนฺติฯ ปุเพฺพ กิร อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุโล ราคจริโต โหติ, สคฺคา วา จวิตฺวา อิธูปปโนฺนฯ ปุเพฺพ เฉทนวธพนฺธนเวรกมฺมพหุโล โทสจริโต โหติ, นิรยนาคโยนีหิ วา จวิตฺวา อิธูปปโนฺนฯ ปุเพฺพ มชฺชปานพหุโล สุตปริปุจฺฉาวิหีโน จ โมหจริโต โหติ, ติรจฺฉานโยนิยา วา จวิตฺวา อิธูปปโนฺนติ เอวํ ปุพฺพาจิณฺณนิทานาติ วทนฺติฯ ทฺวินฺนํ ปน ธาตูนํ อุสฺสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจริโต โหติ ปถวีธาตุยา จ อาโปธาตุยา จฯ อิตราสํ ทฺวินฺนํ อุสฺสนฺนตฺตา โทสจริโตฯ สพฺพาสํ สมตฺตา ปน ราคจริโตติฯ โทเสสุ จ เสมฺหาธิโก ราคจริโต โหติฯ วาตาธิโก โมหจริโตฯ เสมฺหาธิโก วา โมหจริโตฯ วาตาธิโก ราคจริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทนฺตี’’ติ เอกเจฺจวาทํ ทเสฺสตฺวา โส ‘‘ตตฺถ ยสฺมา ปุเพฺพ อิฏฺฐปฺปโยคสุภกมฺมพหุลาปิ สคฺคา จวิตฺวา อิธูปปนฺนาปิ จ น สเพฺพ ราคจริตาเนว โหนฺติ, น อิตเร วา โทสโมหจริตาฯ เอวํ ธาตูนญฺจ ยถาวุเตฺตเนว นเยน อุสฺสทนิยโม นาม นตฺถิฯ โทสนิยเม จ ราคโมหทฺวยเมว วุตฺตํ, ตมฺปิ จ ปุพฺพาปรวิรุทฺธเมวฯ ตสฺมา สพฺพเมตํ อปริจฺฉินฺนวจน’’นฺติ [วิสุทฺธิ. ๑.๔๔] ปฏิกฺขิโตฺตฯ ตํ **ปรมตฺถมญฺชูสาย** นาม **วิสุทฺธิมคฺคมหาฏีกายํ** ‘‘เอกเจฺจติ **อุปติสฺสเตฺถรํ** สนฺธายาห, เตน หิ **วิมุตฺติมเคฺค** ตถา วุตฺต’’นฺติอาทินา วณฺณิตํ [วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๔๔]ฯ

วิมุตฺติมคฺคปกรณํ

โก โส **วิมุตฺติมโคฺค** นาม? วิสุทฺธิมโคฺค วิย สีลสมาธิปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ วิภชิตฺวา ทีปโก เอโก ปฏิปตฺติคโนฺถฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ, วิมุตฺติ จ อนุตฺตรา;
> อนุพุทฺธา อิเม ธมฺมา, โคตเมน ยสสฺสินา’’ติ [ที. นิ. ๒.๑๘๖; อ. นิ. ๔.๑] –

อิมํ คาถํ ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ตทตฺถวณฺณนาวเสน สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติโย วิสุํ วิสุํ วิภชิตฺวา ทีปิตาฯ โส ปน คโนฺถ อิทานิ **จินรเฎฺฐ**เยว ทิโฎฺฐ, จินภาสาย จ ปริวตฺติโต (๑๐๔๘-พุ-ว) **สงฺฆปาเลน** นาม ภิกฺขุนาฯ เกน ปน โส กุโต จ ตตฺถ อานีโตติ น ปากฏเมตํฯ ตสฺส ปน สงฺฆปาลสฺส อาจริโย **คุณภโทฺร** นาม มหายานิโก ภิกฺขุ มชฺฌิมอินฺทิยเทสิโก, โส อินฺทิยรฎฺฐโต จินรฎฺฐํ คจฺฉโนฺต ปฐมํ สีหฬทีปํ คนฺตฺวา ตโต (๙๗๘-พุ-ว) จินรฎฺฐํ คโตฯ ตทา โส เตน อานีโต ภเวยฺย [วิมุตฺติมคฺค, วิสุทฺธิมคฺค]ฯ

ตสฺมิญฺหิ วิมุตฺติมเคฺค ปุพฺพาจิณฺณนิทานทสฺสนํ ธาตุนิทานทสฺสนญฺจ ยเถว วิสุทฺธิมเคฺค เอกเจฺจวาโท, ตเถวาคตํฯ โทสนิทานทสฺสเน ปน ‘‘เสมฺหาธิโก ราคจริโต, **ปิตฺตาธิโก โทสจริโต,** วาตาธิโก โมหจริโตฯ เสมฺหาธิโก วา โมหจริโต, วาตาธิโก ราคจริโต’’ติ ติณฺณมฺปิ ราคโทสโมหานํ โทสนิยโม วุโตฺตฯ อาจริยพุทฺธโฆเสน ทิฎฺฐวิมุตฺติมคฺคโปตฺถเก ปน ‘‘ปิตฺตาธิโก โทสจริโต’’ติ ปาโฐ อูโน ภเวยฺยฯ

อญฺญานิปิ พหูนิ วิสุทฺธิมเคฺค ปฏิกฺขิตฺตานิ ตตฺถ วิมุตฺติมเคฺค คเหตพฺพภาเวน ทิสฺสนฺติฯ กถํ?

สีลนิเทฺทเส (๑, ๘-ปิเฎฺฐ) ‘‘อเญฺญ ปน สิรโฎฺฐ สีลโตฺถ, สีตลโตฺถ สีลโตฺถติ เอวมาทินาปิ นเยเนตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺตี’’ติ ปฏิกฺขิโตฺต อโตฺถปิ ตตฺถ คเหตพฺพภาเวน ทิสฺสติฯ

ตถา **ธุตงฺคนิเทฺทเส** (๑, ๗๘-ปิเฎฺฐ) ‘‘เยสมฺปิ กุสลตฺติกวินิมุตฺตํ ธุตงฺคํ, เตสํ อตฺถโต ธุตงฺคเมว นตฺถิ, อสนฺตํ กสฺส ธุนนโต ธุตงฺคํ นาม ภวิสฺสติ, ธุตคุเณ สมาทาย วตฺตตีติ วจนวิโรโธปิ จ เนสํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตํ น คเหตพฺพ’’นฺติ ปฏิกฺขิตฺตํ **ปญฺญตฺติธุตงฺค**มฺปิ ตตฺถ ทิสฺสติฯ มหาฎีกายํ (๑-๑๐๔) ปน ‘‘เยสนฺติ **อภยคิริวาสิเก** สนฺธายาห, เต หิ ธุตงฺคํ นาม ปญฺญตฺตีติ วทนฺตี’’ติ วณฺณิตํฯ

ตถา **ปถวีกสิณนิเทฺทเส** (๑, ๑๔๔) ‘‘ปฏิปทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริโก อุปจาโร, อุเปกฺขานุพฺรูหนา นาม อปฺปนา, สมฺปหํสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวเมเก วณฺณยนฺตี’’ติอาทินา ปฏิกฺขิตฺตเอเกวาโทปิ ตตฺถ ทิสฺสติฯ มหาฎีกายํ (๑, ๑๗๒) ปน ‘‘เอเกติ อภยคิริวาสิโน’’ติ วณฺณิตํฯ

ตถา **ขนฺธนิเทฺทเส** (๒, ๘๐-ปิเฎฺฐ) ‘‘พลรูปํ สมฺภวรูปํ ชาติรูปํ โรครูปํ เอกเจฺจานํ มเตน มิทฺธรูป’’นฺติ เอวํ อญฺญานิปิ รูปานิ อาหริตฺวา โปราณฎฺฐกถายํ เตสํ ปฏิกฺขิตฺตภาโว ปกาสิโตฯ มหาฎีกายํ ‘‘เอกเจฺจานนฺติ อภยคิริวาสีน’’นฺติ วณฺณิตํฯ เตสุ ชาติรูปํ มิทฺธรูปญฺจ **วิมุตฺติมเคฺค** ทสฺสิตํฯ น เกวลํ ทสฺสนมตฺตเมว, อถ โข มิทฺธรูปสฺส อตฺถิภาโวปิ ‘‘มิทฺธํ นาม ติวิธํ อา

หารชํ อุตุชํ จิตฺตชญฺจาติฯ เตสุ **จิตฺตชเมว นีวรณํ** โหติ, เสสา ปน เทฺว อรหโตปิ ภเวยฺยุ’’นฺติอาทินา สาธิโตฯ

เอตฺตาวตา จ วิมุตฺติมเคฺค วิสุทฺธิมเคฺคน อสมานตฺถานํ วุตฺตภาโว จ อภยคิริวาสีหิ ตสฺส คนฺถสฺส ปฏิคฺคหิตภาโว จ สกฺกา ญาตุํฯ อญฺญานิปิ ปน อีทิสานิ อสมานวจนานิ พหูนิ ตตฺถ สํวิชฺชนฺติเยว, ตานิ ปน สพฺพานิ น สกฺกา อิธ ทเสฺสตุํฯ

เยภุเยฺยน ปนสฺส กรณปฺปกาโร วิสุทฺธิมคฺคสฺส วิย โหติฯ ยา ยา หิ ปาฬิ อภิธมฺมวิภงฺคโต วา ปฏิสมฺภิทามคฺคโต วา อญฺญสุตฺตเนฺตหิ วา อาเนตฺวา สาธกภาเวน วิสุทฺธิมเคฺค ทสฺสิยติ, ตตฺถปิ สา สา ปาฬิ เยภุเยฺยน ทิสฺสเตวฯ ตาสุ กญฺจิมตฺตํ อุทฺธริตฺวา อนุมินนตฺถาย ทสฺสยิสฺสามฯ

ยา วิสุทฺธิมเคฺค (๑, ๔๗-ปิเฏฺฐ) ‘‘ปญฺจ สีลานิ ปาณาติปาตสฺส ปหานํ สีล’’นฺติอาทิกา ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิ ทสฺสิตา, สา วิมุตฺติมเคฺคปิ ทิสฺสเตวฯ

ยญฺจ วิสุทฺธิมเคฺค (๑, ๑๓๗-ปิเฏฺฐ) ‘‘สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข…เป.… วิจาโร วิจิกิจฺฉายา’’ติ วจนํ **เปฏเก** วุตฺตนฺติ ทสฺสิตํ, ตญฺจ ตตฺถปิ ตเถว ทเสฺสตฺวา **‘‘ติเปฏเก** วุตฺต’’นฺติ นิทฺทิฏฺฐํฯ **ติเปฏเก**ติ นามญฺจ เปฏโกปเทสเมว สนฺธาย วุตฺตํ ภเวยฺยฯ ตตฺถ หิ วิวิเจฺจว กาเมหีติ ปาฐสํวณฺณนายํ ‘‘อโลภสฺส ปาริปูริยา กาเมหิ วิเวโก สมฺปชฺชติ, อโทสสฺสฯ อโมหสฺส ปาริปูริยา อกุสเลหิ ธเมฺมหิ วิเวโก สมฺปชฺชตี’’ติ ปาฐสฺส ติเปฏเก วุตฺตภาโว ทสฺสิโตฯ โส จ ปาโฐ เปฏโกปเทเส (๒๖๒-ปิเฏฺฐ) ‘‘ตตฺถ อโลภสฺส ปาริปูริยา วิวิโตฺต โหติ กาเมหี’’ติอาทินา ทิสฺสติฯ

ยถา จ วิสุทฺธิมเคฺค (๑, ๒๕๘-ปิเฏฺฐ) ‘‘อยมฺปิ โข ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต’’ติอาทิกา ปาฬิ มหาวคฺคสํยุตฺตกโต อาเนตฺวา ทสฺสิตา, ตเถว ตตฺถปิฯ

ยถา จ วิสุทฺธิมเคฺค (๑, ๒๗๒-ปิเฏฺฐ) ‘‘อสฺสาสาทิมชฺฌปริโยสานํ สติยา อนุคจฺฉโต’’ติอาทิ ปาฬิ จ (๑, ๒๗๓-ปิเฏฺฐ) กกจูปมปาฬิ จ ปฏิสมฺภิทามคฺคโต อาเนตฺวา ทสฺสิตา, ตเถว ตตฺถปิฯ

ยถา จ วิสุทฺธิมเคฺค (๒, ๖๙-ปิเฏฺฐ) ‘‘กตมา จินฺตามยา ปญฺญา’’ติอาทิกา จ ปาฬิ ‘‘ตตฺถ กตมํ อายโกสลฺล’’นฺติอาทิกา จ ปาฬิ (๒, ๗๑-ปิเฏฺฐ) ‘‘ทุเกฺข ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติอาทิกา จ ปาฬิ อภิธมฺมวิภงฺคโต อาเนตฺวา ทสฺสิตา, ตเถว ตตฺถปิฯ สพฺพาปิ จ ตตฺถ วุตฺตา เอกวิธทุวิธาทิปญฺญาปเภทกถา วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตกถาย เยภุเยฺยน สมานาเยวฯ

‘‘เยน จกฺขุปสาเทน, รูปานิ มนุปสฺสติ;
ปริตฺตํ สุขุมํ เอตํ, อูกาสิรสมูปม’’นฺติ [วิสุทฺธิ. ๒.๔๓๖; ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๖] –

อยมฺปิ คาถา วิมุตฺติมเคฺคปิ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรน ภาสิตภาเวเนว ทสฺสิตาฯ **อูกาสิรสมูปม**นฺติ ปทํ ปน **อูกาสมูปม**นฺติ ตตฺถ ทิสฺสติ, ตญฺจ ปรมฺปรเลขกานํ ปมาทเลขมตฺตเมว สิยาฯ

จตูสุ สเจฺจสุ วิสุทฺธิมเคฺค วิย วจนตฺถโต ลกฺขณโต อนูนาธิกโต กมโต อโนฺตคธานํ ปเภทโต อุปมาโต จ วินิจฺฉโย ทสฺสิโต, โส จ เยภุเยฺยน วิสุทฺธิมเคฺคน [วิสุทฺธิ. ๒.๕๓๐] สมา

โนเยวฯ

ยถา จ วิสุทฺธิมคฺค (๒, ๒๔๒-๒๔๕) สมฺมสนญาณกถายํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อตีตาทิเอกาทสวิเธน จ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตเยน จ วิสุํ วิสุํ สมฺมสนนโย ทสฺสิโต, ตเถว ตตฺถปิฯ จกฺขาทิชรามรณปริโยสาเนสุ ปน ธเมฺมสุ ธมฺมวิจารปริโยสานานํ สฎฺฐิยา เอว ธมฺมานํ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตเยน สมฺมสนนโย ตตฺถ ทสฺสิโตฯ

วิสุทฺธิมคฺค ปน ทิฎฺฐิวิสุทฺธินิเทฺทเส (๒, ๒๓๐-๒๓๒-ปิเฎฺฐสุ) วุตฺตา ‘‘ยมกํ นามรูปญฺจ…เป.… อุโภ ภิชฺชนฺติ ปจฺจยา’’ติ คาถา จ, ‘‘น จกฺขุโต ชายเร’’ติอาทิกา ฉ คาถาโย จ, ‘‘น สเกน พเลน ชายเร’’ติอาทิกา ฉ คาถาโย จ วิมุตฺติมคฺค ภงฺคานุปสฺสนาญาณกถายํ ทสฺสิตาฯ ตาสุ อปฺปมตฺตโกเยว ปาฐเภโท ทิสฺสติฯ

วิสุทฺธิมคฺค (๒, ๒๖๑-๒-ปิเฎฺฐสุ) อรูปสตฺตเกสุ อริยวํสกถานเยน วุโตฺต กลาปโต จ ยมกโต จ สมฺมสนนโย วิมุตฺติมคฺค เอเตฺถว ภงฺคานุปสฺสนาญาณกถายํ ทสฺสิโตฯ

วิมุตฺติมคฺค พุทฺธานุสฺสติกถายํ โลกวิทูติ ปทสฺส อตฺถวณฺณนายํ สตฺตโลกสงฺขารโลกวเสน **เทฺวเยว โลกา** ทสฺสิตา, น ปน โอกาสโลโก ยถา วิสุทฺธิมคฺค (๑, ๑๙๙-๒๐๐-ปิเฎฺฐสุ)ฯ

เอตฺตาวตา จ วิมุตฺติมโคฺค นาม คโนฺถ กีทิโสติ สกฺกา อนุมินิตุํฯ โส ปน ยถา น มหาวิหารวาสีนํ คโนฺถ โหติ, เอวํ มหายานิกานมฺปิ น โหติเยว เถรวาทปิฎกเมว นิสฺสาย กตภาวโตฯ ยสฺมา ปน ตตฺถ น กิญฺจิปิ สีหฬฑีปิกํ นามํ วา เถรวาโท วา ทิสฺสติ, ตสฺมา โส สีหฬทีเปกตคโนฺถปิ น โหติฯ อินฺทิยรฎฺฐิกํ ปน นามญฺจ โวหาโร จ ตตฺถ พหูสุ ฐาเนสุ ทิสฺสติ, ตสฺมา อินฺทิยรเฎฺฐ กตคโนฺถว ภเวยฺยฯ ยสฺมา จสฺส เปฎโกปเทสํ นิสฺสิตภาโว พหูสุ ฐาเนสุ ทิสฺสติ, วิเสสโต ปน มิทฺธรูปสฺส อตฺถิภาโว จ, อรหโตปิ ตสฺส อตฺถิภาโว จ ตเมว นิสฺสาย ทสฺสียติ, **ปฎิสมฺภิทามคฺคคณฺฐิปเท** จ เปฎเกติ ปทสฺส [ปฎิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๑.๓๖] อตฺถวณฺณนายํ ‘‘สุตฺตนฺตปิฎกตฺถาย อฎฺฐกถา เปฎกํ **มหิสาสกานํ** คโนฺถ’’ติ วณฺณิโตฯ ตสฺมา เอโส วิมุตฺติมโคฺค มหิสาสกนิกายิเกน กโต ภเวยฺยาติ อมฺหากํ มติฯ

นิสฺสยฎฺฐกถาวิภาวนา

วิสุทฺธิมโคฺค ปน น เกวลํ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเรเนว กโต, อถ โข วุจฺจมานปฺปกาเรนาปิฯ ตถา หิ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร โปราณฎฺฐกถาหิ สมาหริตฺวา ภาสาปริวตฺตนวเสน ทเสฺส โนฺตปิ ยา ยา อตฺถวณฺณนา วา วินิจฺฉโย วา สํสยิตโพฺพ โหติ, ตตฺถ ตตฺถ วินยฎฺฐกถายํ วุตฺ ตนฺติ วา (๑, ๒๖๓), วินยฎฺฐกถาสุ วุตฺตํ, มชฺฌิมฎฺฐกถาสุ ปนาติ วา (๑, ๗๐), องฺคุตฺตรภาณกาติ วา (๑, ๗๒), อฎฺฐกถาจริยานํ มตานุสาเรน วินิจฺฉโยติ วา (๑, ๙๙), วุตฺตมฺปิ เจตํ อฎฺฐกถาสูติ วา (๑, ๑๑๘), ตํ อฎฺฐกถาสุ ปฎิกฺขิตฺตนฺติ วา (๑, ๑๓๔), ทีฆภาณกสํยุตฺตภาณกานํ มตนฺติ วา, มชฺฌิมภาณกา อิจฺฉนฺตีติ วา (๑, ๒๖๗), อฎฺฐกถาสุ วินิจฺฉโยติ วา, เอวํ ตาว ทีฆภาณกา, มชฺฌิมภาณกา ปนาหูติ วา (๑, ๒๗๗), องฺคุตฺตรฎฺฐกถายํ ปน…เป…. อยํ กโม วุ โตฺต, โส ปาฬิยา น สเมตีติ วา (๑, ๓๐๙), เอวํ ตาว มชฺฌิมภาณกา, สํยุตฺตภาณกา ปนาติ วา (๒, ๖๒), สํยุตฺตฎฺฐกถายํ วุตฺตนฺติ วา (๒, ๖๓), อฎฺฐกถายํ ปนาติ วา (๒, ๘๐) เอวํ ตํตํอตฺถวณฺณนาวินิจฺฉยานํ นิสฺสยมฺปิ วิภาเวตฺวา ปจฺฉิมชนานํ อุปฺปชฺชมานสํสยํ วิโนเท โนฺตเยว เต ทเสฺสสิฯ

เตนิมสฺส วิสุทฺธิมคฺคสฺส กรณกาเล สพฺพาปิ สีหฬฎฺฐกถาโย อาจริยสฺส สนฺติเก สนฺตีติ จ, ปุเพฺพเยว ตา อาจริเยน สีหฬเตฺถรานํ สนฺติเก สุตาติ จ, ตาหิ คเหตพฺพํ สพฺพํ คเหตฺวา อยํ วิสุทฺธิมโคฺค อาจริเยน ลิขิโตติ จ อยมโตฺถ อติวิย ปากโฎ โหติฯ ตสฺมา ยํ มหาวํเส –

‘‘สโงฺฆ คาถาทฺวยํ ตสฺสา’ทาสิ สามตฺถิยํ ตวา’’ติอาทินา ‘‘คาถาทฺวยเมว โอโลเกตฺวา กิญฺจิปิ อญฺญํ โปตฺถกํ อโนโลเกตฺวา อาจริยพุทฺธโฆโส วิสุทฺธิมคฺคํ อกาสี’’ติ อธิปฺปาเยน อภิตฺถุติวจนํ วุตฺตํ, ตํ อภิตฺถุติมตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

โปราณวจนทสฺสนํ

น เกวลํ อาจริโย อฏฺฐกถาโยเยว นิสฺสยภาเวน ทเสฺสสิ, อถ โข ‘‘โปราณา ปนาหู’’ติ อาทินา โปราณานํ วจนมฺปิ ทเสฺสสิเยวฯ ตเทตฺถ ทฺวาวีสติยา ฐาเนสุ ทิฏฺฐํ [วิสุทฺธิ. ๑.๑๕, ๑๓๗, ๑๔๒, ๒๑๗, ๒๕๒, ๓๐๓; ๒.๕๘๑, ๖๗๕-๖๗๖, ๖๘๙, ๗๐๖, ๗๓๖, ๗๔๕, ๗๔๖, ๗๔๙,๗๕๕, ๗๗๘, ๘๓๙]ฯ เก ปเนเต โปราณา นาม? ยาว จตุตฺถสงฺคีติกาลา สงฺคีติกาเรสุ ปริยาปนฺนา วา ตาทิสา วา มหาเถราติ เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ ปฏิสมฺภิทามเคฺค (๒๙๒-๓-ปิเฏฺฐสุ)ฯ

‘‘โอภาเส เจว ญาเณ จ, ปีติยา จ วิกมฺปติ…เป….
ธมฺมุทฺธจฺจกุสโล โหติ, น จ วิเกฺขปํ คจฺฉตี’’ติ –

เอวมาคตา คาถาโย อิธ (๒๗๓-๔-ปิเฏฺฐสุ) โปราณานํ วจนภาเวน ทสฺสิตาฯ ยทิ จิมา คาถาโย สงฺคีติกาเรหิ ปกฺขิตฺตา ภเวยฺยุํ ยถา ปริวารปาฬิยํ (๓-ปิเฏฺฐ) อาคตา อาจริยปรมฺปราทีปิกา คาถาโย, ตา หิ สมนฺตปาสาทิกายํ (๑, ๔๖-ปิเฏฺฐ) โปราณวจนภาเวน ทสฺสิตา, เอวํ สติ เตเยว สงฺคีติการา โปราณาติ เวทิตพฺพาฯ อถ ปฏิสมฺภิทามคฺคเทสเกเนว ภาสิตา ภเวยฺยุํ, เต วิย ครุกรณียา ปจฺจยิกา สทฺธายิตพฺพกา มหาเถรา โปราณาติ เวทิตพฺพาฯ สมนฺตปาสาทิกาสุมงฺคลวิลาสินีอาทีสุ ‘‘โปราณา ปน เอวํ วณฺณยนฺตี’’ติอาทินา วุตฺตฏฺฐาเนสุปิ ตาทิสาว อาจริยา โปราณาติ วุตฺตาฯ

วินยฎฺฐกถากรณํ

อาจริโย ปน อิมํ วิสุทฺธิมคฺคปกรณํ ยถาวุตฺตปฺปกาเรน กตฺวา อญฺญาปิ ติปิฎกฎฺฐกถาโย อนุกฺกเมน อกาสิฯ กถํ? สมนฺตปาสาทิกํ นาม วินยฎฺฐกถํ **พุทฺธสิริเตฺถเรน** อเชฺฌสิโต มหาวิหารสฺส ทกฺขิณภาเค ปธานฆรปริเวเณ **มหานิคมสฺสามิ**โน ปาสาเท วสโนฺต อกาสิฯ สา ปเนสา **สิริปาโล**ติ นามนฺตรสฺส **มหานาม**รโญฺญ วีสติมวเสฺส (๙๗๓-พุ-ว) อารทฺธา เอกวีสติมวเสฺส (๙๗๔-พุ-ว) นิฎฺฐานปฺปตฺตา อโหสิฯ ตญฺจ ปน กโรโนฺต มหามหินฺทเตฺถเรนาภตํ สีหฬภาสาย สงฺขตํ มหาอฎฺฐกถํ ตสฺสา สรีรํ กตฺวา มหาปจฺจรีกุรุนฺทีสเงฺขปอนฺธกฎฺฐกถาหิ จ คเหตพฺพํ คเหตฺวา สีหฬฑีเป ยาว **วสภราช**กาลา ปากฎานํ โปราณ วินยธรมหาเถรานํ วินิจฺฉยภูตํ เถรวาทมฺปิ ปกฺขิปิตฺวา อกาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ สมนฺตปาสาทิกายํ –

“สํวณฺณนํ ตญฺจ สมารภโนฺต, ตสฺสา มหาอฎฺฐกถํ สรีรํ;
กตฺวา มหาปจฺจริยํ ตเถว, กุรุนฺทินามาทิสุ วิสฺสุตาสุฯ

วินิจฺฉโย อฎฺฐกถาสุ วุโตฺต, โย ยุตฺตมตฺถํ อปริจฺจชโนฺต;
ตโตปิ อโนฺตคธเถรวาทํ, สํวณฺณนํ สมฺม สมารภิสฺส’’นฺติ จฯ

“มหาเมฆวนุยฺยาเน, ภูมิภาเค ปติฎฺฐิโต;
มหาวิหาโร โย สตฺถุ, มหาโพธิวิภูสิโตฯ

ยํ ตสฺส ทกฺขิเณ ภาเค, ปธานฆรมุตฺตมํ;
สุจิจาริตฺตสีเลน, ภิกฺขุสเงฺฆน เสวิตํฯ

อุฬารกุลสมฺภูโต, สงฺฆุปฎฺฐายโก สทา;
อนากุลาย สทฺธาย, ปสโนฺน รตนตฺตเยฯ

มหานิคมสามีติ, วิสฺสุโต ตตฺถ การยิ;
จารุปาการสญฺจิตํ, ยํ ปาสาทํ มโนรมํฯ

สนฺทจฺฉายตรูเปตํ, สมฺปนฺนสลิลาสยํ;
วสตา ตตฺร ปาสาเท, มหานิคมสามิโนฯ

สุจิสีลสมาจารํ, เถรํ **พุทฺธสิริวฺหยํ;**
ยา อุทฺทิสิตฺวา อารทฺธา, อิทฺธา วินยวณฺณนาฯ

ปาลยนฺตสฺส สกลํ, ลงฺกาทีปํ นิรพฺพุทํ;
รโญฺญ **สิรินิวาสสฺส** [สิริยา นิวาสโฎฺฐนภูตสฺส สิริปาลนามกสฺส รโญฺญ (วิมติ, อนุติมวิเฎฺฐ)], **สิริปาล**ยสสฺสิโนฯ

สมวีสติเม วเสฺส, ชยสํวจฺฉเร อยํ;
อารทฺธา **เอกวีสมฺหิ,** สมฺปเตฺต ปรินิฎฺฐิตาฯ

อุปทฺทวากุเล โลเก, นิรุปทฺทวโต อยํ;
เอกสํวจฺฉเรเนว, ยถา นิฎฺฐํ อุปาคตา’’ติ [ปริ. อฎฺฐ. นิคมนกถา] จฯ

อยญฺจ สมนฺตปาสาทิกา วินยฏฺฐกถา อธุนา มุทฺทิตฉฏฺฐสงฺคีติโปตฺถกวเสน สหสฺสโต อุปริ อฏฺฐปณฺณาสาธิกติสตมตฺตปิฏฺฐปริมาณา (๑๓๕๘) โหติ, ตสฺสา จ เอกสํวจฺฉเรน นิฏฺฐาปิตตฺตํ อุปนิธาย จตุวีสาธิกสตฺตสตมตฺตปิฏฺฐปริมาโณ (๗๒๔) วิสุทฺธิมคฺคปิ อนฺตมโส ฉปฺปญฺจมาเสหิ นิฏฺฐาปิโต ภเวยฺยาติ สกฺกา ญาตุํฯ ตสฺมา ยํ พุทฺธโฆสุปฺปตฺติยํ มหาวํสวจนํ นิสฺสาย "วิสุทฺธิมคฺค อาจริยพุทฺธโฆเสน เอกรตฺเตเนว ติกฺขตฺตุํ ลิขิตฺวา นิฏฺฐาปิโต"ติ อภิตฺถุติวจนํ วุตฺตํ, ตํ ตกฺการกสฺส อภิตฺถุติมตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

นนุ จ อิมิสฺสํ อฏฺฐกถายํ "สุมงฺคลวิลาสินิย"นฺติอาทินา วิเสสนามวเสน อาคมฏฺฐกถานํ อติเทโส ทิสฺสติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๕], กถมิมิสฺสา ตาหิ ปฐมตรํ กตภาโว เวทิตโพฺพติ? อาจริยสฺส อฏฺฐกถาสุ อญฺญมญฺญาติเทสโต, วินยปิฏกสฺส ครุกาตพฺพตรภาวโต, มหาวิหารวาสีหิ วิเสเสน ครุกตภาวโต, สงฺคีติกฺกมานุรูปภาวโต, อิเธว ปริปุณฺณนิทานกถาปกาสนโต, นิคมเน จ ปฐมํ สีหฬฏฺฐกถาโย สุตฺวา กรณปฺปกาสนโต ฐเปตฺวา วิสุทฺธิมคฺคํ อยเมว ปฐมํ กตาติ เวทิตพฺพาฯ วิสุทฺธิมเคฺค ปน วินยฏฺฐกถายนฺติ วา วินยฏฺฐกถาสูติ วา มชฺฌิมฏฺฐกถาสูติ วา เอวํ สามญฺญนามวเสเนว อติเทโส ทิสฺสติ, น สมนฺตปาสาทิกาทิวิเสสนามวเสนฯ ตสฺมาสฺส สพฺพปฐมํ กตภาโว ปากโฏฺเยวฯ อาคมฏฺฐกถานํ อิธาติเทโส [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๕] อิมิสฺสาปิ ตตฺถาติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘] เอวํ อญฺญมญฺญาติเทโส ปน อาจริยสฺส มนสา สุววตฺถิตวเสน วา สกฺกา ภวิตุํ, อปุพฺพาจริมปรินิฏฺฐาปเนน วาฯ กถํ? อาจริเยน หิ วิสุทฺธิมคฺคํ สพฺพโส นิฏฺฐาเปตฺวา สมนฺตปาสาทิกาทึ เอเกกมฏฺฐกถํ กโรเนฺตเนว ยตฺถ ยตฺถ อตฺถวณฺณนา วิตฺถารโต อญฺญฏฺฐกถาสุ ปกาเสตพฺพา โหติ, ตตฺถ ตตฺถ "อิมสฺมึ นาม ฐาเน กเถสฺสามี"ติ มนสา สุววตฺถิตํ ววตฺถเปตฺวา ตญฺจ อติทิสิตฺวา ยถาววตฺถิตฐานปฺปตฺตกาเล ตํ วิตฺถารโต กเถเนฺตน ตา กตา วา ภเวยฺยุํฯ เอเกกิสฺสาย วา นิฏฺฐานาสนฺนปฺปตฺตกาเล ตํ ฐเปตฺวา อญฺญญฺจ อญฺญญฺจ ตถา กตฺวา สพฺพาปิ อปุพฺพาจริมํ ปรินิฏฺฐาปิตา ภเวยฺยุนฺติ เอวํ ทฺวินฺนํ ปการานมญฺญตรวเสน อาจริยสฺสาฏฺฐกถาสุ อญฺญมญฺญาติเทโส โหตีติ เวทิตพฺพนฺติฯ

อาคมฎฺฐกถากรณํ

สุมงฺคลวิลาสินึ นาม ทีฆนิกายฎฺฐกถํ ปน อาจริโย สุมงฺคลปริเวณวาสินา **ทาฐานาค เตฺถเรน** อายาจิโต อกาสิฯ วุตฺตํ เหตเมติสฺสา นิคมเน –

“อายาจิโต สุมงฺคล-ปริเวณนิวาสินา ถิรคุเณน;
ทาฐานาค สงฺฆ, เตฺถเรน เถรวํสนฺวเยนฯ

ทีฆาคมสฺส ทสพล-คุณคณปริทีปนสฺส อฎฺฐกถํ;
ยํ อารภึ **สุมงฺคล-วิลาสินึ** นาม นาเมนฯ

สา หิ มหาอฎฺฐกถาย, สารมาทาย นิฎฺฐิตา เอสา’’ติ [ที. นิ. อฎฺฐ. ๓. นิคมนกถา]ฯ

ปปญฺจสูทนึ นาม มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถํ ภทนฺต**พุทฺธมิตฺตเตฺถเรน** ปุเพฺพ มยูรทูต ปฎฺฎเน อตฺตนา สทฺธึ วสเนฺตน อายาจิโต อกาสิฯ วุตฺตํ เหตเมติสฺสา นิคมเน –

“อายาจิโต สุมตินา, เถเรน ภทนฺต**พุทฺธมิเตฺตน**;
ปุเพฺพ **มยูรทูตป,ฎฺฎน**มฺหิ สทฺธึ วสเนฺตนฯ

ปรวาทวิธํสนสฺส, มชฺฌิมนิกายเสฎฺฐสฺส;
ยมหํ **ปปญฺจสูทนิ**-มฎฺฐกถํ กาตุมารภึฯ

สา หิ มหาอฎฺฐกถาย, สารมาทาย นิฎฺฐิตา เอสา’’ติ [ม. นิ. อฎฺฐ. ๓. นิคมนกถา]ฯ

สารตฺถปฺปกาสินึ นาม สํยุตฺตนิกายฎฺฐกถํ ภทนฺต**โชติปาลเตฺถเรน** อายาจิโต อกาสิฯ วุตฺตํ เหตเมติสฺสา นิคมเน –

“เอติสฺสา กรณตฺถํ, เถเรน ภทนฺต**โชติปาเลน;**
สุจิสีเลน สุภาสิตสฺส ปกาสยนฺตญาเณนฯ

สาสนวิภูติกาเมน, ยาจมาเนน มํ สุภคุเณน;
ยํ สมธิคตํ ปุญฺญํ, เตนาปิ ชโน สุขี ภวตู’’ติ [สํ. นิ. อฎฺฐ. ๓.๕.นิคมนกถา]ฯ

มโนรถปูรณึ นาม องฺคุตฺตรนิกายฎฺฐกถํ ภทนฺต**โชติปาลเตฺถเรน** ทกฺขิณอินฺทิยรเฎฺฐ **กญฺจิปุรา**ทีสุ จ สีหฬทีเป มหาวิหารมฺหิ จ อตฺตนา สทฺธึ วสเนฺตน อายาจิโต, ตถา **ชีวเกนา**ปิ อุปาสเกน ปิฎกตฺตยปารคูเตน วาตาหเตปิ อนิญฺชมานสภาเว ทุเม วิย อนิญฺชมานสทฺธมฺเม ฐิเตน สุมตินา ปริสุทฺธาชีเวนาภิยาจิโต อกาสิฯ วุตฺตํ เหตเมติสฺสา นิคมเน –

“อายาจิโต สุมตินา, เถเรน ภทนฺต**โชติปาเลน**;
กญฺจิปุราทีสุ มยา, ปุเพฺพ สทฺธึ วสเนฺตนฯ

วรตมฺพปณฺณิทีเป, มหาวิหารมฺหิ วสนกาเลปิ;
วาตาหเต วิย ทุเม, อนิญฺชมานมฺหิ สทฺธเมฺมฯ

ปารํ ปิฏกตฺตยสา,ครสฺส คนฺตฺวา ฐิเตน สุมตินา;
ปริสุทฺธาชีเวนา,ภิยาจิโต **ชีวเกนา**ปิฯ

ธมฺมกถานยนิปุเณหิ, ธมฺมกถิเกหิ อปริมาเณหิ;
ปริกีฬิตสฺส ปฏิป,ชฺชิตสฺส สกสมยจิตฺรสฺสฯ

อฏฺฐกถํ องฺคุตฺตร,มหานิกายสฺส กาตุมารทฺธ;
ยมหํ จิรกาลฏฺฐิติ-มิจฺฉโนฺต สาสนวรสฺสฯ

สา หิ มหาอฏฺฐกถาย, สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา;
จตุนฺนวุติปริมาณาย, ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

สพฺพาคมสํวณฺณน, มโนรโถ ปูริโต จ เม ยสฺมา;
เอตาย **มโนรถ ปูรณี**ติ นามํ ตโต อสฺสา''ติ [อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๑.นิคมนกถา]ฯ

อิมา จ ปน จตโสฺส อาคมฏฺฐกถาโย กุรุมาโน อาจริยพุทฺธโฆโส มหามหินฺทเตฺถเร นาภตํ มูลฏฺฐกถาสงฺขาตํ มหาอฏฺฐกถํเยว ภาสาปริวตฺตนวเสน เจว ปุนปฺปุนาคตวิตฺถารกถามคฺคสฺส สํขิปนวเสน จ อกาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ คนฺถารเมฺภ –

''สีหฬทีปํ ปน อาภ,ตาถ วสินา มหามหิเนฺทน;
ฐปิตา สีหฬภาสาย, ทีปวาสีนมตฺถายฯ

อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปโนฺต วิคตโทสํ…เป….
หิตฺวา ปุนปฺปุนาคต-มตฺถํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี''ติฯ

ตถา นิคมเนปิ –

''สา หิ มหาอฏฺฐกถาย, สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา''ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.นิคมนกถา] จ;
''มูลฏฺฐกถาสารํ, อาทาย มยา อิมํ กโรเนฺตนา''ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.นิคมนกถา] จฯ

อิมาสํ สรีรภูตปาเฐสุ จ สมนฺตปาสาทิกายํ วิย ''มหาปจฺจริยํ, กุรุนฺทิย''นฺติอาทินา วินิจฺฉยสํวณฺณนาเภทปฺปกาสนํ น ทิสฺสติ, ตถา อภิธมฺมฏฺฐกถาสุปิฯ เตเนตํ ญายติ ''สุตฺตนฺตาภิธเมฺมสุ มหาอฏฺฐกถาโต อญฺญา มหาปจฺจริอาทินามิกา โปราณิกา สีหฬฏฺฐกถาโย เจว อนฺธกฏฺฐกถา จ นตฺถี''ติฯ ยาว วสภราชกาลา (๖๐๙-๖๕๓) ปน ปากฏานํ สีหฬิกเตฺถรานํ วินิจฺฉโย จ วาทา จ วตฺถูนิ จ เอตาสุปิ ทิสฺสนฺติเยวาติฯ

อภิธมฺมฏฺฐกถากรณํ

อฏฺฐสาลินี ปน **สโมฺมหวิโนทนี**ญฺจ ธาตุกถาทิ**ปญฺจปกรณสฺส** อฏฺฐกถญฺจาติ ติโสฺส อภิธมฺมฏฺฐกถาโย อตฺตนา สทิสนาเมน โสตตฺถกีคนฺถการเกน **พุทฺธโฆส**ภิกฺขุนา อายาจิโต อกาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ ตาสุ –

“วิสุทฺธาจารสีเลน, นิปุณามลพุทฺธินา;
ภิกฺขุนา **พุทฺธโฆเสน,** สกฺกจฺจํ อภิยาจิโต”ติ [ธ. ส. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา] จฯ

“พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา
อยํ **อฏฺฐสาลินี** นาม ธมฺมสงฺคหฏฺฐกถา”ติ [ธ. ส. อฏฺฐ. นิคมนกถา] จฯ

“อตฺถปฺปกาสนตฺถํ, ตสฺสาหํ ยาจิโต ฐิตคุเณน;
ยตินา อทนฺธคตินา, สุพุทฺธินา **พุทฺธโฆเสน**ฯ

ยํ อารภึ รจยิตุํ, อฏฺฐกถํ สุนิปุเณสุ อเตฺถสุ;
สโมฺมหวิโนทนโต, **สโมฺมหวิโนทนึ** นามา”ติ [วิภ. อฏฺฐ. นิคมนกถา] จฯ

“พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา
อยํ **สโมฺมหวิโนทนี** นาม วิภงฺคฏฺฐกถา”ติ [วิภ. อฏฺฐ. นิคมนกถา] จฯ

อิมาสุ ปน ตีสุ ปญฺจปกรณฏฺฐกถาย นามวิเสโส นตฺถิ อายาจโก จ น ปกาสิโต, เกวลํ อตฺตโน สทฺธาย เอว สโญฺจทิเตน อาจริยพุทฺธโฆเสน สา กตา วิย ทิสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ตสฺสา นิคมเน –

“กุสลาทิธมฺมเภทํ, นิสฺสาย นเยหิ วิวิธคณเนหิ;
วิตฺถาเรนฺต สตฺตม-มภิธมฺมปฺปกรณํ สตฺถาฯ

สุวิหิตสนฺนิฏฺฐาโน, ปฏฺฐานํ นาม ยํ ปกาเสสิ;
สทฺธาย สมารทฺธา, ยา อฏฺฐกถา มยา ตสฺสาติ จฯ

“เอตฺตาวตา

สตฺตปฺปกรณํ นาโถ, อภิธมฺมมเทสยิ;
เทวาติเทโว เทวานํ, เทวโลกมฺหิ ยํ ปุเร;
ตสฺส **อฏฺฐกถา** เอสา, **สกลสฺสา**ปิ นิฏฺฐิตา”ติ [ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑๙-๒๔.๑] จฯ

“พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา
อยํ **สกลสฺส**ปิ **อภิธมฺมปิฏกสฺส อฏฺฐกถา**”ติ [ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑๙-๒๔.๑] จฯ

เอกเจฺจ ปน อาธุนิกา เถรา “อภิธมฺมฏฺฐกถาโย อาจริยพุทฺธโฆเสน ยาจิโต สงฺฆปาลพุทฺธมิตฺตโชติปาลาทีนํ อญฺญตโร เถโร อกาสี”ติ วทนฺติฯ อยญฺจ เนสํ วิจารณา, อฏฺฐสาลินีสโมฺมหวิโนทนีสุ “ตา พุทฺธโฆเสน ยาจิโต อกาสี”ติ คนฺถกาเรน วุตฺตํฯ เตน ญายติ “ตกฺ

การโก อโญฺญ, อาจริยพุทฺธโฆโส ปน ตาสุ ยาจกปุคฺคโลเยวา’’ติฯ อาคมฏฺฐกถาสุ จ อาจริยพุทฺธโฆเสน –

> ‘‘สีลกถา ธุตธมฺมา, กมฺมฏฺฐานานิ เจว สพฺพานิ…เป….
> อิติ ปน สพฺพํ ยสฺมา, วิสุทฺธิมเคฺค **มยา** สุปริสุทฺธํ;
> วุตฺตํ ตสฺมา ภิโยฺย, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี’’ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] –

เอวํ สีลกถาทีนํ **อตฺตนา เอว** วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺตภาโว **มยา**ติปเทน ปกาสิโตฯ อฏฺฐสาลินิยํ ปน –

> ‘‘กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพานิ, จริยาภิญฺญา วิปสฺสนา;
> วิสุทฺธิมเคฺค ปนิทํ, ยสฺมา สพฺพํ ปกาสิต’’นฺติ [ธ. ส. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา] –

เอวํ **มยา**ติ กตฺตุปเทน วินา วุตฺตํฯ เตนาปิ ญายติ ‘‘วิสุทฺธิมคฺคการโก อโญฺญ, อภิธมฺมฏฺฐกถาการโก อโญฺญ’’ติฯ กิญฺจาปิ อภิธมฺมฏฺฐกถาสุ อภิยาจโก พุทฺธโฆโส ภิกฺขุนาติ จ ยตินาติ จ อิเมเหว สามญฺญคุณปเทหิ วุโตฺต น เถเรนาติ สคารวคุณปเทน, ตถาปิ โส ‘‘วิสุทฺธาจารสีเลน นิปุณามลพุทฺธินา’’ติ จ, ‘‘อทนฺธคตินา สุพุทฺธินา’’ติ จ อิเมหิ อธิกคุณปเทหิ โถมิตตฺตา ‘‘วิสุทฺธิมคฺคาทิการโก อาจริยพุทฺธโฆโสเยวา’’ติ สกฺกา คเหตุํฯ โส หิ อุปสมฺปนฺนกาลโตเยว ปฏฺฐาย คนฺถโกวิโท ปริยตฺติวิสารทคุณสมฺปโนฺน, ตสฺมิญฺจ กาเล อูนทสวโสฺส ภเวยฺย, ตสฺมา เถเรนาติ น วุโตฺตติ สกฺกา คเหตุนฺติฯ

ตํ ปน เตสํ อติวิจารณมตฺตเมวฯ น หิ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร ‘‘ตสฺมิํ กาเล อูนทสวโสฺส’’ติ สกฺกา คเหตุํ, วิสุทฺธิมคฺคนิคมเนปิ ‘‘พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน **เถเรนา’’**ติ วจนโต, น จ ‘‘วิสุทฺธาจารสีเลน, นิปุณามลพุทฺธินา’’ติ วา, ‘‘อทนฺธคตินา สุพุทฺธินา’’ติ วา เอตฺตเกเหว ทฺวีหิ ทฺวีหิ คุณปเทหิ โถมเนน สุโถมิโต โหติ, อญฺญทตฺถุ ‘‘นิปฺปภีกตขโชฺชโต สมุเทติ ทิวากโร’’ติ โถมนํ วิย โหติฯ นนุ อาจริเยน อตฺตโน คนฺถนิคมเนสุ –

> ‘‘ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณนา’’ติอาทินา –

อตฺตโน **อนุจฺฉวิกานิ** คุณปทานิ ปกาสิตานิ, โสเยว จ โปราณสีหฬฏฺฐกถาโย สงฺขิปิตฺวา อภินวสงฺคหฏฺฐกถานํ **อาทิกตฺตา ปุพฺพงฺคโม,** อเญฺญ ปน อภินวฏฺฐกถาการา ตเสฺสว อนุวตฺติตฺวา อวเสสเมกํ วา เทฺว วา อฏฺฐกถาโย อกํสุฯ อภิธมฺมฏฺฐกถาสุ จ โย โย อโตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺต, โส โส ยถานุปฺปตฺตฏฺฐาเน ตโต คเหตฺวา ตเถว วุโตฺตฯ วิเสสโต ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺคขนฺธายตนธาตุสจฺจวิภงฺควณฺณนาสุ ฌานกถาวณฺณนาสุ จ อยมโตฺถ อติวิย ปากโฏ, โยปิ จ ตตฺถ อปฺปโก กติปยมโตฺต วิสุทฺธิมเคฺคน วิสทิโส สํวณฺณนาเภโท ทิสฺสติ, โสปิ อาภิธมฺมิกานํ มตานุสาเรน ยถา โปราณฏฺฐกถายํ วุโตฺต, ตเถว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ยถา จ อฏฺฐสาลินิยํ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย อติเทโส ทิสฺสติ [ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ อกุสลกมฺมปถกถา], ตเถว สมนฺตปาสาทิกายมฺปิ อฏฺฐสาลินิยา อติเทโส ทิสฺสเตว [ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑๑;]ฯ ยทิ จ อฏฺฐสาลินี อเญฺญน กตา ภเวยฺย, กถํ ตาสุ อญฺญมญฺญาติเทโส สกฺกา

กาตุํฯ ตสฺมา อภิธมฺมฏฺฐกถาสุ อภิยาจโก พุทฺธโฆโส อาจริเยน สมานนาโม **จูฬพุทฺธโฆโส**ติ ยาวชฺชตนา อาจริยปรมฺปราย คหิโต **โสตตฺถ**กีคนฺถการโก อโญฺญเยว, น อาจริยมหาพุทฺธโฆสเตฺถโรฯ เตเนว ตตฺถ วุตฺตํ ‘‘ภิกฺขุนา’’ติ จ ‘‘ยตินา’’ติ จฯ

ยทิ ปน เอตฺตเกน นิฏฺฐํ น คเจฺฉยฺย, เอวมฺปิ วิจาเรตพฺพํ – กินฺนุ โข สงฺฆปาลาทโย เถรา วิสุทฺธิมคฺคาทีนํ กรณตฺถาย อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรํ อายาจมานา อตฺตนา สมตฺถตโรติ สทฺทหนฺตา อายาจนฺติ อุทาหุ อสทฺทหนฺตาติ? สทฺทหนฺตาเยว อายาจนฺตีติ ปากโฏเยวายมโตฺถฯ ตถา จ สติ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร สยํ อเญฺญหิ สมตฺถตโรว สมาโน กสฺมา อญฺญํ อายาเจยฺยฯ น หิ สทฺธาสมฺปนฺนสฺส ถามสมฺปนฺนสฺส โยพฺพนสมฺปนฺนสฺส อาจริยสฺส สุนฺทรตรํ อภิธมฺมฏฺฐกถํ กาตุํ ภาริยํ ภวิสฺสติฯ อภิธมฺมฏฺฐกถาสุ จ วุตฺตวจนานิ วิสุทฺธิมคฺคอาคมฏฺฐกถาสุ วุตฺตสํวณฺณนาวจเนหิ เอกาการาเนว โหนฺติฯ ยทิ จ อภิธมฺมฏฺฐกถํ อโญฺญ กเรยฺย, กถมปิ ตาหิ วจนาการสฺส วิสทิสตา ภเวยฺย เอวฯ เอตาสํ นิคมเน จ ทสฺสิเตน ‘‘พุทฺธโฆโสติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา’’ติ วจเนน ‘‘อาจริยพุทฺธโฆเสน กตา’’เตฺวว ปากฏา โหนฺติ, น อเญฺญนาติฯ เยปิ ‘‘อเญฺญน กตา’’ติ วทนฺติ, เตปิ ‘‘อิมินา นาม เถเรนา’’ติ เอกํสโต ทเสฺสตุํ น สโกฺกนฺติ, ตถา ทเสฺสตุญฺจ เลสมตฺตมฺปิ สาธกวจนํ น ทิสฺสติฯ ตสฺมา อภิธมฺมฏฺฐกถาโยปิ อิทานิ อาจริเยหิ **จูฬพุทฺธโฆโส**ติ โวหริเตน **พุทฺธโฆเสน** นาม ภิกฺขุนายาจิโต วิสุทฺธิมคฺควินยาคมฏฺฐกถานํ การโก **อาจริยมหาพุทฺธโฆสเตฺถโร**เยว อกาสีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพนฺติฯ

ยํ ปน มหาวํเส ‘‘อาจริยพุทฺธโฆโส สีหฬทีปาคมนโต ปุเพฺพ ชมฺพุทีเป วสนกาเลเยว อฏฺฐสาลินิํ อกาสี’’ติ อธิปฺปาเยน –

๒๒๕. ‘‘ธมฺมสงฺคณิยากาสิ, กจฺฉํ โส อฏฺฐสาลินิ’’นฺติ –

วุตฺตํ, ตํ อิทานิ ทิสฺสมานาย อฏฺฐสาลินิยา น สเมติฯ ตตฺถ หิ คนฺถารเมฺภเยว วิสุทฺธิมคฺคํ อติทิสิตฺวา ปจฺฉาปิ โส จ, สมนฺตปาสาทิกา จ พหูสุ ฐาเนสุ อติทิสียนฺติฯ ตสฺมา ตสฺสา อาจริเยน สีหฬทีปํ ปตฺวา วิสุทฺธิมคฺคเญฺจว สมนฺตปาสาทิกญฺจ กตฺวา ปจฺฉาเยว กตภาโว อติวิย ปากโฏติฯ

กงฺขาวิตรณีอฏฺฐกถากรณํ

กงฺขาวิตรณิํ นาม ปาติโมกฺขฏฺฐกถํ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถโร **โสณเตฺถเรน** ยาจิโต มหาวิหารวาสีนํ วาจนามคฺคนิสฺสิตํ สีหฬปาติโมกฺขฏฺฐกถานยํ นิสฺสาย เอกมฺปิ ปทํ ปาฬิยา วา มหาวิหารวาสีนํ โปราณฏฺฐกถาหิ วา อวิโรเธตฺวา อกาสิฯ เตน วุตฺตํ ติสฺสํ อฏฺฐกถายํ –

‘‘สูรเตน นิวาเตน, สุจิสเลฺลขวุตฺตินา;
วินยาจารยุเตฺตน, **โสณเตฺถเรน** ยาจิโตฯ

ตตฺถ สญฺชาตกงฺขานํ, ภิกฺขูนํ ตสฺส วณฺณนํ;
กงฺขาวิตรณตฺถาย, ปริปุณฺณวินิจฺฉยํฯ

มหาวิหารวาสีนํ, วาจนามคฺคนิสฺสิตํ;
วตฺตยิสฺสามิ นาเมน, **กงฺขาวิตรณิํ** สุภ’’นฺติ [กงฺขา อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา] จฯ

‘‘อารภิํ ยมหํ สพฺพํ, สีหฬฏฺฐกถานยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, วาจนามคฺคนิสฺสิตํฯ

นิสฺสาย สา อยํ นิฏฺฐํ, คตา อาทาย สพฺพโส;
สพฺพํ อฏฺฐกถาสารํ, ปาฬิยตฺถญฺจ เกวลํฯ

น เหตฺถ ตํ ปทํ อตฺถิ, ยํ วิรุเชฺฌยฺย ปาฬิยา;
มหาวิหารวาสีนํ, โปราณฏฺฐกถาหิ วา’’ติ [กงฺขา. อฏฺฐ. นิคมนกถา] จฯ

ธมฺมปทฏฺฐกถากรณํ

อปราปิ ติโสฺส อฏฺฐกถาโย สนฺติ ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถา ธมฺมปทฏฺฐกถา สุตฺตนิปาตฏฺฐกถา จาติ, ยา ตาสุ ทิสฺสมานนิคมนวเสน อาจริยพุทฺธโฆเสเนว กตาติ ปญฺญายนฺติฯ ตตฺถ ปน วุตฺตวจนานิ กานิจิ กานิจิ อาคมฏฺฐกถาสุ วุตฺตากาเรน น โหนฺติฯ ตสฺมา เอเก วทนฺติ ''เนตา อาจริยพุทฺธโฆสสฺสา''ติฯ เอกเจฺจ ปน ''อาจริยสฺส อุปถมฺภกเตฺถเรหิ ปฐมํ กตา, ปจฺฉา อาจริเยน โอสานโสธนวเสน ปริโยสาปิตา วา ภเวยฺยุํ, อภิธมฺมฏฺฐกถํ อายาจเนฺตน จูฬพุทฺธโฆเสน วา กตา ภเวยฺยุ''นฺติ วทนฺติฯ

ตํ ตถา วา โหตุ อญฺญถา วา, อิทานิ เอกนฺตโต วินิจฺฉินิตุํ น สุกรเมวฯ ตสฺมา ตาสํ นิคมนวจนวเสเนว เอตฺถ ปกาสยิสฺสามฯ ตาสุ หิ **ธมฺมปทฏฺฐกถํ กุมารกสฺสปเตฺถเรน** อายาจิโต **สิริกูฏสฺส** (สิริกุฑฺฑสฺส) รโญฺญ ปาสาเท วิหรโนฺต ปรมฺปราภตํ สีหฬภาสาย สณฺฐิตํ โปราณฏฺฐกถํ ปาฬิภาสาย อาโรเปตฺวา วิตฺถารคตญฺจ วจนกฺกมํ สมาเสตฺวา คาถาสุ อสํวณฺณิตปทพฺยญฺชนานิ สํวเณฺณตฺวา อกาสิฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ คนฺถารมฺภ –

''ปรมฺปราภตา ตสฺส, นิปุณา อตฺถวณฺณนา;
ยา ตมฺพปณฺณิทีปมฺหิ, ทีปภาสาย สณฺฐิตา…เป….

กุมารกสฺสเปนาหํ, เถเรน ถิรเจตสา;
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน, สกฺกจฺจํ อภิยาจิโต…เป….

ตํ ภาสํ อติวิตฺถาร, คตญฺจ วจนกฺกมํ;
ปหายาโรปยิตฺวาน, ตนฺติภาสํ มโนรมํฯ

คาถานํ พฺยญฺชนปทํ, ยํ ตตฺถ น วิภาวิตํ;
เกวลํ ตํ วิภาเวตฺวา, เสสํ ตเมว อตฺถโตฯ

ภาสนฺตเรน ภาสิสฺส''นฺติ [ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] –

นิคมเน จ วุตฺตํ –

''วิหาเร อธิราเชน, การิตมฺหิ กตญฺญุนา;
ปาสาเท **สิริกูฏสฺส,** รโญฺญ วิหรตา มยา''ติ [ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.นิคมนกถา]ฯ

เอตฺถ จ **สิริกูโฏ** นาม สมนฺตปาสาทิกานิคมเน **สิริปาโล**ติ วุโตฺต **มหานาโม**เยว ราชาติ วทนฺติฯ เอวํ สติ มเหสิยา อานยนํ สมาทาปนมารพฺภ เตน รญฺญา ทิเนฺน ธูมรกฺขปพฺพตวิหาเร วสเนฺตน สา กตาติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ มหาวํเส –

๓๗-๒๑๒. ''โลหทฺวาร-รลคฺคาม-โกฏฺฐิปสฺสาวนวฺหเย;
ตโย วิหาเร กาเรตฺวา, ภิกฺขูนํ อภยุตฺตเรฯ

๒๑๓. วิหารํ การยิตฺวาน, ธูมรกฺขมฺหิ ปพฺพเต;
มเหสิยา'นเยนา'ทา, ภิกฺขูนํ เถรวาทิน''นฺติฯ

ตสฺส ปน รโญฺ กาเล สา นิฏฺฐาปิตาติ น สกฺกา คเหตุํฯ ตสฺส หิ รโญฺ เอกวีสติมวเสฺส สมนฺตปาสาทิกํ นิฏฺฐาเปสิฯ โส จ ราชา ทฺวาวีสติมวเสฺส ทิวงฺคโตฯ เอตฺถนฺตเร สาธิกเอกวเสฺสน ‘‘จตโสฺส จ อาคมฏฺฐกถาโย ติโสฺส จ อภิธมฺมฏฺฐกถาโย อยญฺจ ธมฺมปทฏฺฐกถา’’ติ สพฺพา เอตา น สกฺกา นิฏฺฐาเปตุนฺติฯ

ปรมตฺถโชติกาฏฺฐกถากรณํ

ปรมตฺถโชติกํ นาม ขุทฺทกปาฐสฺส เจว สุตฺตนิปาตสฺส จ อฏฺฐกถํ เกนจิปิ อนายาจิโต อตฺตโน อิจฺฉาวเสเนว อกาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ ขุทฺทกปาฐฏฺฐกถาย คนฺถารเมฺภ –

‘‘อุตฺตมํ วนฺทเนยฺยานํ, วนฺทิตฺวา รตนตฺตยํ;
ขุทฺทกานํ กริสฺสามิ, เกสญฺจิ อตฺถวณฺณนํฯ

ขุทฺทกานํ คมฺภีรตฺตา, กิญฺจาปิ อติทุกฺกรา;
วณฺณนา มาทิเสเนสา, อโพธเนฺตน สาสนํฯ

อชฺชาปิ ตุ อโพฺภจฺฉิโนฺน, ปุพฺพาจริยนิจฺฉโย;
ตเถว จ ฐิตํ ยสฺมา, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํฯ

ตสฺมาหํ กาตุมิจฺฉามิ, อตฺถสํวณฺณนํ อิมํ;
สาสนเญฺจว นิสฺสาย, โปราณญฺจ วินิจฺฉยํฯ

สทฺธมฺมพหุมาเนน, นาตฺตุกฺกํสนกมฺยตา;
นาเญฺญสํ วมฺภนตฺถาย, ตํ สุณาถ สมาหิตา’’ติฯ

พหู ปน วิจกฺขณา อิมา อารมฺภคาถาโย วิจินิตฺวา ‘‘เนตํ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส วิย วจนํ โหตี’’ติ วทนฺติฯ อยญฺจ เนสํ วิจินนากาโร, อาจริยพุทฺธโฆโส หิ ยํ กญฺจิ คนฺถํ สีลาทิคุณสมฺปเนฺนน อเญฺญน อายาจิโตว กโรติ, อิธ ปน โกจิปิ อายาจโก นตฺถิฯ ปุนปิ อาจริโย ‘‘โปราณสีหฬฏฺฐกถํ ภาสาปริวตฺตนวเสน กริสฺสามี’’ติ จ ‘‘มหาวิหารวาสีนํ วาจนามคฺคํ นิสฺสาย กริสฺสามี’’ติ จ เอวํ ปฏิญฺญํ กตฺวาว กโรติ, อิธ ปน ตาทิสีปิ ปฏิญฺญา นตฺถิฯ ปุนปิ อาจริโย อติคมฺภีรตฺถานํ จตุนฺนญฺจาคมานํ อภิธมฺมสฺส จ สํวณฺณนารเมฺภปิ ทุกฺกรภาวํ น กเถติ, อิธ ปน ‘‘สาสนํ อโพธเนฺตน มาทิเสนา’’ติ อตฺตนา สาสนสฺส อพุทฺธภาวํ ปกาเสตฺวา ‘‘อติทุกฺกรา’’ติ จ กเถติฯ ตสฺมา ‘‘เนตํ อาจริยพุทฺธโฆสสฺส วิย วจน’’นฺติ วทนฺติฯ ตํ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ, อาจริโย หิ อตฺตโน คนฺถนิคมเนสุ ‘‘ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวนา’’ติ อตฺตโน ญาณปฺปภาวํ ปกาเสสิ, โส ‘‘สาสนํ อโพธเนฺตน มาทิเสน อติทุกฺกรา’’ติ อีทิสํ วจนํ น กเถยฺยเยวาติฯ

ชาตกฏฺฐกถากรณํ

ชาตกฏฺฐกถาปิ จ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถเรเนว กตาติ วทนฺติ, การณํ ปเนตฺถ น ทิสฺสติฯ สา ปน **อตฺถทสฺสิเตฺถเรน** จ **พุทฺธมิตฺตเตฺถเรน** จ **มหิสาสกนิกายิเกน** จ **พุทฺธเทวเตฺถเรนา**ติ ตีหิ เถเรหิ อภิยาจิโต มหาวิหารวาสีนํ วาจนามคฺคํ นิสฺสาย กตาฯ อิมิสฺสาปิ นาม วิเสโส นตฺถิฯ วุตฺตํ หิมิสฺสา อารเมฺภ –

‘‘พุทฺธวํสสฺส เอตสฺส, อิจฺฉเนฺตน จิรฏฺฐิตึ;
ยาจิโต อภิคนฺตฺวาน, เถเรน **อตฺถทสฺสินาฯ**

อสํสฏฺฐวิหาเรน, สทา สุทฺธวิหารินา;
ตเถว **พุทฺธมิเตฺตน,** สนฺตจิเตฺตน วิญฺญุนาฯ

มหิสาสกวํสมฺหิ, สมฺภูเตน นยญฺญุนา;
พุทฺธเทเวน จ ตถา, ภิกฺขุนา สุทฺธพุทฺธินาฯ

มหาปุริสจริยานํ, อานุภาวํ อจินฺติยํ;
ตสฺส วิโชฺชตยนฺตสฺส, ชาตกสฺสตฺถวณฺณนํฯ

มหาวิหารวาสีนํ, วาจนามคฺคนิสฺสิตํ;
ภาสิสฺสํ ภาสโต ตํ เม, สาธุ คณฺหนฺตุ สาธโว’’ติฯ

เอตฺตาวตา จ อาจริยพุทฺธโฆสเตฺถรสฺส คนฺถภาเวน ปากฏาหิ สพฺพฏฺฐกถาหิ สห วิสุทฺธิมคฺคสฺส กรณปฺปกาโร วิตฺถาเรน วิภาวิโต โหติฯ

สกลโลกปตฺถารการณํ

กิเสฺสส วิสุทฺธิมโคฺค สกลโลเก ปตฺถโฏติ? ปริสุทฺธปิฏกปาฬินิสฺสยภาวโต, สิกฺขตฺตยสงฺคหภาวโต, โปราณฏฺฐกถานํ ภาสาปริวตฺตนภาวโต, ปรสมยวิวชฺชนโต, สกสมยวิสุทฺธิโต, สีลธุตงฺคสมถอภิญฺญาปญฺญาปเภทาทีนํ ปริปุณฺณวิภาคโต, ยาว อรหตฺตา ปฏิปตฺตินยปริทีปนโต, อุตฺตานานากุลปทพฺยญฺชนสงฺขตภาวโต, สุวิเญฺญยฺยตฺถภาวโต, ปสาทนียานํ ทิฏฺฐานุคตาปาทนสมตฺถานํ วตฺถูนญฺจ ทีปนโตติ เอวมาทีหิ อเนกสเตหิ คุเณหิ เอส สกลโลเก ปตฺถโฏ ชาโตฯ

อยญฺหิ วิสุทฺธิมโคฺค สงฺคีติตฺตยารูฬฺหปริสุทฺธปาฬิปิฏกเมว นิสฺสาย ปวตฺโต, น มหาสงฺฆิกาทีนํ สตฺตรสนฺนํ นิกายานํ ปิฏกํ, นปิ มหายานิกานํ ปิฏกํฯ สปริวารํ สิกฺขตฺตยญฺจ เอตฺถ ปริปุณฺณเมว สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตํฯ วุตฺตเญฺหตํ อาจริเยน อาคมฏฺฐกถาสุ คนฺถารเมฺภ –

“สีลกถา ธุตธมฺมา, กมฺมฏฺฐานานิ เจว สพฺพานิ;
จริยาวิธานสหิโต, ฌานสมาปตฺติวิตฺถาโรฯ

สพฺพา จ อภิญฺญาโย, ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย เจว;
ขนฺธาธาตายตนิ,นฺทฺริยานิ อริยานิ เจว จตฺตาริฯ

สจฺจานิ ปจฺจยาการ,เทสนา สุปริสุทฺธนิปุณนยา;
อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา, วิปสฺสนาภาวนา เจวฯ

อิติ ปน สพฺพํ ยสฺมา, วิสุทฺธิมเคฺค มยา สุปริสุทฺธํ;
วุตฺตํ ตสฺมา ภิโยฺย, น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี”ติฯ

ยสฺมา ปน วิสุทฺธิมโคฺค จตุนฺนํ อาคมฏฺฐกถานํ อวยวภาเวน กโต, ตสฺมา ตา วิย โปราณสีหฬฏฺฐกถานํ ภาสาปริวตฺตนวเสน เจว ปุนปฺปุนาคตมตฺถานํ สํขิปนวเสน จ ปรสมยวิวชฺชนวเสน จ มหาวิหารวาสีนํ ปริสุทฺธวินิจฺฉยสงฺขาตสฺส สกสมยสฺส ทีปนวเสน จ กโตฯ
วุตฺตเญฺหตํ อาจริเยน –

“อปเนตฺวาน ตโตหํ, สีหฬภาสํ มโนรมํ ภาสํ;
ตนฺตินยานุจฺฉวิกํ, อาโรเปนฺต วิคตโทสํฯ

สมยํ อวิโลเมนฺต, เถรานํ เถรวํสปทีปานํ;
สุนิปุณวินิจฺฉยานํ, มหาวิหาเร นิวาสีนํ;
หิตฺวา ปุนปฺปุนาคต-มตฺถํ อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี”ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จฯ

“มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค, เอส จตุนฺนมฺปิ อาคมานญฺหิ;
ฐตฺวา ปกาสยิสฺสติ, ตตฺถ ยถาภาสิตมตฺถํฯ

อิเจฺจว กโต ตสฺมา, ตมฺปิ คเหตฺวาน สทฺธิเมตาย;
อฏฺฐกถาย วิชานถ, ทีฆาคมนิสฺสิตํ อตฺถ”นฺติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา] จฯ

“สา หิ มหาอฏฺฐกถาย, สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา;
เอกาสีติปมาณาย, ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

เอกูนสฏฺฐิมโตฺต, วิสุทฺธิมโคฺคปิ ภาณวาเรหิ;
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย, อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

ตสฺมา เตน สหายํ, อฏฺฐกถา ภาณวารคณนาย;
สุปริมิตปริจฺฉินฺนํ, จตฺตาลีสํ สตํ โหตี”ติ [ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.นิคมนกถา] จฯ

ยทิ จายํ วิสุทฺธิมโคฺค อาจริเยน อาคมฏฺฐกถาโย วิย อกตฺวา โปราณสีหฬฏฺฐกถาโย จ อโนโลเกตฺวา เกวลํ อตฺตโน ญาณปฺปภาเวเนว กโต อสฺส, นายํ อาคมฏฺฐกถานํ อวยโวติ คเหตโพฺพ อสฺส, อญฺญทตฺถุ “อาคมฏฺฐกถาโย มหาฏฺฐกถาย สารภูตา, วิสุทฺธิมโคฺค ปน น ตสฺสา สารภูโต, เกวลํ อาจริยสฺส มติยาว กโต”ติ เอวเมว วตฺตโพฺพ อสฺสฯ ยสฺมา ปน ตถา อกตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปกาเรเนว กโต, ตสฺมา อยมฺปิ วิสุทฺธิมโคฺค ตาสํ อาคมฏฺฐกถานํ กรณากาเรเนว กโตติ จ, ตโตเยว มหาฏฺฐกถาย สารภูโตติ จ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอกเจฺจ ปน วิจกฺขณา อาจริยพุทฺธโฆสสฺส คเนฺถสุ อุตฺตรปกฺขสาสนิกานํ อสฺสโฆสนาคชฺชุนวสุพนฺธุอาทีนํ ภิกฺขูนํ วิย โปราณคเนฺถ อนิสฺสาย อตฺตโน ญาเณเนว ตเกฺกตฺวา ทสฺสิตํ ธมฺมกถาวิเสสํ อทิสฺวา อสนฺตุฏฺฐจิตฺตา เอวํ วทนฺติ “พุทฺธโฆสสฺส อญฺญํ อนิสฺสาย อตฺตโน ญาณปฺปภาเวเนว อภินวคนฺถุปฺปาทนํ น ปสฺสามา”ติฯ ตํ เตสํ ครหาวจนมฺปิ สมานํ เถรวาทีนํ **ปสํสาวจนเมว** สมฺปชฺชติฯ เถรวาทิโน หิ เอวํ ชานนฺติ “พุเทฺธเนว ภควตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทเสตโพฺพ เจว ธโมฺม ปญฺญาเปตโพฺพ จ วินโย อนวเสเสน เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จ, โสเยว ธมฺมวินโย สทฺธาสมฺปเนฺนหิ ภิกฺขูหิ เจว คหเฏฺฐหิ จ ยถารหํ ปฏิปชฺชิตโพฺพ, น ตโต อโญฺญ ธมฺมวินโย ตเกฺกตฺวา คเวเสตโพฺพฯ ยทิ ปน อโญฺญ ธมฺมวินโย เกนจิ ตเกฺกตฺวา กถิโต อสฺส, ตํ ตเสฺสว ตกฺกิโน สาสนํ โหติ น สตฺถุ สาสนํฯ ยํ ยํ ปน ภควโต ธมฺมวินเย ปทพฺยญฺชนํ อตฺถโต อปากฏํ โหติ, ตตฺถ ตตฺถ โปราณเกหิ ปฏิสมฺภิทาฉฬภิญฺญาทิคุณสมฺปเนฺนหิ ภควโต อธิปฺปายํ ชานเนฺตหิ อฏฺฐกถาจริเยหิ สํวณฺณิตนเยน อโตฺถ คเหตโพฺพ, น อตฺตโน มติวเสนา”ติฯ อาจริยพุทฺธโฆโส จ เตสํ เถรวาทีนํ อญฺญตโร, โสปิ ตเถว ชานาติฯ วุตฺตเญฺจตํ อาจริเยน –

“พุเทฺธน ธโมฺม วินโย จ วุโตฺต,
โย ตสฺส ปุเตฺตหิ ตเถว ญาโต;
โส เยหิ เตสํ มติมจฺจชนฺตา,
ยสฺมา ปุเร อฏฺฐกถา อกํสุฯ

ตสฺมา หิ ยํ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ,
ตํ วชฺชยิตฺวาน ปมาทเลขํ;
สพฺพมฺปิ สิกฺขาสุ สคารวานํ,
ยสฺมา ปมาณํ อิธ ปณฺฑิตานํฯ

ตโต จ ภาสนฺตรเมว หิตฺวา,
วิตฺถารมคฺคญฺจ สมาสยิตฺวา…เป….
ยสฺมา อยํ เหสฺสติ วณฺณนาปิ,

สกฺกจฺจ ตสฺมา อนุสิกฺขิตพฺพา’’ติ [ปารา. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา]ฯ

เตเนว อาจริโย ภควโต ธมฺมวินยํ วา โปราณฏฺฐกถํ วา อนิสฺสาย อตฺตโน ญาเณน ต เกฺกตฺวา วา อตฺตนา ปริจิตโลกิยคเนฺถหิ คเหตฺวา วา น กญฺจิ คนฺถํ อกาสิฯ ยทิ ปน ตาทิสํ กเรยฺย, ตํ เถรวาทิโน **มหาปเทสสุเตฺต** [ที. นิ. ๒.๑๘๘; อ. นิ. ๔.๑๘๐] วุตฺตนเยน ‘‘อทฺธา อิทํ น เจว ตสฺส ภควโต วจนํ, พุทฺธโฆสสฺส จ เถรสฺส ทุคฺคหิต’’นฺติ ฉเฑฺฑยฺยุํเยวฯ ยโต จ โข อยํ วิสุทฺธิมโคฺค โปราณฏฺฐกถานํ ภาสาปริวตฺตนาทิวเสเนว อาจริเยน กโต, ตโตเยว เถรวาทิโน ตํ **มหาปเทสสุเตฺต** วุตฺตนเยน ‘‘อทฺธา อิทํ ตสฺส ภควโต วจนํ, อาจริยพุทฺธโฆสสฺส จ เถรสฺส สุคฺคหิต’’นฺติ สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ เตนาปายํ สกลโลเก ปตฺถโฏ โหติฯ

สีลธุตงฺคาทีนํ วิภาโค จ ปฏิปตฺตินยปริทีปนญฺจ ปากฏเมวฯ ตถายํ วิสุทฺธิมโคฺค สุวิเญฺญยฺยปทวาเกฺยหิ เจว อนากุลปทวาเกฺยหิ จ ตนฺตินยานุรูปาย ปาฬิคติยา สุฏฺฐุ สงฺขโต, ตโตเยว จสฺส อโตฺถปิ สุวิเญฺญโยฺย โหติฯ ตสฺมา ตํ โอโลเกนฺตา วิญฺญุโน วิสุทฺธชฺฌาสยา ขเณ ขเณ อตฺถปฏิสํเวทิโน เจว ธมฺมปฏิสํเวทิโน จ หุตฺวา อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทนฺติฯ

อเนกานิ เจตฺถ ปสาทาวหานิ **มหาติสฺสเตฺถร**วตฺถุอาทีนิ [วิสุทฺธิ. ๑.๑๕] สีหฬวตฺถูนิ จ **ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถร**วตฺถุอาทีนิ [วิสุทฺธิ. ๑.๑๙] ชมฺพุทีปวตฺถูนิ จ ทีปิตานิฯ ตานิ ปสฺสิตฺวา อนุสฺสรนฺตานํ สปฺปุริสานํ พลวปสาโท จ อุปฺปชฺชติ, ‘‘กทา นุ โข มยมฺปิ อีทิสา ภวิสฺสามา’’ติ ทิฏฺฐานุคติํ อาปชฺชิตุกามตา จ อุปฺปชฺชติฯ

เอวํ ปริสุทฺธปิฏกปาฬินิสฺสยตาทีหิ อเนกสเตหิ คุเณหิ อยํ วิสุทฺธิมโคฺค สกลโลเก ปตฺถโฏ ชาโตติ เวทิตโพฺพฯ ยถา จายํ วิสุทฺธิมโคฺค, เอวํ อญฺญาปิ อาจริเยน กตา ติปิฏกสงฺคหฏฺฐกถาโย โปราณฏฺฐกถานํ ภาสาปริวตฺตนภาวาทีหิ คุเณหิ สกลโลเก ปตฺถฏาเยว โหนฺติฯ

เอตฺตาวตา จ ปน กิมตฺถํ กโตติอาทีนมฺปิ ปญฺหานมโตฺถ วิตฺถาเรน วิภาวิโตว โหตีติฯ

ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

๑. สมฺภาวนียสฺส สุธีวราน-
มาทตฺตธีริฏฺฐปทสฺส ยสฺส;
ปญฺญาทิชาตา ลลิตา คุณาภา,
ภาเตว โลกมฺหิ สตํ มุทายฯ

๒. ส **พุทฺธโฆสา**วฺหคิรคฺคธีมา,
วิทูน’มจฺจนฺตสมาทรา’ทา;
สภาวชํ พฺยตฺติสสตฺติลทฺธํ,
สิริํ ทธาเตว สุพุทฺธโฆโสฯ

๓. ‘‘สมฺพุทฺธเสฏฺฐ ปรินิพฺพุตสฺมิํ,
สํวจฺฉรานํ ทสเม สตมฺหิ;
ชาโต’’ติ ญาโต วิพุเธหิ พุทฺธ-
โฆสงฺกุโร ปตฺตสมตฺตมานีฯ

๔. วิญฺญู วิทู’มสฺส ปฺมคฺคชาเต,
สญฺชาตตํ ทกฺขิณเทสภาเค;
รเมฺม’**นฺทิยสฺมึ** สุชนากรสฺมึ,
ตตฺตตฺถเมสีน’มยํ ปตีติฯ

๕. **โมรณฺฑคามมฺหิ** ส ตตฺถ ชาโต,
ปุญฺญานิโต วิปฺปกุลมฺหิ สมฺมา;
สูรสฺส โลกตฺถสมาวหตฺถํ,
อุปฺปชฺชนายา’ทฺยรุโณว รํสิฯ

๖. สํวทฺธพุทฺธี ส ปวุทฺธิปโตฺต,
อาราธยํ ญาติคณํ สเทว;
เวเทสุ วิชฺชาสุ ตทญฺญสิปฺป-
คเนฺถสฺวนายาสปวีณตา’คาฯ

๗. สุทฺธาธิมุตฺตีน วิเวจเนน,
สารานุ’สาโรติ วิวิญฺจมาโน;
เวเทสฺว’สารตฺต’มพุชฺฌิ ยสฺมา,
ตุฏฺฐึ ส นาปชฺชิ สุเตน เสนฯ

๘. อเนฺวสโต ตสฺส ปสตฺถสารํ,
สทฺธมฺมสาโร สวเนน ลโทฺธ;
นิโนฺนว พุทฺธสฺส ส สาสนมฺหิ,
อุสฺสาหชาโต’ปคมาย ตตฺถฯ

๙. ธมฺมาภิลาสี ส วิโรจิ ตตฺถ,
สํลทฺธปพฺพชฺชุปสมฺปโทว;
เถเร’ปสงฺกมฺม **วิสุทฺธเถร-
วาทีนิกายมฺหิ** ปตีตปเญฺญฯ

๑๐. ตทา หิ’สฺํ **ทกฺขิณอินฺทิยมฺหิ,**
นิวาสิโน เถริยวํสชาตา;
ตทญฺญวาที จ มุนี มุนินฺท-
มตํ ยถาลทฺธิ ปกาสยนฺตาฯ

๑๑. สทฺธมฺมสาราธิคมาย ภิโยฺย,
ปาพึ สมฺคฺคณฺหิ ชิเนริตํ, สา;
ชิวฺหคฺคลีลา มนสา’สิตา’สฺส,
ลกฺขีว ปุเญฺญ นิวสํ พภาสฯ

๑๒. เอวํ ตมฺคฺคณฺห’มโพธิ สมฺมา,
‘‘เอกายโนยํ สุวิสุทฺธิยาติ;
มโคฺค วิวฏฺฏาธิคมาย’’ ตโตฺถ-
โยฺยคํ สมาปชฺชิ ปรํ ปรตฺตีฯ

๑๓. สภาวปญฺญา มหตี จ สตฺถ-
นฺตโรปลทฺธา วิปุลาว วิชฺชา;
เตนสฺส พุโทฺธตฺติสมุทฺทติเณฺณ,
อกิจฺฉสาธิตฺตปภาว’มญฺญาฯ

๑๔. พุทฺธสฺส กิตฺตีว สุกิตฺติโฆโส,
วตฺติสฺสเต’จฺจสฺส ครู วิยตฺตา;
อตฺถานฺวิตํ นามมกํสุ **พุทฺธ-
โฆโส**ติ สมฺพุทฺธมตงฺคตสฺสฯ

๑๕. **มยูรทูตวฺหยปฏฺฏนสฺมิํ,**
นิวสฺส **กญฺชีวฺหปุราทิเก** จ;
ส **อนฺธกา**ขฺยาต**สเหสิยฏฺฐ-
กถํ** สมฺคฺคณฺหิ สมาหิตโตฺตฯ

๑๖. ตาวตฺตเกนสฺส สุเมธสสฺสา-
สนฺตุฏฺฐจิตฺตสฺส ตตฺตฺตริมฺปิ;
สมฺพุทฺธวาณีสุ สมตฺตมตฺถํ,
อญฺญาตุมิจฺฉา มหตี อชายิฯ

๑๗. **มหามหินฺทา**ทิวสีวเรภิ,
สมาภตา ยา**ฏฺฐกถา** สสารา;
สเถรวาทา สุวินิจฺฉยา จ,
ตทา วิภาตา วต **ลงฺกยา’**สุํฯ

๑๘. ปวตฺติเมตํ วิทิย’สฺส เมต-
ทโหสิ ‘‘ยํ นูน’ภิรามลงฺกํ;
อลงฺกโรนฺติํ รตนากรํว,
อุเปจฺจ สิเกฺข’ฏฺฐกถา มหนฺตีฯ

๑๙. ตา ภาสยา สีหฬิกาย รจฺจา,
ตนฺติํ สมาโรปฺย นวํ กเรยฺยํ;
เอวญฺหิ เทสนฺตริยาน พุทฺธ-
มานีนมตฺถํ ขลุ สาธเย’’ติฯ

๒๐. ปุเร จ ลงฺกาคตสาสนํ ยํ,
สุนิมฺมลินฺทูว หิมาทิมุโตฺต;
ปภาสิ, กิสฺมิญฺจิ ตทาญฺญวาท-
มนากุลํ ตา’กุลตํ ชคามฯ

๒๑. ชินมฺหิ นิพฺพานคเต หิ วสฺส-
สตนฺตเร สาสนิกา สมคฺคา;
สมานวาทา ชินสาสนมฺหิ,
น โกจิ เภโทปิ ตทา อโหสิฯ

๒๒. ปจฺฉา จ สทฺธมฺมทุมาหเตภฺย-
ธเมฺมหิ วาเตหิ ปฏิจฺจ ปาเป;
ชาเตหิ สํวิคฺคมนา สมาย,
เถเร'ส'มุโยฺยคมกํสุ ทพฺพํหํฯ

๒๓. **สงฺคีติโย** กจฺจ สุเปสเลหิ,
นิคฺคยฺหมานาปิ ถิเรหิ ทพฺพํหํ;
ฉินฺนาปิ รุกฺขา'สฺสุ ปุโนรุหาวา-
กาสุํว ธมฺมํ วินยา'ญฺญถา เตฯ

๒๔. นานาคณา เต จ อเนกวาทา,
สํสคฺคการา ชินสาสเน'สุํ;
วาเทภิ อเญฺญหิ ชิเนริเตภฺย-
สุทฺธายมานา วินยญฺจ ธมฺมํฯ

๒๕. วาทา จ วาที ปิฏกานิ เตสํ,
ลงฺกํ มลงฺกํว กรํ'ปยาตา;
ปฏิคฺคเหสุํ ปุย**ภยาทิวาสี,**
นาเญฺญ **มหา**ขฺยาต**วิหารวาสีฯ**

๒๖. ยถา จ พุทฺธาภิหิตาว ปาฬิ,
ตทตฺถสารา จ วสีภิ ญาตา;
น ''เตธ โวกฺกมฺม วิสุทฺธเถร-
วาที วิวาที''ติ ปวตฺติ กาจิฯ

๒๗. ชีวํว รกฺขิํสุ สเถรวาทํ,
ตนฺติํ ตทตฺถญฺจ สนิฌฺณยํ เต;
ตสฺมา น สกฺกาว ตทญฺญวาทิ-
วาเทภิ หนฺตุํ จุ'ปคนฺตุมทฺธาฯ

๒๘. ตํวาทสํเภทภยญฺจ มญฺญยา,
''ทุทฺธารเวลาปิ ภเยหิ ตนฺตินํ;
สโมฺมหตาทีหิ ภเว''ติ **โปตฺถกํ,**
อาโรปฺย สมฺมา **ปริปาลยิํสุ** เตฯ

๒๙. ตทา หิ เตสํ ปฏิพาหเน รณ-
วิทํว สิกฺขํ ชินสาสนทฺธโร;
ส **พุทฺธโฆโส** มุนิ พุทฺธิปาฏโว,
คโต'สิ **ทีปํ** วรต**มฺพปณฺณิกํฯ**

๓๐. ลงฺกํ อุเปจฺจ ส มหาฏฺฐกถาณฺณวสฺส,
ปารํ ปรํ วิตรเณ ถิรนิณฺณโยว;
สํสุทฺธวํสชนิวาสมหาวิหาร-
มาคา'มฺพรํว อุทยินฺทุ'ปโสภยนฺตฯ

๓๑. ตสฺมิญฺจ ทกฺขิณทิสาย วสี ส ตตฺถ,
โสภํ **ปธานฆร**สญฺญิตปาริเวณํ;
ปาสาท'มุตฺตม'มกา สุชเนภิ เสพฺยํ,
สโนฺต **มหานิคมสามิ** สุจิณฺณธโมฺมฯ

๓๒. สมฺมา จ โยคมกรี พุธ**พุทฺธมิตฺต**-
เถราทิ'มนฺต'มุปยาต'มนูนตเนฺต;
สํเสวิโต วิวิธญายปพุทฺธิยา โส,
สุตฺตาภิธมฺมวินยฏฺฐกถาสุว'นูนํฯ

๓๓. เวยฺยตฺติยํ'ส สมเย สมยนฺตเร จ,
ปญฺญาย ทิสฺว วิวฎฺว นิหีตมตฺถํ;
เถรา สมคฺคชินมคฺคมตา'มตาสี,
มญฺญึสุ นคฺฆรตนํว สุทุลฺลภนฺติฯ

๓๔. วิญฺญาย ธมฺมวินยตฺถยถิจฺฉทาเน,
จินฺตามณีติ สุนิรูปิตพุทฺธิรูปํ;
ยเสฺส'ตฺถ นิจฺฉิตมโน กวิ**สงฺฆปาล**-
เตฺถรุตฺตโม ชนหิตาย นิโยชยี ตํฯ

๓๕. ''กิญฺจาปิ สนฺติ วิวิธา ปฏิปตฺติคนฺถา,
เกสญฺจิ กิญฺจิ ตุ น พุทฺธมตานุสารํ;
สํสุทฺธเถรสมเยหิ จ เต วิรุทฺธา,
ตสฺมา กโรตุ วิมลํ ปฏิปตฺติคนฺถํ''ฯ

๓๖. เมตฺตาทยมฺพุทวนํ ชนภูมิยํ'ส,
สํวสฺสเต จ'ริยมคฺคคมคฺค'มคฺคํ;
สํโสธนตฺถ'มิติ ''ปตฺถิตเถรอาสํ,
ปูเรสฺส'เมต''มิติ กาสิ วิสุทฺธิมคฺคํฯ

๓๗. วีรานุกมฺปสติโยชิตพุทฺธิมา สํ,
โอคฺคยฺห, คยฺห จ' ขิลฏฺฐกถา สตนฺตี;
สารํ สเขท'มนเปกฺขิย สาธุกํ ส,
ยํ'กาสิ, กํ นุ'ธ น โรจยเต พุธํ โสฯ

๓๘. วุเตฺต'ตฺถ ภาวปรมาว สภาวธมฺมา,
วตฺถู จ ปีติสุขเวทนิยา'นิตาว;
ปุโณฺณว สพฺพปฏิปตฺตินเยหิ เจโส,
ปุปฺผาภิผุลฺลปวนํว วิราชเต'ยํฯ

๓๙. ยํ ปสฺสิยาน ปริกปฺปิย รตฺนสาร-
คพฺภํ วิสุทฺธิ'มภิยาตุ'มเปกฺขมานา;
ตํ สาร'มาทิยิตุ'มาสุ ปยุตฺตยุตฺตา,
ทิสฺวา หิ นคฺฆรตนํ นนุ วชฺชเย นฯ

๔๐. กนฺตา ปทาวลิ'ห ตนฺตินยานุสารา,
สาราติสารนยปนฺติ ปสิทฺธสิทฺธา;
อตฺถา จ สนฺตินฺคมาย ตุลายมาโน-
โยฺยเคน เมตฺถ หิ วินา ปฏิปตฺติ กา'ญฺญาฯ

๔๑. อาภาติ สตฺถุ จตุราคมมชฺฌโค'ยํ-
อเตฺถ ปกาสยิห ภาณุว เนกทเพฺพ;
เมธาวิปีติชนนํ'ส วิธาน'เมตํ-
ตีตญฺหิ ยาว กวิโคจร'มสฺส ญาณํฯ

๔๒. ทิฎฺฐาว ติกฺขมติ'มสฺส **วิสุทฺธิมคฺค**-
สมฺปาทเนน สมฺปาตฺตสุธีปเทภิ;
เตนสฺส พุทฺธวจนตฺถวิภาวนาย,
ปพฺยตฺตสตฺติ วิทิตา วิทิตาคเมหิฯ

๔๓. ขฺยาตํ กวีภิ'ธิคตํ ยส'มาวเหน,
เถรสฺส สุทฺธมติ**พุทฺธสิรี**วฺหยสฺส;
โลกตฺถ'มาวิกตปตฺถน'มาทิยาน,
สามญฺจ นินฺนหทเยน ชนาน'มเตฺถฯ

๔๔. สมฺพุทฺธภาววิทิเตนิ'มินา **สมนฺต-**
ปาสาทิกาวฺหวินยฎฺฐกถา ปณีตา;
สูโร'ทิเต วิย ตยา วินยตฺถมูฬฺหา-
มูฬฺหี ภวนฺติ ชินนีติปถา'ธิคนฺตฺวาฯ

๔๕. **ลงฺกา** อลงฺกติกตาว **มหามหินฺท**-
เตฺถเรน ยา จ **วินยฎฺฐกถา**'ภตา, ตํ;
กนฺตาย สีหฬคิราย คิรายมานา,
อจฺจนฺตกนฺตพหุลา มุนโย ปุรา'สุํฯ

๔๖. อญฺญา จ **ปจฺจริ-กุรุนฺทิ**สมญฺญิตาที,
ทีปํ ปทีปกรณี วินยมฺหิ ยา'สุํ;
สงฺคยฺห ตาส'มขิลตฺถนเย จ เถร-
วาเท จ มุตฺตรตนานิว เมกสุเตฺตฯ

๔๗. ตาเหว สีหฬนิรุตฺติยุตญฺจ ตนฺตึ,
อาโรปิยาน รุจิรํ อถ วิตฺถตญฺจ;
มคฺคํ สมาสนวเสน ยถา สมตฺต-
โลเกน ยา ครุกตา กตมานนา'กาฯ

๔๘. สุทฺธนฺวยาคตวิรา จ **วิสุทฺธเถร**-
วาที วิสุทฺธวินยาคมปุชฺชธมฺมา;
สุทฺธํ กริํสุ น ยเถ'นฺติ ตทญฺญวาทา,
อิจฺจาทิ'มาวิกริยา'สิ **นิทาน**เมตฺถฯ

๔๙. **ยสฺมึ** มนุญฺญปทปนฺติ สุภา สุโพธา,
อตฺถา จ ปีติสม’วิมฺหยตาทิภาวี;
จิตฺรา วิจิตฺรมติชา กวิจิตฺตหํสา,
ตสฺมา รสายติ ตทตฺถนุสารินํ **ยํ**ฯ

๕๐. อจฺจนฺตสาครนิภา วิวิธา นยตฺถา,
สเนฺต’ตฺถ ยา’สุ วินยฏฺฐกถา ปุราณา;
ตาสํ ยถาภิมตปนฺติ สุตนฺติกตฺตํ,
กิญฺหิ’สฺส กิญฺจิ พลวีร’ปฏิจฺจ กาตุํฯ

๕๑. อุโยฺยค’มสฺส กรุณาปหิตํ ปฏิจฺจ,
ปญฺญาสหายสหิตํ พลวญฺจ ทฬฺหํ;
ลทฺธาว ยา นิขิลโลกมนุญฺญภูตา,
เมธาวินํ’นุสภคาว วิราชเต สาฯ

๕๒. วิญฺญูภิ ยา ‘‘วินยสาครปารติเณฺณ’’,
สมฺภาวิตา ‘‘สุตรณายติ สีฆวาหา’’;
อิจฺจาภิมานิตคุณา’ชฺช รราช ยาว,
กึ ยํ ถิรํ ลหุ วินสฺสติ ทุปฺปสยฺหํฯ

๕๓. ‘‘ยา พฺยาปินี’ขิลนยสฺส สุโพธินี จ,
โสตูภิ เสวิตสทาตนธมฺมรงฺคํ;
กตฺวาน โลกปหิเต สคุเณ ทธนฺตี,
ฐาตู’’ติ นฏฺฐ’มุปคา’ฏฺฐกถา ปุราณาฯ

๕๔. ชนาภิสตฺตาย ทยาย โจทิโต,
วิเฉชฺช เขทํ วินยมฺหิ สาธุนํ;
อถาคมาน’ฏฺฐกถาวิธานเน,
ธุรํ ทธาตุํ’ภิมุขา’สิ โส สุธีฯ

๕๕. ปทฺมํว ผุลฺลาภินตํ สุภาณุภํ,
ลทฺธาน ผุลฺลํ’ติสยา’สิ เจตนา;
ทาฐาทินาเคน ถิรคฺคธีมตา,
ยา ปตฺถิตา’รพฺภ ตทตฺถสิชฺฌเนฯ

๕๖. ทีฆาคมเตฺถสุ สพฺทฺธิวิกฺกม-
มาคมฺม สาราธิคมา **สุมงฺคล**-
นามานุคนฺตาว **วิลาสินี**ติ ยา,
สํวณฺณนา โลกหิตาย สมฺภวีฯ

๕๗. คมฺภีรเมธาวิสยาคมมฺหิปิ,
อารพฺภ พุทฺธึ’ส สุนิมฺมลีกตา;
วิญฺญาตพุทฺธาภิมตา พหู ชนา,
อญฺญตฺถสาธา มหตญฺหิ พุทฺธิโยฯ

๕๘. สา’นีตวิทฺวากฺขิมนา มนายิตา,
กนฺตาคเม ธมฺมสภายเต สทา;
เตเนว มเณฺญ’ห ติโรกตา ตยา,
กึ สีฆค’ญฺญตฺร ปถญฺญคามิกาฯ

๕๙. ปตฺวา มหนฺตา’มฺพร’มมฺพุโท ยถา,
โลกตฺถสาธีปิ มหาสยํ มติ;
ตสฺมา’สฺส สิทฺธา’ฎฺฐกถาปรมฺปรา,
พุทฺธิปฺปทานาย’ หุวุํ นวา นวาฯ

๖๐. **พุทฺธาทิมิตฺตํ** ถิรเสฎฺฐ’มุทฺทิสํ,
สํวณฺณนา จาสิ **ปปญฺจสูทนี;**
‘‘สพฺพตฺถสาเร ชินมชฺฌิมาคเม,
ลทฺธาน ปีตึ สุชนา สเมนฺตุ’’ติฯ

๖๑. อุปฺปชฺชิ **‘‘สารตฺถปกาสินี’’**ติ ยา,
สา **โชติปาลสฺส** ยถาภิลาสิตํ;
โลกํ ยถานามิกสารทีปนา,
ภาตา’สิ สมฺมาปฏิปนฺนปนฺถทาฯ

๖๒. สมฺปูริ กาตุํ’ส มโนรโถ ยยา,
องฺคุตฺตรนฺตาคมมตฺถวณฺณนา;
ตนฺนามเธยฺยํ สุชนญฺจ **ชีวกํ,**
โส **โชติปาล**ญฺจ ปสตฺถธีติมํฯ

๖๓. อุทฺทิสฺส ยํ’กาสิ ปวีณตํ กรํ,
พุทฺธาทิสํเสพฺยสุมงฺคทสฺสเน;
สทฺธมฺมปุปฺผาน’ วนายิตา’สิ สา,
วิทฺวาลิสงฺฆสฺส สทาวคาหณาฯ

๖๔. เยน’ตฺตลทฺธึ ปชหนฺตุ สาธโว,
ทุโพฺพธธเมฺม จ สภาวทีปเน;
พุชฺฌนฺตุ, อิจฺจาสิ’ภิธมฺมสาคโร,
ตตฺถา’วตารํ สุกเรน สาธินีฯ

๖๕. เมธาวิลาสา’สฺส’หุวุ’ฎฺฐสาลินี,
กนฺตา จ **สโมฺมหวิโนทนี**ติ ยา;
ตา **พุทฺธโฆโส**ติ สตฺลฺยนามิก-
มาคมฺม ชาตา สุชนตฺถสาธินีฯ

๖๖. อญฺญา จ **ปญฺจฎฺฐกถา**’ภิธมฺมเช,
ภาเว นิธาเย’ตฺถ ยถา’สฺสุ สุตฺตรา;
คมฺภีรมเตฺถสุ ปวิทฺธพุทฺธิตํ,
สมฺปาทนี สตฺถุ’ตุลตฺตทีปนีฯ

๖๗. **โสณา**วฺหเถรสฺส ปฏิจฺจ ยาจนํ,
ตา ยาย กงฺขา วิตรนฺติ ภิกฺขโว;
ยา ปาติโมกฺขมฺหิ, ตทนฺวยาวฺหยํ,
สํวณฺณนํ'กาสิ ส ธีมตํ วโรฯ

๖๘. สมตฺตโลกฏฺฐวิภาวิรญฺชนา,
กเต'มินา **ธมฺมปทสฺส** วณฺณนา;
ถิรํ สมุทฺทิสฺส **กุมารกสฺสปํ,**
สตํ มนํ ปีติปผุลฺลิตํ ยยาฯ

๖๙. อญฺญา'สฺส ยา สุตฺตนิปาต-ขุทฺทก-
ปาฐตฺถทาตา **ปรมตฺถโชติกา;**
สํวณฺณนา **ชาตก**ตนฺติ มณฺฑนา,
ตา โหนฺติ โลกสฺส หิตปฺปทีปินีฯ

๗๐. นิเสฺสสโลกมฺหิ ปจารณิจฺฉา,
ลงฺกาคตาน'ฎฺฐกถาน'มทฺธา;
ยา เถรวาทีน'มปูริ พุทฺธ-
โฆสคฺคเถรสฺส ปภาวลทฺธาฯ

๗๑. ภทฺทํ'ส นามญฺจ, คุณา มนุญฺญา,
สมคฺคคามี'นุกโรนฺติ เตสํ;
สสงฺกสูรา หิ สทาตนา เย,
โลกํ ปโมทญฺจ กรํ จรนฺติฯ

๗๒. **สุพุทฺธโฆสสฺส** วิภาวิสตฺติ-
ปพฺยตฺติ'มารพฺภ ถิราสภสฺส;
สมคฺคโลโก หิ สุเถรวาเท,
มานํ ปวเฑฺฒสิ อนญฺญชาตํฯ

๗๓. **พุโทฺธ**ติ นามํ ภุวนมฺหิ ยาว,
สุพุทฺธโฆสสฺส สิยา น กิญฺหิ;
ลทฺธา หิ สาธูภิ มโหปการา,
มหคฺฆวิตฺตานิว ตํสกาสาฯ

๗๔. ขีเยถ วโณฺณ น สมุทฺทโฎปิ,
นนฺว'สฺส เนกา หิ คุณา อนนฺตา;
โก นุ'ทฺธเรยฺยา' ขิลสาคโรเท,
ตถาปิ มญฺญนฺตุ สุธี สทา เตติฯ

ฉฎฺฐสงฺคีติภารนิตฺถารกสงฺฆสมิติยา ปกาสิตายํ

วิสุทฺธิมคฺคนิทานกถา นิฎฺฐิตาฯ